

TRAŽENJE OCA

Posrednik: Udovica Camus

Tebi, koja nikada nećeš moći pročitati ovu knjigu^

Iznad dvokolice koja je odmicala šljunkovitom cestom, veliki i teški oblaci plovili su u sumrak prema istoku. Tri dana ranije, napunili su se iznad Atlantika, pričekali vjetar sa zapada, pa se pokrenuli, najprije polako, zatim sve brže, nadlijećući svjetlucave jesenske vode, ravno prema kopnu, razbili se o marokanske grebene, oblikovali u stada na visoravnima Alžira, te se ovdje, nadomak tuniskoj granici, pokušavaju domoći Tirenskog mora da bi u njemu iščeznuli. Nakon putovanja dugog tisuće kilometara iznad tog golemog otoka, zaštićenog uzburkanim morem na sjeveru a na jugu nepomičnim valovima pijeska, prelazeći preko te bezimene zemlje jedva malo brže nego što su to tisućljećima činila carstva i narodi, njihov je polet oslabio i neki su se već počeli

pretvarati u velike i rijetke kapi kiše što je bubnjala po platnenom krovu iznad četvero putnika. Dvokolica je škripala po dobro trasiranom, ali jedva nabijenom putu. S vremena na vrijeme iskra bi frcnula ispod željeznog obruča kotača ili konjskog kopita, a poneki bi kamenčić udario o drvenu konstrukciju ili pak odskočio u stranu, zabivši se uz mukli zvuk u meku zemlju jarka uz cestu. Dva su mala konja međutim mirno napredovala, posrćući tek s vremena

(dodati geološku nepoznanicu. Zemlja i nebo.) Solferino.

na vrijeme i upinjući se da bi izvukla tešku dvokolice natovarenu namještajem, grabila neumorno cestom svojim neusklađenim kasom. Povremeno bi jedan od njih bučno frknuo nozdrvama i time poremetio kas. Arapin koji je upravljao dvokolicom tada bi ga trošnim plosnatim uzdama* ošinio po leđima i životinja bi poslušno opet uhvatila ritam.

čovjek koji je sjedio na prednjoj klupi pored kočijaša, Francuz star kojih tridesetak godina, zagledao se zamišljeno u konjske sapi što su se micale ispod njega. Povisok, zdepast, duguljasta lica, visoka i četvrtasta čela, odlučne vilice, svijetlih očiju, unatoč poodmak-lom godišnjem doba, imao je na sebi platneni kaputić s tri dugmeta, zakopčan do vrata kako se nosilo u ono vrijeme, i laganu kapua nad kratko podšišanom ko-somb. U trenutku kad se kiša počela kotrljati po kožnatom krovu iznad njih, okrenu se prema unutrašnjosti dvokolice: »Kako je?« viknu. Na drugoj klupi, stisnutoj između prednje te hrpe starih kovčega i namještaja, sirotinjski odjevena žena, umotana u veliku maramu od grube vune, umorno mu se osmjehnu. »Dobro je, dobro«, odvrati ona kao da se ispričava. Dječaćić od četiri godine spavao je privinut uz nju. Imala je blago i pravilno lice, kosu Španjolke, valovitu i crnu, mali pravilan nos, lijep i topao smeđ pogled. No nešto je na tom licu ipak zapanjivalo. Nije to bila samo neka vrsta maske koju su umor ili nešto tome slično privremeno utisnuli u njega, nego neki izraz odsutnosti i blage rastresenosti kakav trajno nose na licima poneki nevini ljudi, no koji je kod nje na trenutke prosijavao iz same ljepote lica. Toj zapanjujućoj dobroti pogleda pridruživao bi se na mahove bljesak nekog iracionalnog straha koji bi se pojavio i odmah

* ispucanim od uporabe a ili neka vrsta polucilindra? b obuven u teške cipele.
potom utrnuo. Dlanom ruke ogrubjele od rada, otečenih zglobova, lagano je tapšala muža po leđima: »Dobro je, dobro je«, govorila je. Odmah potom prestala bi se osmjehivati te nastavila promatrati ispod platnenog krova cestu po kojoj se se već počele blistati lokve vode.

čovjek se okrenu prema Arapinu, koji je šutio ispod svog turbana sa žutim resama, a tijelo mu je izgledalo deblje u velikim, pri dnu širokim hlačama stegnutima iznad gležnja. »Je li još daleko?« Arapin se nasmiješi ispod svojih velikih bijelih brkova. »Osam kilometara i stigli smo.« čovjek se okrenu, i bez osmijeha, ali veoma brižno, pogleda svoju ženu. Ona nije odvrćala pogleda s puta. »Daj mi uzde«, čovjek će. »Kako hoćeš«, odvrati Arapin. Pruži mu uzde, čovjek ga prekorači, a stari se Arapin provuče ispod njega na mjesto s kojeg je ovaj upravo ustao. Udarivši dva put uzdama, čovjek ovlada konjima, koji odmah ujednače kas i odjednom počnu vući ravnije.

»Razumiješ se u konje?« upita Arapin. Odgovor bi kratak i bez osmijeha: »Da«, reče čovjek. Danje je svjetlo jenjalo i odjednom bi noć. Arapin izvuče iz spremišta četvrtastu svjetiljku što je bila s njegove lijeve strane i, okrenut prema dnu dvokolice, upotrijebi nekoliko šibica da bi upalio svijeću što je bila u njoj. Potom vrati svjetiljku na mjesto. Kiša je sad padala polako i ravnomjerno. Svjetlucala se u bljedom svjetlu svjetiljke i ispunjavala ugodnim šumom potpunu tamu uokolo. S vremena na vrijeme kola bi se provezla uz bodljikavo grmlje, uz nisko drveće, na nekoliko trenutaka slabo osvijetljeno. Preostalo vrijeme prolazila je pustim predjelima koji su se zbog tame doimali još prostranijima. Samo su miris spaljene trave ili iznenadan jak vonj gnoja davali naslutiti da su u blizini obrađena polja. Žena se oglasi iza čovjeka koji je upravljao dvokolicom, a on načas zauzda

konje i okrenu se prema njoj: »Nigdje žive duše«, ponovi žena. »Bojiš li se?« »Što?« čovjek ponovi svoju rečenicu, ovaj put gotovo vičući. »Ne, ne, ne uz tebe.« Ali je ipak djelovala uznemireno.

»Boli te«, reče čovjek. »Malo.« On podbode konje, i opet su samo štro-pot kotača što su drobili brazde i topot osam potkovanih kopita ispunjavali noć.

Bila je jesenska noć 1913. godine. Putnici su dva sata ranije krenuli s kolodvora u Boneu kamo su bili stigli iz Alžira nakon noći i dana putovanja na tvrdim klupama trećeg razreda. Na kolodvoru su zatekli dvokolice i Arapina koji ih je čekao da ih odveze na imanje pored seoceta, dvadesetak

kilometara u unutrašnjosti, gdje je čovjek trebao preuzeti ravnateljstvo. Trebalo je vremena da se natovare kovčezi i ostale stvari, a kasnili su i zbog loše ceste. Kao da je primijetio zabrinutost svoga suputnika, Arapin reče: »Ne bojte se. Ovdje nema razbojnika.« »Ima ih svugdje«, odvrati čovjek. »Ali imam ja sve što treba.« I udari se po uskom džepu. »Imaš pravo«, na to će Arapin. »Uvijek se nade luđaka.« U tom trenu žena zazove muža. »Henri« reče »boli me«. čovjek opsuje i podbode konjea. »Evo stižemo« reče. Nakon nekoliko trenutaka opet se okrenu ženi. »Boli li još?« Ona mu se nasmiješi, pomalo odsutna, ali bez izraza patnje na licu. »Da, jako.« Zabrinuto ju je gledao. A ona se opet ispriča.

»Nije to ništa. To je možda od vlaka.« »Pogledaj«, reče Arapin, »selo.« I doista, s lijeve strane, u daljini, nazirala su se svjetla Solferina zamagljena kišom. »Ali ti kreni desnom cestom«, reče Arapin. čovjek je oklijevao, okrenu se prema ženi i upita: »Idemo li kući ili u selo?« »Oh, kući, bolje je.« Malo dalje, kola skrenu udesno u smjeru nepoznate kuće koja ih je čekala. »Još a Mali dječak.

kilometar«, reče Arapin. »Stižemo«, izgovori čovjek u smjeru žene. Ona je, zgrčena od boli, zarila lice u dlanove. »Lucie«, reče čovjek. Nije se micala. čovjek je dodirnu rukom. Nečujno je plakala. Rastavljajući slogove i oponašajući izgovorene riječi, doviknu joj: »Ti ćeš leći. Ja ću ići po doktora.« »Da, idi po doktora, mislim da je to to«. Arapin ih je začuđeno gledao. »Dobit će dijete«, reče čovjek. »Ima li u selu doktor?« »Ima. Idem po njega ako hoćeš.« »Ne, ostani u kući. Pazi na nju. Ja ću stići brže. Ima li on kola ili konja?« »Ima kola.« Zatim Arapin kaže ženi: »Dobit ćeš dječaka. Neka bude lijep.« Žena mu se osmjehnu, ali kao da ga nije razumjela. »Ona ne čuje«, reče čovjek. »Kad budete u kući govori glasno i pokazuj rukama«.

Dvokolica je odjednom napredovala gotovo nečujno. Cesta je postala užom i bila je posuta sedrom. Vodila je pokraj malih hangara prekrivenih crijepom iza kojih su se nazirali prvi redovi vinograda. Ususret im je dolazio jak miris mošta. Provezli su se pored velikih kuća uzdignutih krovova i kotači su sad drobili šljaku svojevrsnih dvorišta bez drveća. Arapin bez riječi prihvati uzde i zategnu ih. Konji stanu, a jedan od njih frknua. Arapin pokaže rukom na malu kuću obijeljenu vapnom. Loza penjačica ovijala se oko malih vrata čiji okvir se plavio od modre galice. čovjek skoči na tlo i pod kišom otrči do kuće. Otvori. Vrata su vodila u tamnu prostoriju koja je vonjala po praznom ognjištu. Arapin, koji je ušao za njim, uputi se kroz mrak ravno prema ognjištu i, posluživši se komadićem tinjajuće žeravice, upali petrolejsku svjetiljku što je visjela iznad okruglog stola nasred prostorije. čovjek zastane na trenutak i preleti pogledom po kuhinji obijeljenoj vapnom s crveno opločenim sudoperom, starim kuhinjskim ormarom i zidnim kalendarom

Noć je?

11

punim vlage. Stube obložene istim onim crvenim pločicama vodile su na kat. »Zapali vatru«, reče i vrati se do kola. (Uzeo je malog dječaka?) Žena je čekala bez riječi. Uzeo ju je u naručje da je spusti na tlo, i pošto ju je nakratko privinuo uza se, podignu joj glavu. »Možeš li hodati? « »Da«, reče žena i pomilova mu ruku svojim kvrgavim prstima. On je odvuče u kuću. »čekaj«, reče. Arapin je već bio zapalio vatru i spretno i pažljivo slagao u nju trsove vinove loze. Ona je stajala pokraj stola ruku položenih na trbuh, a njezinim lijepim licem okrenutim prema svjetlu svjetiljke prelazili su kratki valovi boli. Žena kao da nije primjećivala ni vlagu ni miris napuštenosti i bijede. čovjek je nešto radio u gornjim prostorijama. Odjednom se pojavi na vrhu stuba. »U sobi nema peći?« »Ne«, odvrati Arapin. »A nema ni u onoj drugoj.« »Dođi«, na to će čovjek. Arapin se popne k njemu. Ubrzo izađe, natraške, noseći madrac koji je čovjek držao za drugi kraj. Madrac položiše pokraj ognjišta. čovjek povuče stol u kut, a Arapin se popne na kat i vrati se s jastukom i pokrivačima. »Legni ovamo« reče čovjek ženi i odvede je do madraca. Oklijevala je. Iz madraca se dizao miris vlažne strune. »Ne mogu se svući«, reče, ogledavajući se oko sebe kao da je tek sada opazila to mjesto. »Svući to što imaš ispod« reče joj čovjek. Pa ponovi: »Svući donje rublje.« Zatim će Arapinu: »Hvala ti. Ispregni jednog konja. Odjahat ću do sela.« Arapin izađe. Žena se razodijevala, leđa okrenutih prema mužu, koji se također okrenuo. Zatim legne na madrac i tek što se ispružila i povukla na sebe pokrivače, ispusti dug i bolan krik, kao da se njime željela odjednom osloboditi

svih krikova što su se od boli nakupili u njoj. čovjek je stajao pored madraca puštajući je da jauče, a kad je utihnula skinu šešir, klekne na jedno koljeno i poljubi lijepo čelo iznad sklopljenih vjeđa. Potom stavi šešir na glavu i izađe na kišu.

12

Ispregnuti konj već se okretao oko sebe, prednjih kopita zarivenih u šljaku. »Idem po sedlo« reče Arapin. »Nemoj, ostavi mu uzde. Jahat ću ga tako. Unesi kovčege i ostalo u kuhinju. Imaš li ženu?« »Umrla je. Bila je stara.« »Imaš li kćer?« »Nemam, Bogu hvala. Ali imam sinovljevu ženu.« »Reci joj da dođe.« »Hoću. Idi s mirom.« čovjek je promatrao starog Arapina kako nepomičan stoji pod sitnom kišom i smješka mu se ispod mokrih brkova. On se ni sad nije nasmiješio, samo ga je promatrao svojim svijetlim i budnim očima. Zatim mu pruži ruku koju ovaj prihvati, po arapskom običaju, vrškovima prstiju i prinese je ustima. čovjek se okrenu uz škripu šljake pod nogama, ode do konja, skoči na njegova neoselana leđa i udalji se teškim kasom.

Izašavši s imanja, čovjek se zaputi prema raskršću odakle su prvi put ugledali svjetla naselja. Sad su bila nekako sjajnija, kiša je prestala, a cesta koja je desno vodila prema njima, sjekla je u ravnoj crti vinograde u kojima bi mjestimice zasvjetlucala žica. Negdje na pola puta konj sam uspori i nastavi korakom. Približavali su se neobičnoj pravokutnoj kolibi čiji je jedan dio, jedna prostorija, bio zidan, a drugi sklepan od dasaka, s velikom nadstrešnicom što je zaklanjala izbačenu tezgu. Na zidanom dijelu bila su ugrađena vrata iznad kojih se moglo pročitati: »Poljoprivredna menza Madame Jacques.« Ispod vrata je dopiralo svjetlo. čovjek zaustavi konja nedaleko od vrata i, ne sjahavši, pokuca. Iznutra se odmah začu zvonak i odlučan glas: »Što je?« »Ja sam novi upravitelj imanja Saint-Apotre. Žena mi se porađa. Potrebna mi je pomoć.« Nitko ne odgovori. Ubrzo zatim začu se kako netko podiže i povlači zasun, i vrata se otvore. Na njima se pojavi crna kovčava glava Europljanke punih obraza i spljoštena nosa iznad debelih usana. »Zovem se Henri Cormerv. Možete li otići k mojoj

13

i

ženi? Ja idem po doktora.« Promatrala ga je ne trep-nuvši, pogledom naviklim da procjenjuje ljude i nevolje. Hrabro je izdržao njezin pogled, ali nije dodao ni riječi objašnjenja. »Idem«, reče ona. »Požurite.« On se zahvali i podbode konja. Nekoliko trenutaka kasnije stigne do sela, prolazeći između neke vrste zidina od suhe zemlje. Pred njim se pružala naizgled jedina ulica, obrubljena malim prizemnicama nalik jedna drugoj, kojom se zaputio do malog trga prekrivenog sedrom gdje se, sasvim neočekivano, uzdizao mali glazbeni paviljon metalne konstrukcije. I trg i ulica bili su pusti. Cormerv se već zaputio prema jednoj kući, kada konj odjednom ustuknu. Neki Arapin što se iznenada pojavio iz mraka, odjeven u taman i poderan burnus, dolazio mu je ususret. »Doktorova kuća?« upita ga odmah Cormerv. Ovaj se zagleda u jahača. »Dođi«, reče pošto ga je dobro odmjerio. Zaputiše se ulicom u suprotnom smjeru. Na jednoj zgradi, visokoj prizemnici do koje su vodile stube obijeljene vapnom, moglo se pročitati: »Sloboda, Jednakost, Bratstvo.« Okruživao ju je mali vrt ožbukanih zidova, a u dnu vrta stajala je kuća na koju je pokazivao Arapin. »To je« reče. Cormerv skoči s konja i, korakom koji nije odavao nimalo umora, prijeđe vrtom od kojeg je vidio jedino patuljastu palmu, posušena lišća i trula debla točno u sredini. Pokuca na vrata. Nitko ne odgovorila. Okrenu se. Arapin je šutke čekao. S druge strane za-čuše se koraci i zastaše iza vrata. Ali ona se ne otvore. Cormerv pokuca još jednom i reče: »Tražim doktora.« Tog trenutka začu se povlačenje zasuna i vrata se otvore. Pojavi se čovjek mladenačkog i ljepuškastog lica, ali gotovo sijed, visok i kršan, s gamašama na nogama, koji je izlazeći oblačio lovačku jaknu. »Gle, otkud ste se vi stvorili?« reče sa smiješkom. »Nikad vas nisam vidio.« čovjek mu objasni. »Oh, da, gradonačelnik mi je rekao da ćete doći. No, priznajte, malo ste neobično mjesto izabrali za rađanje.« čovjek odgovori da je cijelu stvar očekivao kasnije i da se vjerojatno preračunao. »Dobro, dobro, to se svakome može dogoditi. Krenite, osedlat ću Matadora i dolazim za vama.« Na pola puta, pod kišom koja je opet počela padati, jašući svog zelenka, sustignu liječnik Cormervja sad već sasvim pokislog, no posve uspravnog na teškom teglećem konju. »Neobičan dolazak«, doviknu liječnik. »Ali vidjet ćete, ima ovaj kraj i svojih dobrih strana kad se izuzmu komarči i razbojnici iz unutrašnjosti.« Jahao je usporedno sa svojim suputnikom. »No, što se tiče komaraca,

mirni ste do proljeća. Što se pak razbojnika tiče...« Pritom se smijao, no čovjek je samo jahao, bez riječi. Liječnik ga radozno pogleda. »Ništa se ne bojte«, reče, »sve će biti u redu.« Cormerv se okrenu prema liječniku, pogleda ga svojim bistrim i mirnim pogledom, pa će, gotovo srdačno: »Ne bojim se. Navikao sam na udarce u životu.« »Je li vam to prvijenac?« »Nije, ostavio sam dječaka od četiri godine kod punice u Alžiru1.«

Stigoše do raskršća i zaputiše se cestom što je vodila prema imanju. Uskoro je šljaka frcala pod konjskim kopitima. Kad se konji zaustaviše i kad je zavladała tišina, iz kuće se začu prodoran krik. Dva čovjeka sjašu s konja.

Jedna ih je sjena čekala u zaklonu ispod loze s koje se cijedila kiša. Kad su se približili, prepoznaše starog Arapina zakukuljenog u vreću. »Zdravo, Kaddoure«, liječnik će, »kako je?« »Ne znam, ne ulazim ja k ženama«, odvrati starac. »To ti je pametno«, na to će a Borio sam se s Marokancima (značajno ga pogleda), Marokanci nisu dobri.

U proturječnosti sa str. 8: »mali dječak spavao je privinut uz nju«.

14

15

liječnik, »osobito kad žene vrište.« Ali iz kuće više nije dopirao ni najmanji krik. Liječnik otvori vrata i ude, a Cormerv za njim.

Velika vatra od trsja plamtjela je pred njima na ognjištu i osvjetljavala prostoriju jače nego petrolejska svjetiljka s bakrenim obodom i perlicama što je visjela na sredini stropa. S njihove desne strane sudoper je bio prekriven vrčevima i ručnicima. Slijeva, ispred malog klimavog ormara za posude od svijetla drva, bio je stol odmaknut iz sredine. Stara putna torba, kartonska kutija za šešire, kojekakvi zavežljaji, sve je sad bilo na njemu. Po svim kutovima bilo je stare prtljage, među kojom i jedan veliki kovčeg od vrbina pruća, koja je zauzimala gotovo sav prostor i ostavljala samo malo slobodnog mjesta u sredini, nedaleko od vatre. U tom prostoru, na madracu položenom okomito prema ognjištu, ležala je žena, lica položena na jastuk bez jastučnice i raspletene kose. Pokrivači su sada prekrivali samo pola madraca. S lijeve strane klečala je gazdarica menze zaklanjajući neprekriveni dio madraca. Ožimala je iznad lavora ručnik iz kojeg se cijedila crvenkasta voda. Zdesna, sjedeći u turskom sjedu, jedna je Arapkinja, bez žara, držala u rukama, kao da prinosi žrtvu, drugi lavor od pomalo obijene gleda iz kojeg se pušila vruća voda. Dvije su se žene nalazile svaka s jedne strane presavinute plahte koja je bila podvučena ispod bolesnice. Sjene i plamsaji vatre penjali su se i spuštali po obijeljenim zidovima, po zavežljajima kojima je bila zatrpána prostorija, obasjavali rumenilom lica dviju čuvarica i tijelo bolesnice umotano u pokrivače. Kad dva muškarca uđuše u kuću, Arapkinja se osvrnu na njih, osmjehnu im se, pa se opet okrenu prema vatri, pridržavajući i dalje lavor svojim mršavim i tamnim rukama. Vlasnica menze ih pogleda i radosno uskliknu: »Ne trebamo vas više, doktore. Išlo

16

je samo od sebe.« Ona ustane, a dva muškarca ugledaše, pored bolesnice, nešto bezoblično i krvavo što se micalo na mjestu i ispuštalo neprekidan zvuk nalik na jedva čujnu podzemnu škripua. »To se samo tako čini«, na to će liječnik. Nadam se da niste dirale pupkovinu. »Nismo«, odvrati žena, smijući se. »Morale smo nešto ostaviti i za vas.« Ona ustane i prepusti svoje mjesto liječniku pa je sad ovaj zakrio pogled na novorođenče Cormervu koji je i dalje, skinuvši kapu, stajao na vratima. Liječnik se sagnu, otvori svoju torbu, zatim uzme lavor iz ruku Arapkinje koja se tog časa povuče sa svjetla i skloni u tamni kut pored ognjišta. Liječnik opere ruke, leđima i dalje okrenut prema vratima, zalije ruke alkoholom koji je pomalo mirisao na lozovaču i miris kojeg je odmah ispunio cijelu prostoriju. U tom trenutku bolesnica podignu glavu i ugleda muža. Prekrasan osmijeh preobrazi njezino lijepo umorno lice. Cormerv priđe madracu. »Stigao je«, reče mu u jednom dahu i pruži ruku prema djetetu. »Jest«, reče liječnik »ali ostanite mirni.« Žena ga upitno pogleda. Cormerv, koji je stajao pored madraca, učini joj znak da se umiri: »Lezi.« Ona se spusti na krevet. Kiša je sad bubnjala dvostruko jače po starom crijepu na krovu. Liječnik je užurbano radio ispod pokrivača. Zatim se uspravi i činilo se kao da nešto trese pred sobom. Začu se sitan krik. »Dječak je«, reče liječnik. »I to popriličan.« »Eto jednog koji je dobro počeo«, na to će vlasnica menze. »Selidbom.« Arapkinja se u kutu nasmija i dva puta pljesnu dlanovima. Cormerv je pogleda, a ona,

zbunjena, okrenu glavu. »Dobro«, reče liječnik »ostavite nas sad na trenutak same.« Cormerv pogleda svoju ženu. No njezino je lice i dalje bilo okrenuto u stranu. Samo su ruke, opuštene na grubom pokrivaču, podsjećale na poput nekih stanica pod mikroskopom.

17

osmijeh koji je nekoliko trenutaka ranije ispunio i preobrazio tu sirotinjsku sobu. Stavi kapu na glavu i uputi se prema vratima. »Kako ćete ga nazvati?« doviknu za njim vlasnica menze. »Ne znam, nismo o tome razmišljali.« Gledao ga je: »Nazvat ćemo ga Jacques jer ste vi bili tu.« Ona prasnu u smijeh, a Cormerv izađe. Ispod loze, još uvijek pokriven vrećom, čekao je Arapin. On pogleda Cormerva koji ne prozbori ni riječi. »Drži«, kaže Arapin i pruži mu jedan kraj svoje vreće. Cormerv se skloni pod nju. Osjećao je rame starog Arapina i miris dima što se isparavao iz njegove odjeće, i kišu koja je padala po vreći iznad njihovih glava. »Dječak je«, reče čovjek i ne pogledavši svog sugovornika. »Blagoslovljen budi Bog«, reče Arapin. »Sad si gazda.« Voda koja je stigla ovamo prevalivši tisuće kilometara padala je bez prestanka pred njima, po razrovanom sedrenom tlu punom lokava, po obližnjim vinogradima, a žica kojom je loza bila povezana svjetlucala se pod njezinim kapima. Ona neće stići do mora na istoku, a poplavit će cijeli kraj, močvarne predjele uz rijeku i okolna brda, golemu, gotovo pustu zemlju čiji je jaki miris dopirao do dva muškarca stisnuta pod jednom vrećom, dok se iza njih na mahove čuo slabi plač.

Kasno u noć, Cormerv je, opružen, u dugim gaćama i potkošulji, na drugom madracu pored svoje žene, promatrao kako na stropu poigravaju plamsaji vatre. Soba je sad bila prilično uredna. Sa ženine druge strane, u košari za rublje, ležalo je dijete, tiho, tek povremeno jedva čujno brbočući. Žena je spavala, lica okrenuta prema njemu, poluotvorenih usta. Kiša je prestala. Sutra će trebati prionuti na posao. Pored njega, istrošena, gotovo drvena ruka njegove žene također ga je podsjećala na taj posao. Ispruži ruku, nježno je položi na ruku porodilje, okrenu se na leđa i sklopi oči.

18

Saint-Brieuc

ačetrdeset godina kasnije, jedan je čovjek, u hodniku vlaka za Saint-Brieuc, s negodovanjem promatrao kako pod blijedim suncem proljetnog poslijepo-dneva promiču pored njega skučeni i jednolični krajolici ružnih sela i kuća što se protežu između Pariza i La Manchea. Pred njim su se redale livade i polja zemlje koju već stoljećima ljudi obrađuju do njezina posljednjeg metra. Gologlav, kose podšišane do kože, duguljasta lica profinjenih crta, stasit, plava i izravna pogleda, unatoč prijedenoj četrdesetoj, doimao se vitko u svom kišnom ogrtaču. Ruku čvrsto položenih na metalnu prečku ispod prozora, oslonjen na jedan bok, izbačenih grudi, djelovao je samouvjeren i energično. Vlak je upravo počeo usporavati i napokon se zaustavi na nekom malom bijednom kolodvoru. Nekoliko trenutaka kasnije mlada otmjena žena prođe ispred vrata na kojima je stajao muškarac. Ona zastane da bi premjestila kovčeg iz jedne ruke u drugu i u taj čas spazi putnika. Ovaj ju je gledao smiješeći se, i ona nije mogla a da se i sama ne nasmiješi. čovjek spusti okno, ali vlak je već kretao dalje. »Šteta«, pomisli. Mlada mu se žena i dalje smiješila.

Putnik ode i sjedne u odjeljak trećeg razreda gdje je imao mjesto pored prozora. Nasuprot njemu, čovjek rijetke i slijepljene kose, mlađi nego što se to moglo zaključiti po njegovu podbuhlom crvenom i

a Od samog početka trebalo bi više nastojati na čudovištu u Jacquesu.

19

pristavom licu, zdepast, zatvorenih očiju, teško je disao, očito uslijed loše probave, i s vremena na vrijeme upućivao prema njemu kratak* pogled. Na istoj klupi, uz hodnik, seljanka u nedjeljnom ruhu, s neobičnim šeširom ukrašenim voštanim grozdom na glavi, brisala je nos ridem djetetu blijeda i bezizražajna lica. Osmijeh isčežnu s putnikova lica. On izvuče iz džepa časopis i rastreseno počne čitati članak od kojeg mu se zijevalo.

Nešto kasnije, vlak se zaustavi i ploča s natpisom »Saint-Brieuc« pojavi se u okviru vagonskih vrata. Putnik odmah ustane, s lakoćom spusti kovčeg iz prtljažnika iznad sebe, te pošto na odlasku pozdravi svoje suputnike koji mu iznenađeni otpozdraviše, izađe brzim korakom i side niz tri stube vagona. Na peronu pogleda svoju lijevu ruku uprljanu čađom, koja se nataložila na bakrenom

rukohvatu što ga je upravo bio ispustio, izvadi iz džepa maramicu i otare ruku. Zatim se uputi k izlazu i postupno se pridruži grupi putnika blijedih lica u tamnim odijelima. Strpljivo je čekao pod strehom što je podupirahu stupici da pokaže voznu kartu, čekao još malo da mu šutljivi službenik vrati kartu, zatim prođe kroz čekaonicu golih i prljavih zidova, ukrašenih samo starim plakatima na kojima je i Ažurna obala poprimila boju čađe, pa se brzim korakom, kroz koso poslijepodnevno svjetlo, uputi ulicom što se od kolodvora spuštala prema gradu.

U hotelu zatraži sobu koju je bio rezervirao, odbije usluge sobarice, stasom nalik krumpiru, koja mu je htjela ponijeti kovčeg, ali joj ipak, pošto ga je odvela do sobe, dade napojnicu koja i nju iznenadi i zbog koje joj se na licu pojavi izraz simpatije. Zatim ponovno opere ruke i side svojim uobičajenim hitrim

ugašen

20

korakom ne zaključavši vrata. U predvorju hotela sretne sobaricu, upita je gdje je groblje, dobije i previše objašnjenja, ljubazno ih saslušaj, pa se uputi u naznačenom smjeru. Prolazio je uskim ulicama obrubljenim nezanimljivim kućama od ružne crvene cigle. Mjestimice su stare kuće s otkrivenim gredama pokazivale svoje neravne krovove od škrljevca. Rijetki prolaznici nisu se ni zaustavljali pred izlozima koji su nudili predmete od stakla, remek djela od plastike i najlona, rogotatnu keramiku koju je moguće naći u svim gradovima suvremenog Zapada. Samo su dućani prehrambenim proizvodima pokazivali raskoš. Groblje je bilo opasano visokim i grubim zidom. Nedaleko od ulaza, police jadnog cvijeća i klesarske radionice. Pred jednom od njih putnik zastade da bi pogledao dijete bistra pogleda što je u jednom kutu na još neispisanoj nadgrobnoj ploči pisalo zadaću. Zatim uđe i uputi se u čuvaru kuću. Čuvara nije bilo. Putnik pričekaj u siromašno namještenom uredu, zatim spazij plan groblja koji je upravo bio proučavao u trenutku kad je čuvar ušao. Čuvar je bio visok i krupan čovjek jaka nosa koji je ispod debele jakne visoka okovratnika mirisao po znoju. Putnik se raspitaj gdje je polje s poginulima u ratu 1914. »Da«, odvrati ovaj, »to se polje zove Polje francuskog sjećanja. Koje ime tražite?« »Henri Cormerv«, odgovori putnik. Čuvar otvori veliku knjigu umotanu u pakpapier i svojim prstom prljavim od zemlje počne prelaziti popisom imena. Njegov se prst zaustavi. »Cormerv Henri«, reče, »smrtno ranjen u bici na Marni, umro u Saint-Brieucu 11. listopada 1914.« »To je«, reče putnik. Čuvar zaklopi knjigu. »Dođite«, reče, i krene ispred njega prema redovima grobova od kojih su neki bili skromni, drugi preuzetni i ružni, ali svi prekriveni svakojakim mramorom i ukrasima koji bi obeščastili bilo koje mjesto na svijetu. »To vam je rođak?«, upita

21

čuvar rastreseno. »To mi je otac.« »Bolno je to«, na to će čuvar. »Pa i nije. Nisam imao ni godinu dana kad je umro. Dakle, razumijete.« »Da«, odvrati čuvar, »ali svejedno. Bilo je previše mrtvih.« Jacques Cormerv ne odgovori. Bilo je doista previše mrtvih, ali što se tiče njegova oca, nije mogao izmisliti sućut koju nije osjećao. Već godinama, otkako živi u Francuskoj, obećaje sam sebi da će učiniti to što je njegova majka, koja je ostala u Alžiru, što ga je dakle ona već odavno molila: otići na očev grob koji sama nije nikad vidjela. Smatrao je da taj posjet nema nikakva smisla, prije svega za njega koji nije ni poznavao oca, nije znao gotovo ništa o njemu, i koji se užasavao konvencionalnosti, a onda ni za njegovu majku koja nije nikad govorila o pokojniku i koja uopće nije mogla zamisliti što ga tamo očekuje. No, budući da se njegov stari učitelj povukao u Saint-Brieuc, pa je to bila prilika da ga ponovno vidi, odlučio je da posjeti tog mrtvog neznanca i želio dapače to učiniti prije negoli se sretne sa starim prijateljem, kako bi se mogao osjećati posve slobodnim. »To je ovdje«, reče čuvar. Stigli su do polja ograđenog stupićima od siva kamena povezanim debelim crno obojenim lancem. Nadgrobne ploče, mnogobrojne, bile se sve jedna drugoj nalik, jednostavni pravokutnici s uklesanim imenima, raspoređeni u jednakim razmacima po redovima što su se nizali jedan za drugim. Svaka je bila ukrašena malim stručkom svježeg cvijeća. »Francusko sjećanje brine se o održavanju već četrdeset godina. Evo ga, tu je.« Pokazivao je na jednu ploču u prvom redu. Jacques Cormerv zastane malo podalje od ploče. »Ostavljaj vas«, reče čuvar. Cormerv se približi ploči i rastreseno je pogleda. Da, to je doista bilo njegovo ime. Podignu pogled. Sve blijedim nebom plovili su polako mali, bijeli i sivi

Sic.

22

oblaci, a s neba je dopirala čas blaga, čas zastrta svjetlost. Oko njega, na tom prostranom polju mrtvih, vladala je tišina. Samo je mukla buka grada dopirala preko visokih zidina groblja. Povremeno bi poneka tamna sjenka promaknula među udaljenim grobovima. Jacques Cormerv, pogleda uperenog prema oblacima što su polagano plovili nebom, pokušavao je iza mirisa vlažnog cvijeća dokučiti miris soli koji je u tom času dopirao s udaljenog i nepomičnog mora, kad ga udarac vjedra o mramornu ploču nekog groba prenu iz sanjarenja. I upravo u tom trenutku pročita na ploči datum rođenja svoga oca, i tek tada shvati da ga do sada nije ni znao. Zatim pročita obje godine, »1885--1914« i gotovo nesvjesno izračuna: dvadeset devet godina. Odjednom mu jedna misao proleti glavom i duboko ga potrese. Njemu je četrdeset godina. čovjek koji leži ispod te ploče, i koji je bio njegov otac, mladi je od njega.

I taj val nježnosti i sućuti, što mu iznenada ispuni srce, nije bio polet duše koja nosi sina prema uspomeni na nestalog oca, nego potresno sažaljenje što ga zreo čovjek osjeća nad nepravedno ubijenim djetetom -nešto tu nije bilo u skladu s prirodnim poretkom, istinu govoreći, u tome da sin stariji od svog oca ni nema nikakva poretka nego samo ludilo i kaos. Slijed vremena samog lomio se oko njega nepomičnog među tim grobovima koje više nije vidio, i godine su se prestale redati, slijedeći tu veliku rijeku što teče prema kraju. Bile su samo lom, navala plime, vrtlog u kojem se Jacques Cormerv borio uhvaćen u kovitlac tjeskobe i sažaljenja*3. Pogledao je i druge grobne ploče tog polja i shvatio po datumima na njima ispisanim da je to tlo bilo zasijano djecom koja su nekada bila očevi

a Prijelaz.

b Proširiti rat 1914.

23

sad prosijedih ljudi što su u ovom trenutku vjerovali da žive. Jer i on sam vjerovao je da živi, sam se izgradio, bio je svjestan sveje snage, svoje odlučnosti, suočavao se sa životom i vladao sobom. Ali, u toj neobičnoj vrtoglavici koja ga je obuzela, onaj kip što ga svaki čovjek uspije izgraditi i iskaliti na ognju godina da bi se u nj zavukao i u njemu čekao da se pretvori u prah, već je užurbano pucao, već se raspadao. Od njega je ostalo samo to srce puno tjeskobe, željno života, ogorčeno na smrtni poredak svijeta, koje ga je pratilo četrdeset godina i koje i dalje kuca istom snagom o zid što ga razdvaja od tajne života, želeći doprijeti dalje, s onu stranu, i spoznati, spoznati prije nego što umre, spoznati napokon da bi postojalo, samo jednom, samo na trenutak, ali zauvijek.

Prisjećao se svog života, ludog, hrabrog, kukavičkog, tvrdoglavog i uvijek upravljenog prema tom cilju o kojem nije znao ništa, i ustvari, sav je protekao a da on nije ni pokušao zamisliti kakav je mogao biti čovjek koji mu je dao upravo taj njegov život prije negoli je otišao umrijeti u neku nepoznatu zemlju s druge strane mora. Nije li i on s dvadeset devet godina bio osjetljiv, nesretan, napet, svojeglav, senzualan, zanesen, ciničan i hrabar. Da bio je sve to, i još mnogo više, bio je živ, bio je ukoliko čovjek, a on ipak nije nikad razmišljao o čovjeku što tu počiva kao o živom biću, nego kao o neznanцу koji je nekad davno proveo jedno vrijeme na tlu na kojem je on rođen, o kojem mu je majka govorila da mu je nalik i koji je pao u ratu za domovinu. Sad mu se činilo da je ono što je godinama pohlepno želio saznati kroz knjige i ljude, da je ta tajna otišla zajedno s tim čovjekom, s tim ocem mladim od njega, s onim što je on bio i što je postao, te da je veoma daleko tražio ono što mu je bilo tako blizu, u vremenu i u krvi. Istina je da mu nitko nije pomogao. Obitelj u kojoj se vrlo malo govorilo, u kojoj se nije ni

24

čitalo ni pisalo, nesretna i restresena majka, tko mu je mogao išta reći o tom jadnom ocu? Nitko ga nije poznao osim majke, koja ga je zaboravila. U to je bio siguran. I umro je nepoznat, u zemlji u kojoj je boravio nakratko, kao neznanac. Vjerojatno je bilo do njega da se raspita, da postavlja pitanja. Ali onome tko poput njega nema ništa a želi cijeli svijet, sva snaga nije dostatna da bi se izgradio i osvojio ili shvatio svijet. Na kraju krajeva, još uvijek nije prekasno, još uvijek može tražiti, pokušati saznati tko je taj čovjek koji mu se sada činio mnogo bližim nego bilo koje biće na svijetu. Mogao bi...

Poslijepodne se bližilo kraju. Sušanj suknje pokraj njega, jedna tamna sjena, vratiše ga u krajolik grobova i neba što ga je okruživao. Trebalo je otići, nije tu imao više što tražiti. Ali nije se mogao odvojiti od tog imena, od tih datuma. Ispod te ploče nije bilo ničega osim praha i pepela. No za njega je njegov otac bio opet živ, živ na neki neobično tih način, i činilo mu se da ga sad ponovno napušta, da ga još jednu noć prepušta toj beskrajnoj samoći u koju su ga nekoć bacili i ondje ostavili. Pustim nebom odjeknu iznenadan i jak prasak. Nevidljivi je avion probio zvučni zid. Okrenu vši leđa grobu, Jacques Cormerv napusti oca.

25

3. Saint-Brieuc i Malan (J.G.f

Navečer, za večerom, J.C. je promatrao svog starog prijatelja kako se gotovo pohlepno baca na drugi komad janječeg buta; vjetar što se podigao, tiho je zavijao oko niske kućice u predgrađu nedaleko od ceste uz plažu. Dolazeći, J.C. je u presušenom potočiću uz pločnik primijetio komadiće osušenih algi, koji su, uz miris soli, podsjećali na blizinu mora. Victor Malan koji je cio svoj radni vijek proveo u upravi carina, povukao se u mirovinu u taj gradić, kojeg nije izabrao, ali je naknadno svoj izbor opravdavao govoreći kako ga tu ništa ne ometa u osamljeničkim razmišljanjima, ni pretjerana ljepota, ni pretjerana ružnoća, pa ni sama samoća. Upravljanje stvarima i ljudima mnogo čemu su ga naučili, a prije svega tome, čini se, da čovjek tako malo zna. Njegovo je obrazovanje, međutim, bilo golemo i J.C. mu se divio bez ustezanja, jer je Malan, u vremenu u kojem su superiorni ljudi tako banalni, bio jedino biće koje je imalo svoje osobno mišljenje, ukoliko je to uopće moguće, i, u svakoj prilici, neizrecivu slobodu prosuđivanja koja se poklapala s najnepokolebljivijom izvornošću.

- Tako je, sine - govorio je Malan. - Kad već idete u posjet majci, pokušajte saznati nešto o svom ocu. I dođite mi slavodobitno ispričovijedati nastavak. Prilike za smijeh su rijetke.

- Da, to jest smiješno. Ali kad mi je ta neobična a Ovo poglavlje napisati i izostaviti.

27

misao već pala na pamet, mogu bar pokušati iščeprkati koju obavijest više. Ima nečeg patološkog u tome da se nisam nikad zanimao za to.

- Ma, ne, u ovom slučaju to je bilo mudro. Ja sam bio trideset godina oženjen Marthom, koju ste poznavali. Savršena žena koja mi i dandanas nedostaje. Uvijek sam mislio da voli svoju kuću. I

- Zacijelo imate pravo - doda Malan odvrćući pogled, a Cormerv je očekivao primjedbu, koja je, znao je, neizbježno slijedila nakon ovog odobravanja.

- Ja bih se, međutim, - nastavljao je Malan - no ja sam zacijelo u krivu, suzdržao od toga da pokušam saznati više negoli me život naučio. Ali ja sam loš primjer za to, zar ne? Sve u svemu, ja, vjerojatno zbog svojih mana, ne bih ništa poduzeo. Vi, naprotiv, (i u njegovom oku sijevnu iskra zlobe), vi ste čovjek od akcije.

Malan je zbog svoje glave okrugle poput mjeseca, svoga spljoštenog nosa, gotovo nevidljivih obrva, zalizane kose i velikih brkova koji ipak nisu bili dostatni da pokriju njegove debele i senzualne usne, bio sličan Kinezu. Njegovo mekano i oblo tijelo, debele ruke s pomalo kobasičastim prstima podsjećali su na mandarina koji mrzi trčanje. Dok bi napola zatvorenih očiju uživao u jelu, niste mogli a da ga ne zamislite u svilenoj haljini sa štapićima među prstima. No pogled je mijenjao sve. Njegove tamnosmeđe, grozničave i nemirne oči, koje bi se iznenada ukočile kao da je inteligencija radila svom brzinom na nekom određenom pitanju, bile su oči Zapadnjaka velike senzibilnosti i širokog obrazovanja.

Stara je sluškinja donijela sir koji je Malan pogledao ispod oka. »Poznavao sam čovjeka«, reče, »koji je, pošto je proveo trideset godina sa svojom ženom...«

Ova su tri odlomka precrtana.

28

Cormerv je sad slušao pažljivije. Svaki put kad bi Malan započeo s: »poznavao sam čovjeka koji... jedan moj prijatelj koji... ili Englez koji je putovao sa mnom...«, mogli ste biti sigurni da je riječ o njemu samom..., »koji nije volio kolače a ni njegova ih žena nije nikad jela. I onda, nakon dvadeset godina zajedničkog života, zatekne svoju ženu u slastičarnici, i, promatrajući je, shvati da ona

nekoliko puta tjedno odlazi onamo i proždire kolače s kremom od kave. Da, mislio je da ne voli slatkiše a ona je zapravo obožavala kolače s kavenom kremom.

- Dakle, - na to će Cormerv - nikoga do kraja ne upoznamo.

- Da, ako baš hoćete. No bilo bi možda točnije, čini mi se, u svakom slučaju mislim da bih radije rekao, no pripišite to mojoj nemoći da bilo što pouzdano tvrdim, da, dovoljno je reći da ako dvadeset godina života nije dovoljno da bismo upoznali jedno biće, onda vam, neizbježno, površno istraživanje četrdeset godina nakon smrti jednog čovjeka može donijeti samo vrlo ograničene obavijesti, da, mogli bismo reći upravo ograničene, o tom čovjeku. Premda, s druge strane... Uhvativši nož, podignu fatalistički ruku koja se potom spusti na kozji sir.

- Oprostite mi. Nećete sira? Ne? Uvijek jednako umjereni! Naporno je to, htjeti se uvijek svidjeti! Tračak zlobe zasja opet ispod njegovih poluotvorenih kapaka. Već dvadeset godina poznao je Cormerv svoga starog prijatelja (dodati ovdje zašto i kako) i njegovu je ironiju primao bez ljutnje.

- Nije to da bih se svidio: previše jela čini me teškim. Tonem.

- Da, više ne lebdite iznad drugih.

Cormerv je promatrao lijepi rustikalni namještaj koji je ispunjavao nisku blagovaonicu s gredama obi-jeljenim vapnom.

29

- Prijatelju dragi, - reče - uvijek ste mislili da sam ohol. I jesam. Ali ne uvijek, niti sa svakim. S vama, na primjer, ne znam što je oholost.

Malan odvrati pogled, što je kod njega bio znak ganutosti.

- Znam, - na to će on - ali zašto?

- Zato što vas volim - odvrati mirno Cormerv. Malan privuče k sebi zdjelu s rashlađenim voćem i ne reče ništa.

- Zato što ste mi se vi, - nastavi Cormerv - dok sam bio veoma mlad, veoma glup i veoma usamljen (sjećate li se, u Alžiru ?), obratili i otvorili mi, sasvim neprimjetno, vrata svega onoga što volim na ovom svijetu.

- Oh, pa vi ste daroviti.

- Zacijelo. Ali i najdarovitijima treba netko da ih potakne. Onaj koga vam život u jednom trenutku stavi na put, taj mora biti zauvijek voljen i poštovan, čak i ako to nije njegova svjesna zasluga. To je moje uvjerenje!

- Dobro, dobro - reče Malan s pomalo lažnom skromnošću.

- Sumnjate u to, znam. Ali, vidite, nemojte misliti da je moja ljubav prema vama slijepa. Vi imate velikih, veoma velikih mana. Barem u mojim očima.

Malan obliže svoje debele usne i odjednom pokaže veliko zanimanje za razgovor.

- Koje?

- Vi ste, na primjer, recimo to tako, štedljivi. Ne iz škrtosti, uostalom, nego zbog silnog straha da će vam nešto uzmanjkati itd. To je ipak velika mana koju općenito ne volim. I što je najvažnije, vi ne možete a da ljudima ne pripisujete zadnje misli. Vi instinktivno ne vjerujete u osjećaje koji nisu povezani s nekim interesom.

30

- Priznajte, - na to će Malan ispijajući svoje vino, - ne bih smio piti kavu. A opet...

No Cormerv nije izgubio mirnoćua.

- Uvjeren sam na primjer da mi ne biste vjerovali kad bih vam rekao da bih vam, samo da to zatražite, istog trenutka predao svu svoju imovinu.

Malan je oklijevao i ovog puta pogleda svog prijatelja.

- Oh, znam. Vi ste velikodušni.

- Ne, nisam velikodušan. Škrt sam kad je riječ o mojem vremenu, o mojem trudu, o mojem umoru i to mi je odvratno. Ali to što sam rekao, istina je. Vi mi međutim ne vjerujete, i u tome je vaša mana i vaša prava nemoć, iako ste inače superioran čovjek. Jer imate krivo. Jedna vaša riječ i istog časa sve što imam je vaše. Vama to nije potrebno i to je samo primjer. Ali nije izabran slučajno. Sva je moja imovina stvarno vaša.

- Hvala, doista, - reče Malan škiljeći, - veoma sam dirnut.

- Dobro, evo vam poljubac. Ni vi ne volite kad se govori previše otvoreno. Htio sam vam samo reći da vas volim sa svim vašim manama. Volim malo koga i malo se kome divim. Što se svega ostalog tiče, sramim se svoje ravnodušnosti. Ali one koje volim, ništa me, ni ja sam a pogotovu ne oni, neće moći natjerati da ih prestanem voljeti. Dugo mi je trebalo da to naučim; sada znam. No, da se vratimo na naš razgovor: vi ne odobravate to što se želim raspitati o ocu.

- Zapravo da, odobravam, bojao sam se samo da biste mogli biti razočarani. Jedan inoj prijatelj, koji je veoma volio neku mladu djevojku i želio se njome oženiti, učinio je krivo što je htio više saznati o njoj.

a - često posuđujem novac, za koji znam da je izgubljen, ljudima prema kojima sam ravnodušan. Ali to je stoga što ih ne umijem odbiti i istovremeno sam zbog toga očajan.

31

- Jedan malograđanin, - doda Cormerv.

- Da, - reče Malan, - to sam bio ja. Prasnuše u smijeh.

- Bio sam mlad. Prikupio sam o njoj toliko proturječnih mišljenja da se moje pokolebalo. Nisam bio siguran volim li je ili ne volim. Ukratko, oženio sam se drugom.

- Ja si ne mogu naći drugog oca.

- Ne, na sreću. Jedan je dovoljan, ako je vjerovati mom iskustvu.

- Dobro, - reče Cormerv. - Uostalom, za nekoliko tjedana moram posjetiti majku. To je prilika. A govorio sam vam o njemu samo stoga što sam maločas bio zbunjen tom razlikom u godinama u moju korist. U moju korist, da.

- Da, razumijem. On pogleda Malana.

- Recite si da nije ostario. Pošteđen je te patnje, a ona je dugotrajna.

- S ponekom radošću.

- Da. Vi volite život. Tako i treba, samo u njega i vjerujete.

Malan se spusti svom težinom u široki naslonjač presvučen kretonom, a izraz neke neizrecive sjete odjednom preobrazi njegovo lice.

- Imate pravo. I ja sam volio život, volim ga strasno. A istovremeno mi se čini strašnim, ali i nedostižnim. Eto, zašto vjerujem, iz skeptičnosti. Da, želim vjerovati, želim živjeti, uvijek.

Tu Cormerv zašutje.

- Kad imate šezdeset pet godina, svaka se godina čini kao odgoda. Želio bih umrijeti miran, a umrijeti je strašno. Ništa nisam učinio.

- Ima ljudi koji opravdavaju postojanje svijeta, koji samom svojom nazočnošću pomažu drugima da žive.

32

- Da, i umiru.

Dok su šutjeli, vjetar je oko kuće zapuhao malo jače.

- Imate pravo, Jacques, - reče Malan. Pokušajte nešto saznati. Vama više nije potreban otac. Sami ste se izgradili. Sada ćete ga moći voljeti kako vi znate voljeti. Ali..., - reče oklijevajući... - Posjetite me opet. Nije mi preostalo još mnogo vremena. I oprostite...

- Da vam oprostim? - upita Cormerv. - Pa ja sve vama dugujem.

- Ne, ne dugujete mi bogzna što. Oprostite mi samo što ponekad ne znam odgovoriti na vašu ljubav...

Malan je promatrao veliku starinsku svjetiljku što je visjela iznad stola, i glas mu je postao sasvim tih dok je izgovarao ono što je Cormervu, nekoliko trenutaka kasnije, samom na vjetru i u opustjelom predgrađu, bez prestanka odjekivalo u mislima:

- U meni je neka stravična praznina, neka bolna ravnodušnost8...

a Jacques / Od početka sam, još kao dijete, pokušavao otkriti što je to dobro a što zlo - jer mi to nitko oko mene nije mogao reći. I sada odjednom priznajem da me sve napušta, da mi je potreban netko da mi pokaže put i da me hvali i kudi, ne u ime sile već u ime autoriteta, potreban mi je moj otac.

Mislio sam da znam, da vladam sobom, još uvijek ne [znam?].

33

4. Djetetove igre

Lagani i kratki valovi ljuljali su brod na srpanjskoj vrućini. Jacques Cormery, ispružen napola gol u svojoj kabini, promatrao je kako na bakrenim okvirima brodskih okana plešu odbljesci sunca što se mrvilo u moru. Naglo ustane da bi ugasio ventilator koji mu je sušio znoj u porama još prije negoli mu se ovaj počeo slijevati niz grudi, bilo je bolje znojiti se, i ponovno se spusti na ležaj, tvrd i uzak kakve je volio. Odjednom, iz utrobe broda dopre do njega u prigušenim vibracijama mukli zvuk strojeva kao da stupaju cijele vojske. Volio je taj zvuk velikih parobroda danju i noću, i osjećaj da hoda po vulkanu dok svuda oko njega beskrajno more pruža pogledu svoja slobodna prostranstva. Ali na palubi je bilo prevruće; putnici, shrvani pretjeranim količinama hrane, sručili su se u brodske ležaljke natkrivene palube ili se sklonili u hodnike da bi malo otpočinuli. Jacques nije volio poslijepodnevni počinak. »A benidor«, pomislio je mrzovoljno, a to je bio neobičan izraz što ga je rabila njegova baka u vrijeme kad je bio dijete u Alžiru i kad ga je prisiljavala da se svakog poslijepodneva odmara zajedno s njom. Tri prostorije malog stana u predgrađu Alžira bile su uronjene u prugastu sjenu brižno zatvorenih rebrenica. Vani je ljetna žega pržila suhe i prašnjave ulice, a u polutama stana pokoja debela dosadna muha neumorno bi tražila izlaz zujeći poput aviona. Bilo je prevruće da siđe na ulicu k drugovima,

a Oko desete godine

35

jer su i njih roditelji zadržali kod kuće. Bilo je prevruće da čita Pardaillana ili l'Intrepideaa. Kad bi baka kojim slučajem bila odsutna, ili bi čavrljala sa susjedama, dijete bi prilijepilo nos na rebrenice blagovaonice što je gledala na ulicu. Cesta je bila pusta. Pred dućanom cipela i trgovinom krojačkim priborom preko puta, zastori od crvena i žuta platna bili su spušteni, ulaz u trafikom bio je zasjenjen zavjesom od raznobojnih perli, a kod gostioničara Jeana bilo je prazno, samo je jedna mačka, na pragu između poda posutog pilovinom i prašnjavog nogostupa, spavala kao mrtva. Dijete bi se tada okrenulo prema gotovo praznoj, vapnom obijeljenoj sobi, u kojoj je u sredini stajao četvrtasti stol, a duž zidova, ormar za posuđe, radni stol pun ogrebotina i tintanih mrlja, mali madrac, na samom podu, prekriven prekrivačem na koji bi navečer lijegao polunijemi ujak, i pet stolacab. U kutu, na kaminu s mramornom pločom, mala vaza izdužena vrata i ukrašena cvijećem, kakve se mogu naći po sajmovima. Uhvaćeno između dviju pustinja sjene i sunca, dijete bi počelo kružiti oko stola, brzim korakom, ne prestajući ponavljati kao da govori litaniju: »Dosadno mi je! Dosadno mi je! Dosadno mi je!« Dosađivao se, ali bila je to istovremeno i igra, bilo je u tome neke radosti, neke vrste uživanja u dosadi, jer bi ga obuzeo bijes kad bi začuo kako baka, koja se ipak vratila, izgovara »A benidor«. No njegovi su prosvjedi bili uzaludni. Baka, koja je odgojila devetero djece na

a Te velike knjige tiskane na novinskom papiru s neukusno oslikanim koricama, i na kojima je cijena bila otisnuta većim slovima negoli naslov i ime autora.

b bespriječna čistoća.

Ormar, drveni toaletni stolić s mramornom pločom. Mali ručno izrađen tepih pored kreveta, trošan, izlizan, otrcan po rubovima. A u jednom kutu, veliki kovčeg prekriven starim arapskim tepihom s resama u obliku žira.

36

selu, imala je svoje predodžbe o odgoju. Dijete bi se u tren oka našlo u sobi. Bila je to jedna od dviju prostorija što su gledale na dvorište. U drugoj su bila dva kreveta, majčin i onaj na kojem su spavali on i brat. Baka je imala pravo na svoju sobu. U svoj je visok i prostran krevet često primala dijete noću i svakodnevno za poslijepodnevnog počinka.

Izuo bi sandale i popeo se na krevet. Otkako se jednom kad je baka bila usnula iskrao iz kreveta da bi kružeći oko stola ponavljao svoju litaniju, njegovo je mjesto bilo u dnu kreveta pored zida. Zavučen tako u dno kreveta, gledao bi baku kako skida haljinu i spušta košulju od gruba platna što je u pasu bila stisnuta vrpcom koju je sada odvezivala. Zatim bi se i sama popela na krevet, a dijete bi osjetilo pored sebe miris ostarjele puti i promatralo debele plave vene i staračke mrlje koje su unakažavale noge njegove bake. »Hajde«, ponavljala bi. »A benidor«, i ubrzo bi usnula, dok bi dijete, otvorenih očiju, pratilo kružni let neumornih muha.

Da, godinama je to mrzio, pa i kasnije, kad je postao odrastao čovjek, i sve dok se jednom nije teško razbolio nije se mogao odlučiti da za velikih vrućina poslije ručka priligne. Ako bi mu se i dogodilo da zaspi, probudio bi se mrzovoljan i s nekom mučninom. Tek odnedavna, otkako pati od nesanice, u stanju je odspavati pola sata dnevno i probuditi se raspoložen i čio. A benidor...

Vjetar kao da se stišao pritisnut suncem. Brod se prestao ljuljati i odjednom se činilo da napreduje po pravocrtnom putu, strojevi su radili punom parom, propeler je okomito sjekao debljinu vode, a buka klipova postala je napokon tako ravnomyernom da se miješala s muklim i neprekinutim vapajem sunca na moru. Jacques je napola spavao, obuzet nekom ugodnom tjeskobom od pomisli da će ponovno vidjeti Alžir i

37

sirotinjsku kućicu u njegovu predgrađu. Tako je bilo svaki put kad bi napuštao Pariz i putovao u Afriku, to neko pritajeno veselje, od kojeg se nadimaju grudi, zadovoljstvo nekoga kome je uspio bijeg pa se smije zamišljajući zaprepaštena lica stražara. Jednako tako bi mu se, svaki put kad bi se u nj vraćao cestom ili vlakom, srce stegnulo čim bi se pojavile prve kuće predgrađa, koje bi iskrsnule iznenada, nenajavljene drvećem ili vodenim tokom, nalik na zloćudni tumor što širi oko sebe čvorove svoje bijede i svoje ružnoće, proždirući postupno strano tijelo i odvođeći ga do srca grada čije blještavilo mu je ponekad pomoglo da zaboravi tu šumu željeza i betona čijim je zatvorenikom bio i danju i noću i koja je ispunjavala njegove nesanice. Ali sada je od toga pobjegao, disao je na prostranim leđima mora, disao je s valovima, uljuljkan suncem, napokon je mogao spavati i vratiti se djetinjstvu od kojeg nije nikad posve ozdravio, toj tajni svjetlosti, toplog siromaštva, koja mu je pomogla da živi i pobijedi sve. Taj skrhan odsjaj, sad već gotovo nepomičan, na bakrenom okviru brodskog okna dolazio je od istog onog sunca koje je, u zamračenu sobu gdje je spavala baka, pritišćući svom svojom težinom o površinu rebrenica, uranjalo u hladovinu samo jednu tananu oštricu kroz pukotinu što ju je odkrhnuti komadić drveta ostavio na spoju rebrenica. Nedostajale su muhe, njihov zuj nije ispunjavao ni pothranjivao njegov drijemež, na moru nema muha, a osim toga one njegove su bile mrtve, one koje je dijete voljelo zato što su bile bučne, jedine žive u tom svijetu izbljedjelom od vrućine, i svi su ljudi i životinje počivali, nepomični, osim njega, istina, koji se prevrtao po krevetu, u uskom prostoru što mu je preostao između zida i bake, i on je htio živjeti, i činilo mu se da je vrijeme provedeno u snu oteto životu i njegovim igrama.

Drugovi su ga čekali, sasvim sigurno, u ulici

38

Prevost-Paradol, obrubljenoj vrtovima što su uvečer nakon zalijevanja odisali svježinom i mirisom cvjetova kozje krvi koji su posvuda rasli, zaliveni ili ne. čim se baka probudi, odjurit će napolje, spustit se niz još pustu Lvonsku ulicu pod fikusima, otrčati do zdenca na uglu ulice Prevost-Paradol, odvrnuti do kraja veliku slavinu od lijevana željeza na vrhu zdenca, sagnuti glavu pod slavinu da bi mu veliki mlaz vode ispunio nosnice i uši, slijevajući se kroz otvoreni oko-vratnik košulje sve do trbuha, pa ispod hlača po nogama sve do sandala. Tada će, sretan što osjeća vodu kako se pjeni između njegovih tabana i kože sandala, otrčati bez daha do Pierreaa i ostalih, koji su sjedili na ulazu jedine dvokatnice u ulici, oštreći drvenu cigaru koja će im poslužiti u igri canette vinga1 s drvenim plavim reketom.

Pošto bi se okupili, krenuli bi vukući reket po zarđalim rešetkastim ogradama vrtova pred kućama, uz paklenu buku koja bi probudila cijelu četvrt i rastjerala mačke što su drijemale pod prašnjavim glicini-jama. Trčali bi, pretrčavali ulicu, lovili jedan drugog, već dobro oznojeni, no uvijek u istom smjeru, prema »zelenom polju«, nedaleko od škole, četiri ili pet ulica odande. Putem bi obavezno zastali pored onog što se nazivalo vodoskokom, na velikom trgu, pored goleme okrugle fontane na dva kata iz koje nije tekla voda, ali je bazen, već odavno začepljen, bio do vrha pun od obilnih kiša, što bi tu i tamo pale u tom kraju. Ta bi ustajala voda, prekrivena starom mahovinom, korama dinja, naranči i smećem svake vrste, stajala tu dok je sunce ne bi isušilo ili se gradske vlasti probudile i odlučile da je ispumpaju, pa bi suhi, ispucani, slani mulj ostao još dugo na dnu bazena, čekajući da sunce

a Pierre, također sin ratne udovice koja je radila na pošti, bio mu je prijatelj.

1 Vidjeti autorovo objašnjenje, dalje u tekstu.

dovrši posao i pretvori ga u prašinu koju će vjetar ili metla smetlara razbacati po sjajnom Ušću fikusa što obrubljuju trg. Ljeti bi, u svakom slučaju, bazen bio suh i izlagao pogledu široku ogradu od tamna, ulaštena kamena, što su ga izglaçale tisuće ruku i stražnjica i na kojem su Jacques, Pierre i ostali jahali kao na konju, okrećući se na svojim stražnjicama dok ne bi neizbježno pali u plitki bazen što je vonjao po mokraći i po suncu.

Zatim bi, i dalje trčeći kroz vrućinu i prašinu što je prekrivala istim sivim slojem njihove noge i njihove sandale, letjeli prema zelenom polju. To je bila napuštena ledina iza bačvarske radionice gdje su se, između zarđalih željeznih obruča i trulih ostataka bačava, ispod sedre probijali buseni kržljave trave. Tu bi uz veliku graju nacrtali krug u sedri. Jedan bi od njih, s reketom u ruci, stao unutar kruga, a ostali bi, jedan za drugim, bacali drvenu cigaru prema krugu. Ako bi cigara pala unutar kruga, onaj koji ju je ubacio preuzeo bi reket i sad bi on branio krug. Oni najspretniji³ uhvatili bi cigaru u letu i odbacili je daleko. Oni bi imali pravo otići do mjesta na koje je pala i, udarajući rubom reketa o jedan kraj cigare koja bi se potom vinula visoko u zrak, hvatali je i bacali još dalje, i tako sve dok ne bi promašili ili dok je ostali ne bi uhvatili u letu, pa se brzo vraćali natrag kako bi obranili krug od cigare što bi je brzi i spretni protivnik već bacio prema krugu. Taj tenis siromašnih, s tek ponešto složenijim pravilima, ispunio bi cijelo poslijepodne. Pierre je bio najspretniji, bio je mršaviji od Jacquesa, i manji, gotovo loman, plavokos koliko je ovaj bio tamnokos, svijetlih trepavica iza kojih je njegov plavi i otvoren pogled djelovao bespomoćno, ranjivo i začuđeno, naizgled nespretn, ali u akciji precizan i ustrajan. spretni branitelj, u jednini.

40

Jacques je pak briljirao u najnemogućijim zahvatima, ali bi promašio one najjednostavnije. Zbog onih prvih, i zbog divljenja koje su izazivali kod drugova, smatrao se najboljim i često se hvastao. U stvari, Pierre ga je stalno pobjeđivao, ali nije nikada o tome pričao. Poslije igre bi se samo uspravio u svoj svojoj visini, i tiho se smješkajući slušao drugovea.

Kad vrijeme ili raspoloženje nisu bili pogodni, umjesto da trče ulicama i ledinama, okupili bi se najprije u hodniku Jacquesove kuće. Odande bi, kroz vrata u dnu, prešli u malo spuštenu dvorište okruženo zidovima triju kuća. Na četvrtoj strani, preko vrtnog zida nadvijala se krošnja narančina stabla čiji se miris, kad je bilo u cvatu, penjao uz sirotinjske kuće, širio hodnikom ili se malim kamenim stubama spuštao u dvorište. S jedne strane i pola druge, u maloj, koso postavljenoj kućici stanovao je frizer Španjolac koji je imao frizeraj s ulične strane, te arapski bračni parb gdje je žena ponekad navečer pržila kavu u dvorištu. Na trećoj strani, stanari su hranili kokoši u visokim klimavim kokošinjcima od drveta i žice. I napokon, s četvrte strane, lijevo i desno od stuba, zjapili su mračni široki otvori podruma kuće: špilje bez izlaza i svjetla, izdubljene u samoj zemlji, bez ikakvih pregrada, smrdljive od vlage, do kojih su vodile četiri stube prekrivene mahovinom i u kojima su stanari gomilali višak svoje imovine, to će reći gotovo ništa: stare vreće koje su ondje trunule, komade drvenih sanduka, prošupljane i zarđale stare lavore, sve ono što se inače vuče po zapuštenim ledinama i što ne može služiti ni najsiromašnijima. Upravo tu, u jednom od tih podruma, okupljala su se djeca. Jean i Joseph, dva sina španjolskog brijača, običavala su se igrati ondje. Ulaz u tu razvalinu smatrali su svojim

a Na zelenom polju održavale su se »donnades« b Omar je sin tog para - otac je gradski čistač ulica.

41

vrtom. Joseph, okrugao i vragolast, neprestano se smijao i davao sve što je imao. Jean, nizak i suh, skupljao je i najmanji čavao, i najmanji vijak, i bio osobito štedljiv sa svojim špekulama ili košticama od marelica neophodnim za jednu od njihovih najdražih igaraa. Bilo je teško zamisliti veću suprotnost od ta dva nerazdvojna brata. Svi zajedno, Pierre, Jacques, i Max, treći ortak, zavukli bi se u smrdljiv i vlažan podrum. O zarđale željezne grede razapeli bi poderane vreće što su trunule na tlu, otrešavši s njih male sive žohare člankovita oklopa koje su nazivali zamorcima. I pod tim odvratnim šatorom, konačno na svome (jer nitko od njih nije nikad imao svoju sobu pa čak ni svoj krevet), zapalili bi male vatre koje bi, zatvorene u tom vlažnom i učmalom zraku, tinjale dimeći se i tjerale ih iz njihove jazbine, pa bi ih na kraju zatrpali vlažnom zemljom, nastruganom u

dvorištu. Tada bi, ne bez prepirke s malim Jeanom, podijelili velike bombone od mente, kikiriki ili slanutak, posušen i posoljen, vučji bob i kojekakve slatkiše blještavih boja što su ih Arapi nudili na ulazu u obližnje kino u plitkim košarama prekrivenim muhama koje su bile zapravo obične drvene kutije postavljene na kotačiće. U dane pljuskova, iz vlažnog dvorišta zasićenog vodom, višak kiše slijevao se u redovito poplavljene podume, a oni bi se popeli na stare sanduke i igrali bi se Robinzona daleko od čistog neba i morskog vjetra, uživajući u svom kraljevstvu bijedeb.

No, najljepši* dani bili su u proljeće, kada bi, zahvaljujući nekoj dobro smišljenoj laži, uspjeli izbjeći poslijepodnevnom odmoru. Tada bi, nemajući nikad

a Jednu košticu trebalo je postaviti na tri druge složene u tronožac. S određene udaljenosti, trebalo je srušiti to zdanje bacajući drugu košticu. Onaj koji bi uspio, pokupio bi sve četiri koštice. Ako bi promašio, njegova bi koštica pripala vlasniku onih četiriju.

b Galoufa

najveći

42

novca za tramvaj, dugo pješačili do botaničkog vrta, prolazeći žutim i sivim ulicama predgrađa, kroz četvrti konjušnica, uz velika spremišta za kola što su pripadala poduzećima ili privatnicima koji su kamionima na konjsku zapregu opsluživali unutrašnjost zemlje, prolazeći pritom uz široka vrata na povlačenje iza kojih se čulo toptanje konjskih kopita, rzanje, zveckanje lanaca kojima su bili privezani, i s uživanjem udisali miris balege, slame i znoja što se dizao s tih zabranjenih mjesta o kojima bi Jacques maštao prije nego što bi zaspao. Zastali bi pred nekom otvorenom konjušnicom u kojoj su timarili konje, jake životinje čvrstih nogu uvezene iz Francuske koje su ih gledale očima izbjeglica, izmučene vrućinom i muhama. Zatim bi, pred grdnjama vozača kamiona, otrčali do golemog vrta gdje su se uzgajale rijetke vrste. U velikoj aleji s koje se kroz bazene i cvijeće pogled pružao sve do mora, izigravali bi ravnodušne i uglađene šetače pod sumnjičavim pogledom čuvara. No već u prvom poprečnom drvoredu, dali bi se u trk prema istočnom dijelu vrta kroz redove golemih korenjaka, tako gustih da je u njihovoj sjeni bilo gotovo mračno, prema velikim stablima kaučukovca čije su se obješene grane, koje se nije moglo razlikovati od mnogobrojnog korijenja, pružale sve do zemlje, i još dalje, sve do pravog cilja njihova pohoda, velikih kokosovih palmi s grozdovima malih okruglih i zbijenih plodova narančaste boje na vrhu koje su nazivali cocoses. Tu je najprije trebalo provjeriti na sve strane da u blizini nema nijednog čuvara. Zatim bi počeo lov na municiju, to jest kamenčiće. Kad bi se svi vratili punih džepova, gađali su jedan po jedan grozdove plodova što su se, nadvisujući ostalo drveće, blago njihali na nebu. Pri svakom bi pogotku palo nekoliko plodova koji su pripali sretnom strijelcu. Ostali bi morali čekati dok

a navesti imena drveća.

43

ovaj pokupi svoj plijen pa tek tada nastavili s gađanjem. U toj je igri Jacques, spretan u gađanju, bio ravan Pierreu. No obojica bi podijelila svoj plijen s onima što su imali manje sreće. Najnespretniji je bio Max, koji je nosio naočale jer je imao loš vid. Bio je zdepast i krupan, ali je ipak uživao poštovanje svih od dana kad su ga vidjeli kako se tuče. Dok su se svi oni, u čestim uličnim tučama u kojima su sudjelovali, a pogotovu Jacques koji nije mogao svladavati bijes i žestinu, običavali baciti na protivnika da mu u što kraćem vremenu nanesu što veću bol, spremni da im to bude propisno uzvratio, Max, čije je ime zvučalo nekako germanski, jednog dana kada ga je mesarev debeli sin, zvani But, nazvao prljavim Švabom, mirno je skinuo naočale, dao ih na čuvanje Josephu, zauzeo stav kao što su to činili bokseri koje su viđali po novinama, i pozvao ovoga da ponovi svoju uvredu. Zatim je, ne pokazujući uzbuđenje, izbjegao svaki Butov napad, udario ga nekoliko puta ne primivši nijedan udarac i na kraju mu, na svoje veliko zadovoljstvo uspio, koje li pobjede, nabiti modricu na oku. Od tog dana Maxova popularnost bila je u grupi osigurana. Džepova i ruku ljepljivih od voća, bježali su iz vrta prema moru i, čim bi se našli izvan zidina, poredali bi plodove na svoje prljave maramice, žvakali sa slašću vlaknaste, slatke i odvratno masne bobice, ali lagane i ukusne poput pobjede. Potom bi odjurili na plažu.

Da bi stigli do plaže, morali su prijeći cestu zvanu ovčarska jer su njome doista često prolazila stada ovaca koja su se vraćala ili odlazila na sajam u Mai-son-Carre, istočno od Alžira. Bila je to ustvari

zaobi-laznica koja je dijelila more od grada koji se protezao po brežuljcima poput amfiteatra. Između ceste i mora, tvornice, ciglane i plinara bile su okružene pijeskom prekrivenim pločama ilovače ili vapnenom prašinom, gdje su se bijelili prašnjavi otpatci drva i željeza.

44

Nakon te ružne pustare izlazilo se na plažu Sablettes. Pijesak je tu bio pomalo crn, a prvi valovi nisu uvijek bili prozirni. S desne strane nalazilo se kupališno zdanje s kabinama i dvoranom, velikom drvenom kutijom na stupovima, koja je za blagdanskim dana služila za ples. Za vrijeme sezone prodavač prženih krum-pirića svakog je dana palio svoju peć. Mala grupa najčešće nije imala novca ni za jedan tuljac prženih krumpirića. Ako bi slučajno koji od njih imao potreban novaca, kupio bi jedan i značajno se uputio prema plaži, praćen povorkom svojih drugova punih poštovanja, pa bi, stigavši do mora, u sjeni velike rasušene barke zabio stopala u pijesak i spustio se na stražnjicu, držeći papirnati tuljac uspravno u jednoj ruci, a drugom ga pokrivajući kako mu nijedna od tih hrskavih pahulja ne bi ispala. Običaj je bio da zatim ponudi po krumpirić svojim drugovima, koji su se pobožno naslađivali tom jednom jedinom toplom poslasticom s jakim mirisom ulja što im ju je namijenio. Zatim bi svi promatrali sretnika kako, ozbiljna lica, guta jedan po jedan preostale krumpiriće. Na dnu papirnatog tuljca ostalo bi uvijek mrvica. Preklinjali bi sitog srećkovića da ih podijeli s njima. Na to bi ovaj najčešće, osim kad se radilo o Jeanu, razmotao masni papir, raširio po njemu mrvice krumpirića i dopustio da se jedan po jedan posluže. Izabrali bi na sreću onoga koji će navaliti prvi i prema tome uzeti najveću mrvicu. Pošto bi gozba završila, a užitak i osjećaj uskraćenosti bili zaboravljeni, počela je trka prema zapadnom kraju kupališta, pod jarkim suncem, do napola srušene zidine, koja je nekad najvjerojatnije služila kao temelj sad nepostojećoj kolibi iza koje su se mogli svući. U nekoliko trenutaka bili su goli, trenutak potom u vodi, plivajući snažno i nespretno, dovikujući

a 2 novčića

45

sea, slineći i pljujući, nadmećući se u ronjenju ili u tome tko će ostati dulje pod vodom. More je bilo ugodno, toplo, sunce na njihovim mokrim glavama lagano, a blažena svjetlost ispunjavala je njihova mlada tijela radošću od koje su neprestano klicali. Vladali su životom i morem, i ono najraskošnije što nam svijet može ponuditi, primali su i nemilice trošili, poput gospodara sigurnih u svoje nezamjenjivo bogatstvo.

Trčeći od žala do mora, sušeći na pijesku slanu vodu od koje su im tijela bila ljepljiva, ispirujući zatim u moru pijesak od kojeg su bili posve sivi, posve bi zaboravili na vrijeme. Trčali su, a čiope su uz prodorne krike letjele nisko iznad tvornica i morskog žala. Nebo, s kojeg se povukla danja sparina, postajalo je bistro i zeleno, svjetlost je jenjala, a s druge strane zaljeva, luk kuća i grada, dotada uronjenog u laganu izmaglicu, poprimao je jasnije obrise. Bio je još dan, no ulične svjetiljke već su se palile jer se sumrak u Africi spušta iznenada. Obično bi Pierre prvi dao znak za pokret: »Kasno je«, i odmah bi potom nastala jurnjava, brzo opraštanje. Jacques bi sa Josephom i Jeanom trčao put kuće ne obazirući se na ostale. Trčali su bez daha. Josephova je majka imala brzu ruku. Što se Jacquesove bake tiče... Trčali su kroz večer koja se spuštala svom brzinom, usplahireni prvim upaljenim plinskim svjetlima, osvijetljenim tramvajima što su promicali pored njih, ubrzavajući trk, užasnuti što je već dobrano pala noć, i rastajali se na ulazu bez pozdrava. Tih bi večeri Jacques zastao na mračnom i smrdljivom stubištu, naslonio se u mraku na zid i čekao da se smiri njegovo pomahnitalo srce. Ali nije mogao čekati, a od same te spoznaje još je brže disao. U tri koraka stigao bi do odmorišta, prošao pored

a Ako se utopiš, mama će te ubiti. Nije te sram da se tako pokazuješ? Gdje ti je sad mama.

46

zajedničkog nužnika na katu, i otvorio vrata. U blagovaonici na kraju hodnika gorjelo je svjetlo i on je sleden slušao zveckanje žlica po tanjurima. Ušao bi. Za stolom, u krugu svjetla petrolejske svjetiljke, polu-nijemi ujaka nastavljao je bučno srkati svoju juhu; njegova majka, još mlada, bujne crne kose, pogledala bi ga svojim blagim pogledom. »Dobro znaš...«, započela bi. Ali bi baka, uspravna u svojoj crnoj haljini, stisnutih usana, svijetlih očiju stroga pogleda, kojoj je vidio samo leđa, prekinula kćer. »Odakle dolaziš?«, pitala bi. »Pierre mi je pokazivao zadaću iz računa.« Baka

bi tada ustala i prišla mu. Pomirisala bi mu kosu, pa rukom prošla preko njegovih gležnjeva još punih pijeska. »Bio si na plaži.« »Onda si ti lažljivac«, sričući bi rekao ujak. No baka bi bez riječi prošla pored njega, uzela iza vrata blagovaonice debeli korbač, zvani volujska žila, koji je ondje visio i oplela ga njime po nogama i stražnjici dva do tri puta, a to je tako peklo da se derao u sav glas. Nešto kasnije, usta i grla punih suza, ispred tanjura juhe koju mu je ujak sažalivši se nad njim poslužio, trudio se iz sve snage da suspreg-ne suze. Na to bi majka, uputivši baki kratak pogled, okrenula prema njemu svoje lice koje je toliko volio. »Jedi juhu,« rekla bi. »Gotovo je. Gotovo je.« Tek bi se tada rasplakao.

Jacques Cormerv se probudi. Sunce se više nije zrcalilo na bakrenom okviru broskog okna, nego je zašlo za obzorje i sad je osvjetljavalo zid nasuprot njemu. Odjenu se i popne na palubu. Stići će u Alžir duboko u noć.

a brat

47

5. Otac. Njegova smrt. Rat. Atentat.

čvrsto ju je grlio na samom pragu stana, još zadihan od uspinjanja stubama koje je prešao četiri po četiri u jednom zaletu, ne promašivši ni jednu, kao da je njegovo tijelo još uvijek točno pamtilo visinu stuba. Izišavši iz taksija, u ulici već prilično bučnoj, još blistavoj od jutarnjeg polijevanja koje se isparavalo na prvoj vrućini, opazio ju je, na istom mjestu kao nekad, na uskom i jedinom balkonu, između dviju soba, iznad nadstrešnice frizeraja - frizer više nije bio Jeanov i Josephov otac, on je umro od tuberkuloze, takav je to zanat, govorila je njegova žena, stalno udišeš nečiju kosu - prekrivene valovitim limom koja je kao i nekad bila zasuta bobicama fikusa, zgužvanim papirićima i starim čikovima. Stajala je tu, još uvijek bujne, ali od godina posijedjele kose, još uvijek uspravna unatoč svojim sedamdeset dvjema godinama, čovjek bi joj dao deset godina manje zbog njezine izrazite mršavosti i još očite snage, a takva je bila cijela obitelj, pleme mršavih stvorenja bezbrižna držanja i neumorne energije nad kojima starost naizgled nije imala nikakvu moć. Sa svojih pedeset godina, ujak Emil, napola nijem, doimao se kao mladić. Baka je umrla uspravne glave. A što se majke tiče, kojoj je sad hrlio, činilo se da ništa ne može svladati njezinu skrivenu nedjelja.

Dalje u tekstu postat će Emest.

49

upornost, budući da deseci godina naporna rada nisu uništili u njoj mladu ženu koju je Cormerv kao dijete gledao s divljenjem.

Kad je stigao pred vrata, majka ih je otvorila i bacila mu se u zagrljaj. Onda ga je, kao svaki put kad bi se ponovno sreli, poljubila dva ili tri puta, privijajući ga k sebi svom snagom, a on bi pod rukama osjećao njezina rebra, tvrde i izbočene kosti njezinih pomalo drhtavih ramena, i pritom udisao miris njezine kože koji ga je podsjećao na ono mjesto ispod Adamove jabučice, između vratnih žila, koje se više nije usuđivao poljubiti, ali koje je volio mirisati i milovati dok je bio dijete, kad bi ga, rijetko, uzela na krilo ili kad bi se pravio da spava, nosa zaronjena u tu malu udubinu koja je za njega imala miris nježnosti, tako rijetke u njegovu dječjem životu. Poljubila ga je, te, oslobodivši ga svoga zagrljaja, malo ga promatrala pa ga opet zagrlila i još jednom poljubila, kao da je, odmjerivši u sebi svu ljubav što ju je za nj mogla osjećati ili izraziti, ustanovila da još nešto nedostaje. »Sine moj«, govorila je, »bio si tako daleko«. A onda, odmah potom, okrenula se, vratila u stan i otišla sjesti u dnevnu sobu koja je gledala na ulicu, doimala se kao da više ne misli na njega, i ni na što drugo uostalom, i na trenutke bi ga čak pogledala s nekim neobičnim izrazom u očima, kao da joj odjednom, ili mu se barem tako činilo, smeta u tom skućenom, praznom i zatvorenom svijetu u kojem je samovala. Tog je dana, štoviše, pošto je sjeo kraj nje, izgledala nekako nemirnom i s vremena na vrijeme kriomice pogledavala na ulicu svojim tamnim i grozničavim očima koje bi se razvedrile čim bi se njezin pogled spustio na Jacquesa.

Ulica je postajala sve bučnijom, a teški crveni tramvaji, kloparajući poput starog željeza, prolazili su prijelaz

sve češće. Cormerv je promatrao majčin profil u sivoj bluzi s bijelim okovratnikom dok je sjedila kraj prozora na neudobnoj stolici [J1 na kojoj je uvijek sjedila, leđa malo pogrbljenih od godina, ali kojima nije trebala potpora naslonjača, ruku spojenih oko maramice koju bi svojim ukočenim prstima smotala u klupko, pa je zatim spustila u krilo između dvije nepomične ruke, glave okrenute prema ulici. Bila je ista kao trideset godina ranije, i iza njezinih bora nazirao je isto ono čudesno mlado lice, lukove obrva napete i glatke, kao stopljene s čelom, mali ravan nos, usnice još lijepo ocrtane unatoč borama u kutu usana zbog umjetnog zubala. Sam vrat, koji tako brzo propada, sačuvao je lijep oblik unatoč sad već čvorastim žilama i malo opuštenoj bradi. »Bila si kod frizera«, rekao je Jacques. Nasmjeshla mu se osmijehom male djevojčice koju su uhvatili u prijestupu. »Da, znaš, radi tvog dolaska.« Oduvijek je bila koketna na svoj gotovo neprimjetan način. I ma kako siromašno odjevena bila, Jacques nije pamtiio da je ikad na njoj vidio nešto ružno. I sad su te sive i crne boje koje je imala na sebi bile dobro izabrane. Bio je to urođeni ukus pripadnika njihova plemena, uvijek bijednih, uvijek siromašnih, ili pak, nešto bolje stojećih, poput nekih rodaka. Ali svi su oni, a pogotovu muškarci, poput pravih Mediteranaca držali do bijele košulje i dobro izglačane crte na hlačama, smatrajući pritom prirodnim da taj posao neprekidnog održavanja, jer je odjeće bilo malo, uz ostale ženske poslove obavljaju žene, to jest majke ili supruge. Što se majkea tiče, ona je uvijek smatrala da nije dovoljno što pere rublje i sprema po tuđim kućama, i Jacques je se, otkako pamti, sjećao kako neprestano glača jedine bratove i njegove hlače, sve dok on nije otišao i oputio se u svijet u kojem

1 Dva nečitka znaka

a luk obrva košat i gladak ispod kojeg se sjao grozničav pogled crnog oka.

51

žene niti peru niti glačaju. »Talijan je«, reče majka, »taj frizer. Dobro radi.« »Da«, na to će Jacques. Htio je reći: »Veoma si lijepa«, ali je zastao. Uvijek je to mislio o svojoj majci, ali joj se nikad nije usudio reći. Ne stoga što se bojao da bi ga mogla odbiti ili što je sumnjao da bi joj se takav kompliment mogao svidjeti. No, to bi značilo prekoračiti onu nevidljivu granicu iza koje se cijelog života zaklanjala - blaga, uglađena, pomirljiva, gotovo pasivna, ali ne ponizujući se nikad pred ničim i pred nikim, osamljena u svojoj polugluhoći, nemogućnosti izražavanja, lijepa ali gotovo nedostupna, to nedostupnija što je bila nasmiješenija i što ga je srce više vuklo k njoj - da, cijeli svoj život zadržala je to isto bojažljivo i poslušno držanje, a opet suzdržano, isti onaj pogled kojim je trideset godina ranije, ne uplećući se, gledala kako njezina majka korbačem tuče Jacquesa, ona koja nije nikad dotakla pa čak ni ozbiljno izgrdila svoju djecu, ona koju su ti udarci bez sumnje također boljeli ali je, nemoćna da nešto poduzme, što zbog umora, što zbog nemuštog izražavanja i poštovanja koje je dugovala majci, prepuštala da stvari idu svojim tijekom, trpjela danima i godinama, trpjela da joj tuku djecu, kao što je sama trpjela napore radne dane služeći drugima, pranje parketa na koljenima, život bez muškarca i bez utjehe, okružena masnim otpatcima i prljavim rubljem tuđih ljudi, duge dane muke što su se nizali jedan za drugim, tvoreći život koji se, lišen nade, pretvorio u život bez ikakvih osjećaja, neuk, tvrdokoran, pomiren s patnjama, svojima i tuđima. Nikad je nije čuo da se žali, samo bi ponekad rekla da je umorna ili da je od pranja velikog rublja bole križa. Nikad je nije čuo da nekog ogovara, samo bi ponekad rekla kako su sestre ili tetke bile s njom neljubazne ili »ohole«. Ali je isto tako veoma rijetko čuo da se smije iz sveg srca. Smijala se nešto više u posljednje vrijeme otkako je prestala raditi, a

52

djeca se brinula da joj ništa ne nedostaje. Jacques je promatrao sobu, ni ona se nije promijenila. Nije htjela otići iz tog stana u kojem je imala svoje navike, iz te četvrti u kojoj joj je sve bilo lako, da bi se odselila u neki drugi, udobniji, ali gdje bi sve postalo teško. Da, bila je to ista ona stara soba. Promijenila je namještaj, koji je sad bio pristojniji i manje sirotinjski. Ali bio je kao i uvijek gol, priljubljen uz zid. »Uvijek nešto prekopavaš«, rekla je majka. Nije mogao a da ne otvori ormar za posude u kojem su, unatoč svim njegovim prijekorima, i sada bile samo najpotrebnije stvari, i praznina kojeg ga je zapanjivala. Otvorio je i ladice stolića za odlaganje jela gdje su se povlačila dva, tri lijeka, što je toj kući bilo sasvim dovoljno, pomiješana s dvoje, troje starih novina,

komadima konopca, te mala kartonasta kutija s rasparenom dugmadi i stara fotografija za osobnu kartu. Tu su čak i suvišne stvari bile sirotinjske jer se nikad nisu upotrebljavale. I Jacques je bio siguran da bi u normalnoj kući pretrpanoj stvarima, kakva je bila njegova, majka upotrijebila samo ono najnužnije. Jednako je tako znao da ni u po-krajnoj majčinoj sobi, namještenoj malim ormarom, uskim krevetom, drvenim toaletnim stolićem i slamnatom stolicom, s jednim jedinim prozorom zastrtim kačkanom zavjesom, neće naći nikakav drugi predmet, osim možda, ponekad, maramicu smotanu u klupko koju bi odlagala na golo drvo toaletnog stolića.

Ono što mu je upalo u oči kad je upoznao druge kuće, bilo one svojih drugova iz liceja ili kasnije one bogatijih ljudi, bio je upravo broj različitih vaza, vrčeva, kipića, slika kojima su bile natrane prostorije. Kod njega se govorilo »vaza na kaminu«, vrč, duboki tanjuri, a onih nekoliko drugih predmeta koje se u kući moglo naći nije imalo imena. Kod njegova ujaka, naprotiv, mogli ste uživati u keramici iz Vogeza, jelo

53

se u tanjurima iz Quimper. On je odrastao okružen siromaštvom golim poput smrti, okružen općim imenicama; kod ujaka je, pak, otkrio vlastita imena. Ni dandanas u prostoriji sa svježe opranim oploćenim podom, na jednostavnom i ulaštenom namještaju, nije bilo ničega, osim jedne arapske pepeljare od tucanog bakra na stoliću za posluživanje jela, stavljene onamo prije njegova dolaska, i poštanskog kalendara na zidu. Tu se nije imalo što vidjeti niti što reći, i stoga nije znao ništa o svojoj majci, osim onoga što je sam saznao. Niti o svom ocu.

- Tata?

Ona ga pogleda i posta pažljiva. -Da.

- Zvao se Henri i što još?

- Ne znam.

- Nije imao još koje ime?

- Mislim da je, ali ne sjećam se.

Njezina pažnja kao da je odjednom popustila, gledala je prema ulici gdje je sunce već peklo svom snagom.

- Da li mi je bio sličan?

- Da, cijeli ti, pljunuti. Imao je svijetle oči. I čelo kao tvoje.

- Koje je godine rođen?

- Ne znam. Ja sam imala četiri godine više od njega.

- A ti, koje godine?

- Ne znam. Pogledaj u obiteljsku knjižicu. Jacques ode u sobu, otvori ormar. Među ubrusima, na gornjoj polici, bila je obiteljska knjižica, mirovinska knjižica i nekoliko starih dokumenata pisanih na španjolskom. Vraća se s dokumentima.

Otac - ispitivanje - rat 1914. - Atentat.

- Rođen je 1885. a ti 1882. Imala si tri godine više od njega.

- A ja sam mislila četiri. Davno je to bilo.

- Rekla si mi da je rano izgubio oca i majku i da su ga braća dala u sirotište.

- Da. I sestra također.

- Roditelji su mu imali gospodarstvo?

- Da. Bili su Alzašani.

- U Ouled-Fayet.

- Da. A mi u Cheragi. To je sasvim blizu.

- S koliko je godina izgubio roditelje?

- Ne znam. Oh, bio je mlad. Sestra ga je ostavila. To nije lijepo. Nije ih htio više vidjeti.

- Koliko je godina imala sestra?

- Ne znam.

- A braća? On je bio najmlađi?

- Ne. Drugi po redu.

- Znači da su braća bila premala da se brinu o njemu.

- Da. Tako je.

- Ali to onda nije bila njihova krivica.
- Je, zamjerio im je to. Nakon sirotišta, sa šesnaest godina zaposlio se na imanju kod svoje sestre. Davali su mu previše posla. To je bilo previše.

- Došao je u Cheragu.

- Da. K nama.

- I tako si ga upoznala?

- Da.

Ona ponovno okrenu glavu prema ulici, i on više nije imao snage nastaviti na taj način. No ona je sama progovorila.

- Nije znao čitati, razumiješ. U sirotištu se ništa ne nauči.

- Ali pokazala si mi dopisnice koje ti je poslao iz rata.

54

55

- Da, naučio je s gospodinom Classiaultom.

- Kod Ricomea.

- Da. Gospodin Classiault je bio gazda. On ga je naučio čitati i pisati.

- S koliko godina?

- S dvadeset godina, mislim. Ne znam. Sve je to bilo tako davno. Ali kad smo se vjenčali, naučio je prepoznavati vina i mogao je raditi bilo gdje. Bio je pametna glava.

Promatrala ga je.

- Kao i ti. - I onda?

- Onda? Došao je tvoj brat. Tvoj je otac radio za Ricomea, a Ricome ga je poslao na svoje imanje u Saint-Lapotre.

- Saint-Apotre?

- Da. I onda je došao rat. Umro je. Poslali su mi geler.

Geler koji je raznio glavu njegovu ocu nalazio se u maloj kutiji za kekse iza ubrusa u ormaru, zajedno s dopisnicama poslanim s bojišnice koje je Jacques mogao izgovoriti napamet kako su bile šture i kratke. »Draga moja Lucie. Ja sam dobro. Sutra mijenjamo položaj. Pazi na djecu. Grlim te. Tvoj muž.«

Da, iste one mrkle noći kad je rođen, za vrijeme selidbe, on, izbjeglica, dijete izbjeglica, Europa je već podešavala svoje topove koji su trebali grnuti svi zajedno nekoliko mjeseci kasnije, protjerujući Corme-ryeve iz Saint-Apotrea, njega prema njegovom korpusu u Alžiru, nju prema malom stanu njezine majke u sirotinjskom predgrađu, s djetetom oteklim od uboda komaraca na rukama. »Ništa se ne brinite, majko. čim se Henri vrati, otići ćemo.« A baka, uspravna, sijede kose začehljane unatrag, svijetlih očiju stroga pogleda: »Kćeri, trebat će raditi.«

- Bio je u zuavima.

- Da. Borio se u Maroku.

Točno. Zaboravio je to. Godine 1905. njegov je otac imao dvadeset godina. Služio je, kako se to kaže, aktivni vojni rok u ratu protiv Marokanaca. Jacques se prisjeti što mu je ispričavao ravnatelj škole kad ga je nekoliko godina ranije sreo na alžirskim ulicama. G. Levesque bio je mobiliziran kad i njegov otac. Ali su ostali samo mjesec dana u istoj postrojbi. Slabo je upoznao Cormerva, kako je sam rekao, jer je ovaj veoma malo govorio. Otvrdnuo na umor, bio je šutljiv, ali jednostavan i pravedan. Jedan jedini put je Cormery bio sav izvan sebe. Bila je noć poslije vrućeg dana, u onom dijelu Atlasa gdje je odjel vojske logo-rovao na brežuljku zaštićenom stjenovitim klancem. Cormery i Levesque trebali su smijeniti stražu u dnu klanca. Nitko se nije odazvao na njihov poziv. A onda su, podno živice od divljih smokava, ugledali svog druga glave zabačene unatrag, čudno uperene prema mjesecu. U prvi čas nisu ni prepoznali njegovu glavu koja je imala neobičan oblik. Ali bilo je posve jednostavno. Bio je zaklan, a ta blijeđa oteklina u njegovim ustima bilo je cijelo njegovo spolovilo. Tek su tada spazili njegovo tijelo raširenih nogu, zuavske hlače rasparane, i usred tog procijepa, u neizravnom odsjaju mjeseca, krvavu lokvu¹³. Stotinjak metara dalje, iza velike stijene, i drugi je stražar bio u istom stanju. Oglašena je uzbuna, stražarska mjesta pojačana. U svitanje, kad su se vratili u logor, Cormery izjavi da to nisu ljudi. Levesque, koji je

razmišljao, odgovori mu da oni misle da tako moraju postupiti ljudi, da su oni kod njih, i da ovi pribjegavaju svim sredstvima da se obrane. Cormery se usprotivi. »Možda. Ali imaju

a 1914.

b krepao ti sa ili bez, rekao je narednik.

56

57

krivo. čovjek ne čini takvo što.« Levesque mu odvrati kako oni smatraju da si čovjek u određenim okolnostima može sve dopustiti i (sve uništiti). Na to Cormery pobjesni: »Ne, čovjek se mora znati svladavati. To je onda čovjek, inače...« I potom se smiri. »Ja«, progovori zatim muklim glasom, »ja sam siromašan, odrastao sam u sirotištu, daju mi tu odjeću, odvuku me u rat, ali ja se svladavam.« »Ima Francuza koji se ne svladavaju«, rekao je na to Levesque. »Onda ni oni nisu ljudi.«

I odjednom zaurla. »Prljavi gadovi! Kakvi gadovi! Svi, svi...«

Zatim uđe u svoj šator, blijed kao krpa.

Kad je bolje razmislio Jacques je shvatio da je od tog starog učitelja, kojeg je odonda posve izgubio iz vida, zapravo saznao najviše o svom ocu. A opet ništa više, osim nekoliko detalja, od onoga što je mogao naslutiti iz majčine šutnje. Otvrdnuo i ogorčen čovjek koji je cijeli svoj život radio, ubijao po naređenju, prihvatio sve ono što nije mogao izbjeći, ali koji je negdje duboko u sebi odbijao da ga moralno iskvare. Siromah, ukratko. Jer siromaštvo [se] ne bira, ali se može zadržati. I pokušao je zamisliti, na temelju ono malo stvari koje je saznao od majke, istoga tog čovjeka devet godina kasnije, oženjenog, oca dvoje djece, koji se izborio za nešto malo bolji položaj u društvu i kojeg odjednom pozivaju u Alžir radi mobilizacije, dugo putovanje noću sa strpljivom ženom i nepodnošljivom djecom, rastanak na kolodvoru i onda, tri dana kasnije, u malom stanu u Belcourtu, njegov iznenadni dolazak u krasnoj crvenoj i plavoj uniformi sa širokim hlačama kakve je nosila zuavska pukovnija, uznojen ispod debelog sukna, usred srpanjske žege* sa slamnatim

a novine 1814. u Alžiru. [Sic] * Kolovoz

58

šešiom u ruci, jer nije bilo ni fesa ni kacige u trenutku kad je kriomice izašao iz garnizona pod svodovima obzidane obale i otrčao izgrliti ženu i djecu prije večernjeg ukrcavanja za Francusku koju do tada nije nikad vidio, prije negoli se otisnuo na more koje ga nije nikad nosilo, i grlio ih je snažno, u žurbi, a zatim otišao kako je i došao, dok mu je žena s malog balkona mahala na pozdrav, a on joj odmahivao trčeci, okrenuvši se da još jednom mahne šešiom prije nego što se zaputi trkom niz ulicu sivu od prašine i žege, i nestane iza kina, u daljini, u blještavom jutarnjem svjetlu, da se nikad više ne vrati. Ostalo je trebalo zamisliti. Ne na temelju onoga što mu je mogla reći majka, koja pojma nije imala o povijesti i zemljopisu, koja je znala jedino da živi na zemlji pored mora, da je Francuska s druge strane tog mora kojim ni ona nikad nije plovila, a Francuska je uostalom neko sumnjivo mjesto izgubljeno u nejasnoj noći kamo se stiže preko luke zvane Marseille koju je zamišljala sličnu Alžiru, gdje blješti jedan grad za koji svi kažu da je veoma lijep i koji se zove Pariz, i gdje se, napokon, nalazi pokrajina zvana Alzas odakle su rodnom roditelji njezina muža koji su odande pobjegli, ima tome mnogo godina, pred neprijateljima što se zvaše Nijemcima, da bi se nastanili u Alžiru, kraju koji je trebalo oduzeti tim istim neprijateljima, koji su uvijek bili zločesti i okrutni, pogotovu s Francuzima, i to bez ikakva razloga. Francuzi su se uvijek morali boriti sa svađalačkim i neumoljivim ljudima. Tu je bila i Španjolska koju nije znala kamo smjestiti, ali koja nipošto nije bila daleko, iz koje su njezini roditelji, Mahonci, otišli isto tako davno kao i roditelji njezina muža da bi došli u Alžir jer su krepavali od gladi u Mahonu, za koji čak nije znala da je otok, jer nije uostalom znala ni što je to

a Nikad prije nije vidio Francusku. Vidio ju je i bio ubijen.

59

otok jer nikad nijedan nije vidjela. Imena nekih drugih zemalja ponekad bi privukla njezinu pažnju iako ih nije uvijek mogla točno izgovoriti. U svakom slučaju, nikad nije čula za Austro-Ugarsku monarhiju, niti za Srbiju, Rusija je poput Engleske bila za nju teška riječ, nije znala što je to nadvojvoda i nikad ne bi mogla izgovoriti četiri sloga imena Sarajevo. Rat je bio tu, poput zloslutnog oblaka, pun crnih prijetnji, ali kojeg je bilo nemoguće spriječiti da zavlada nebom,

jednako tako kao što je nemoguće spriječiti dolazak skakavaca ili oluje što pustoše po alžirskim visoravnima. Nijemci su ponovno prisiljavali Francuze na rat, i ljudi će opet patiti - tome nije bilo uzroka, ona nije znala što je povijest Francuske niti što je to povijest. Poznavala je pomalo svoju, i jedva nešto malo povijest ljudi koje je voljela, a ti ljudi koje je voljela morali su patiti poput nje. U tmini svijeta koji nije mogla zamisliti i povijesti koju nije poznavala, jedna je još tamnija tmina upravo zauzela mjesto, stigla su tajanstvena naređenja, što ih je znojao i umoran žandar donio u selo, trebalo je napustiti imanje gdje se već sve spremalo za berbu - župnik je došao na kolodvor u Boneu da otprati mobilizirane vojnike. »Treba se moliti«, rekao joj je, a ona je odvratila: »da, gospodine župniče«, ali nije ga ustvari ni čula, jer joj nije govorio dovoljno glasno, a njoj uostalom nikad ne bi ni palo na pamet da se moli, jer nije nikad nikome htjela smetati - i njezin je muž tako otputovao u svojoj lijepoj raznobojnoj uniformi, uskoro će se vratiti, svi su to govorili, Nijemci će biti kažnjeni, ali do tada je valjalo naći posla. Srećom, jedan je susjed rekao njezinoj majci da u tvornici metala u Vojnom arsenalu trebaju žene i da će prednost imati žene mobiliziranih, napose ako uzdržavaju obitelj, i tako će joj se posrećiti da radi deset sati dnevno svrstavajući male kartonske kutije prema veličini i boji, moći će baki donijeti nešto

60

novca, djeca će imati što jesti dok Nijemci ne budu kažnjeni i dok se Henri ne vrati kući. Ona, razumije se, nije znala da postoji nekakva ruska fronta, niti što je to uopće fronta, niti da se rat može proširiti na Balkan, na Srednji istok, na cijelu planetu, sve se događalo u Francuskoj kamo su Nijemci ušli ne najavivši se, i napali djecu. Sve se zapravo događalo ondje gdje su Afričke trupe i među njima H. Cormerv, prebačene na vrat na nos, odvedene takve kakve su se zatekle u tajanstveni kraj o kojem se govorilo, na Marnu, i nije čak bilo vremena ni da im se nadu šljemovi, a tamošnje sunce nije bilo dovoljno jako da ubija boje kao u Alžiru, pa su tako mase arapskih i francuskih Alžiraca, odjevene u jarke i gizdave boje, sa slamnatim šeširima na glavi, crvene i plave mete koje se moglo primijetiti sa stotina metara, u gomilama ulijetale u vatru, pogibale i gnojile tlo na kojem će tijekom četiri godine ljudi pristigli iz cijelog svijeta, sćućureni u blatnim rovovima, puzati metar po metar pod nebom načičkanim svijetlećim bombama, bombama što su fijukale dok je grmjela obrana najavljujući uzaludne jurišea. No u onom trenutku nije bilo rovova, samo afričke trupe što su se topile pod vatrom poput lutaka od raznobojna voska, i svake se godine na stotine siročadi rađalo posvuda u Alžiru, arapskom i francuskom, sinovi i kćeri bez oca koji će morati naučiti živjeti bez poduke i bez naslijeđa. Nekoliko tjedana, i onda jedne nedjelje ujutro, na malom unutrašnjem odmorištu jedinog kata u zgradi, između stubišta i dva nužnika bez rasvjete, crne rupe zidane na turski način, koju su neprestano čistili kre-zilom i koja je stalno zaudarala, Lucie Cormerv i njezina majka sjedile su na dva niska stolca i čistile leću pod svjetlom što je dopiralo iz priječnice na stubištu,

proširiti

61

dok je malo djetesce u košari za rublje cuclalo zaslinje-nu mrkvu, kad se jedan gospodin, ozbiljna lica i lijepo odjeven, pojavio na stubištu s nekakvom omotnicom. Dvije su žene odložile tanjure, u koje su stavljale očišćenu leću što su je uzimale iz posude smještene između njih, i otrle ruke kad ih je gospodin, zausta-vivši se na pretposljednoj stubi, zamolio da se ne miču, pitao tko je tu gospoda Cormerv, »evo je«, rekla je baka, »ja sam njena majka«, i gospodin je rekao da je on gradonačelnik, da donosi bolnu vijest, da je njezin muž umro za domovinu i da ga Francuska oplakuje i ponosi se njime. Lucie Cormerv ga nije čula, ali je ustala i pružila mu ruku s mnogo poštovanja, baka se uspravila, s rukom na ustima, i ponavljala na španjolskom »Bože moj«. Gospodin je zadržao Lucinu ruku u svojoj, zatim je još jednom stisnuo objema rukama, promrmljao "riječ i utjehe i na kraju joj pružio omotnicu, okrenuo se i teškim korakom sišao niz stube. »Što je rekao?«, pitala je Lucie. »Henri je mrtav. Ubili su ga.« Lucie je gledala omotnicu ne otvarajući je. Ni ona ni njezina majka nisu znale čitati, okretala ju je, bez riječi, bez ijedne suze, nesposobna da zamisli tu tako daleku smrt na kraju neke nepoznate tmine. Zatim je stavila omotnicu u džep svoje pregače, prošla pored djeteta i ne pogledavši ga, te otišla u sobu koju je dijelila sa svoje dvoje djece, zatvorila vrata i rebrenice na prozoru koji je gledao na dvorište, bacila se na krevet, gdje je ostala nijema i bez suza

satima, stižući u džepu omotnicu koju nije mogla pročitati i zureći u mraku u nevolju koju nije razumjela.

- Mama, - reče Jacques.

a ona je mislila da se geleri kreću sami od sebe.

62

I dalje je gledala na ulicu, s istim izrazom lica, i nije ga čula. On dodirnu njezinu mršavu i naboranu ruku, a ona se okrenu prema njemu smješeći se.

- Tatine dopisnice, znaš, one iz bolnice. -Da.

- Primila si ih poslije gradonačelnika? -Da.

Geler ga je pogodio u glavu pa su ga transportirali jednim od onih odvratnih sanitetskih vlakova, punih krvi, slame i zavoja, kakvi održavaju vezu između klaonice i evakuacijskih bolnica u Saint-Brieucu. Tamo je naškrabao dvije dopisnice naslijepo, jer više nije vidio. »Ranjen sam. Nije to ništa. Tvoj muž.« I onda je za nekoliko dana umro. Bolničarka je napisala: »Bolje je tako. Ostao bi slijep ili lud. Bio je veoma hrabar.« I onda geler.

Ulicom je prolazila izvidnica, tri naoružana pado-branca hodali su jedan iza drugog, ogledavajući se na sve strane. Jedan od njih bio je crn, visok i vitak, nalik na prekrasnu životinju u svojem mrljastom ruhu.

- To je zbog razbojnika, - rekla je. - Da, i drago mi je što si mu išao na grob. Ja sam prestara i osim toga to je daleko. Je li lijep?

- Tko, grob? -Da.

- Lijep je. Ima cvijeća.

- Da. Francuzi su baš dobri.

Izgovarala je to i vjerovala u to, ali i ne misleći više na muža, sad već zaboravljenog kao što je bila i ona davna nesreća. Osim toga ništa nije ostalo, ni u njoj ni u toj kući, od tog čovjeka što ga je progutao svjetski oganj i od kojeg je ostala samo neopipljiva uspomena nalik pepelu izgorjelog leptirova krila poslije šumskog požara.

- Zagorjet će paprikaš, pričekaj.

63

aUstala je da bi otišla u kuhinju, a on je sjeo na njezino mjesto, pa sad i sam promatrao ulicu koja se već godinama nije promijenila, s istim dućanima na kojima je sunce izbljedito i oljuštilo boje. Samo je trafikant preko puta zamijenio raznobojnim plastičnim trakama svoju zavjesu od šuplje trske čiji je poseban zvuk Jacques još i sad čuo, prolazio je kroz nju da bi dopro do ugodna mirisa novina i duhana i kupio album L'Intrepide koji ga je oduševljavao pričama o junaštvu i časti. Na ulici je vladala živost nedjeljnog prijedneva. Radnici u svojim svježe opranim i izglanim bijelim košuljama, čavrljajući su se približavali trima, četirima gostionicama koje su mirisale na svježu hladovinu i na anis. Arapi, također siromašni, ali uredno odjeveni, prolazili su sa svojim ženama, skrivenim iza koprana, ali s cipelama Louis XIV. na nogama. S vremena na vrijeme cijele bi arapske obitelji prošetale u nedjeljnom ruhu. Jedna je od njih vukla za sobom troje djece, od kojih je jedno bilo odjeveno poput padobranca. Izvidnica je ponovno prolazila onuda, opušteno i naizgled ravnodušno. Eksplozija je odjeknula upravo u trenutku kad je Lucie Cormerv ušla u sobu. Doimala se sasvim blizom i veoma snažnom, a vibracijama koje su uslijedile kao da nije bilo kraja. činilo se kao da je odjeknula davno, ali je žarulja u blagovaonici još uvijek podrhtavala u dnu staklene školjke koja je služila kao luster. Majka se povukla u dno sobe, blijeđa, tamnih očiju punih užasa kojim nije mogla vladati, pomalo posrćući. »To je tu. To je tu«, ponavljala je. »Nije«, reče Jacques i otrči do prozora. Ljudi su trčali, i ne znajući kamo; jedna je arapska obitelj ušla u sitničarsku trgovinu preko puta, požurujući djecu da uđu što brže, i sitničar ih je primio unutra, zatvorio vrata, povukao zasun i ostao iza stakla promatrati izmjene u stanu.

64

ulicu. U tom trenutku izvidnica se vraćala, trčeći bez daha u suprotnom smjeru. Automobili su žurno pristajali uz pločnike i tu se zaustavljali. U nekoliko časaka ulica se ispraznila. No, nagnuvši se kroz prozor, Jacques je mogao vidjeti uskomešanu gomilu ljudi nedaleko od kina Musset i

tramvajske postaje.

- Idem vidjeti što je, - reče.

Na uglu ulice Prevost-Paradolal, grupa ljudi psovala je na sav glas. »Ta prljava rasa«, derao se jedan mali radnik u potkošulji, obraćajući se Arapinu što se zavukao u neki kolni ulaz nedaleko od gostionice. I krenu prema njemu. »Ja nisam ništa učinio«, reče Ara-pin. »Svi vi pušete u isti rog, bando pederska«, i navali na njega. Jacques reče Arapinu: »Pođite sa mnom«, i uđe s njim u gostionicu koju je sad držao Jean, njegov prijatelj iz djetinjstva, frizerov sin. Jean je bio ondje, uvijek isti, osim što je bio pun bora, nizak i mršav, mučaljiv i oprezan. »Ništa nije učinio«, reče Jacques, »uvedi ga k sebi.« Jean je brisao šank i pogledao Ara-pina. »Dođi«, reče i nestane u dnu gostionice.

Kad je Jacques izišao, radnik ga je gledao poprijeko. »Ništa nije učinio«, reče mu Jacques. »Sve ih treba ubiti.« »To tako kažemo u bijesu. Razmisli malo.« Ovaj slegne ramenima: »Idi tamo pa ćeš mi reći kad vidiš onu kašu.« Sirene kola hitne pomoći zavijale su sve glasnije, sve žurnije. Jacques potrči prema tramvajskoj postaji. Bomba je eksplodirala u električnom stupu nedaleko od postaje. Bilo je mnogo ljudi koji su čekali tramvaj, svi uređeni za nedjeljni izlazak. Mala gostionica što se ondje nalazila bila je ispunjena kricima za koje se nije moglo reći jesu li izraz bijesa i2 boli. a Da li je to vidio prije nego što je došao k majci? - U trećem dijelu prepraviti atentat Kessous i u tom slučaju ovdje samo spomenuti atentat. - Dalje.

1 Cijeli taj dio do »boli« zaokružen je i s upitnikom.

2 Sic

65

Okrenuo se k majci. Bila je posve uspravna, blijeda. »Sjedni«, i odvede je do stolice koja je stajala uz stol. Sjedne do nje i uhvati je za ruke. »Već dva puta ovog tjedna«, reče. »Bojim se izaći.« »Nije to ništa«, reče Jacques, »to će prestati.« »Da«, reče ona. Promatrala ga je čudnim neodlučnim pogledom, kao da je bila podvojena između povjerenja u sinovljevu inteligenciju i svoje uvjerenosti da je cijeli život sačinjen od nesreće protiv koje se ne može ništa učiniti i koju je moguće jedino trpjeti. »Razumiješ«, reče, »ja sam stara. Ne mogu više trčati.« Krv joj se polako vraćala u obraze. U daljini su se još čule sirene kola hitne pomoći, ubrzane, žurne. No ona ih više nije čula. Duboko udahnu, malo se smiri, pa se nasmiješi sinu svojim lijepim srdačnim osmijehom. Kao cijeli njezin rod, odrasla je u opasnosti, pa joj je opasnost mogla tištiti srce, ona ju je podnosila kao i sve ostalo. No on nije mogao podnijeti njezino nasmrtno prestrašeno lice koje je upravo vidio. »Pođi sa mnom u Francusku«, reče, ali ona je tresla glavom odlučnošću ispunjenom tugom. »Oh, ne, tamo je hladno. Već sam prestara. Želim ostati kod kuće.«

66

6. Obitelj

- Oh!, - reče mu majka, - drago mi je da si tu. Ali dođi navečer, bit će mi manje dosadno. Posebno navečer, zimi rano padne noć. Da barem znam čitati. A ni plesti ne mogu uz svjetlo svjetiljke, bole me oči. Pa kad Etienne nije tu, legnem i čekam vrijeme jela. Dugočasno je to, dva sata tako. Da su malene ovdje, razgovarala bih s njima. Ali one dođu i odu. Prestara sam. Možda smrdim. Onda, tako, sama...

Izrekla je to u jednom dahu, malim jednostavnim rečenicama koje su se redale kao da se prazni od svojih dotad neizgovorenih misli. A zatim, kad bi misli presahnule, ponovno bi zašutjela, stisnutih usana, blaga i sjetna pogleda, promatrajući kroz zatvorene rebrenice blagovaonice zasljepljujuću svjetlost što je dopirala s ulice, uvijek na svom mjestu na neudobnoj stolici, a njezinn bi sin kao nekad kružio oko stola nasred blagovaonice²¹.

Ponovno ga pogleda kako kruži oko stolab.

- Lijep je Solferino.

- Da, čist je. Ali sigurno se izmijenio otkako ga nisi vidjela.

- Da, to se mijenja.

- Doktor te pozdravlja. Sjećaš li ga se?

- Ne, davno je bilo.

- Nitko se ne sjeća tate.

a odnosi s bratom Henriem: tuče

b Što su jeli: paprikaš od droba - ujušak od bakalara, slanutak itd.

67

unakažena trupla, kuću zakrvavljenu sve do stropa i, ispod jednog kreveta, najmlađe dijete koje je još disalo i koje je također bilo osuđeno na smrt, ali je još smoglo toliko snage da na obijeljenom zidu krvavim prstom napiše: »To je Pirette.« Pošli su u potragu za ubojicom i pronašli ga obezumljenog u polju. Užasnuto javno mnijenje zahtijevalo je smrtnu kaznu koja mu nije uskraćena, i pogubljenje se održalo u Alžiru pred zatvorom Barberousse, u nazočnosti mnogobrojne svjetine. Jacquesov otac ustao je noću da bi prisustvovao primjernom kažnjavanju zločina koji ga je, prema bakinim riječima, ozlojedio. No nikad se nije saznalo što se zapravo dogodilo. Pogubljenje je, naizgled, prošlo bez izgređa. No Jacquesov se otac vratio blijed kao krpa, legao, zatim ustao da bi nekoliko puta povraćao, pa opet legao. Više nikad nije htio govoriti o onome što je vidio. One večeri kad je čuo tu priču, Jacques je, ležeći uz rub kreveta da ne bi doticao brata s kojim je spavao, sklupčan, potiskivao osjećaj mučnine izazvane grozom, prežvakavajući pojedinosti koje su mu ispriповijedali i koje je sam zamišljao. Te su ga slike progonile tijekom cijelog života, čak i noću, vraćajući se s vremena na vrijeme, rijetko, ali redovito, u obliku more, svaki put u drukčijem obliku, ali s uvijek istom temom: dolazili bi po njega, Jacquesa, da ga pogube. Probudivši se, otresao bi sa sebe zebnju i tjeskobu te se s olakšanjem našao u stvarnosti u kojoj nije bilo nikakve mogućnosti da ga pogube. Sve dok nije došao u zrelo doba i povijest oko njega postala takvom da se pogubljenje moglo ubrojiti u događaje koji se nisu činili nimalo nevjerojatnima, tada zbilja više nije mogla ublažiti snove, nego se, dapače, tijekom veoma [određenih] godina, hranila istom onom tjeskobom koja je potresla njegova oca i koju mu je ovaj ostavio kao jedino očito i sigurno naslijeđe. No to je bila ta tajna veza koja ga je povezivala s neznanim

70

mrtvacem iz Saint-Brieuca (koji također nije pomišljao da bi mogao umrijeti nasilnom smrću) preko njegove majke koja je znala za taj događaj, vidjela povraćanja i koja se nije sjećala onog jutra kao što nije shvaćala da su se vremena promijenila. Za nju je vrijeme bilo još uvijek ono isto, nesreća se mogla pojaviti u svakom trenutku bez upozorenja.

Bakaa je, naprotiv, imala točniju predodžbu o stvarima. »Završit ćeš na stratištu«, govorila bi često Jacquesu. Zašto ne, to nije više bilo nešto izuzetno. Nije bila toga svjesna, ali takvu kakva je bila ništa nije moglo iznenaditi. Uspravna, u svojoj dugoj crnoj opravi proročice, neuka i tvrdoglava, ona barem nije znala za predaju. Više nego bilo tko upravljala je njegovim djetinjstvom. Odgojili su je roditelji Mahonci na malom imanju Sahela, udala se veoma mlada, također za Mahonca, nježnog i krhkog, čija su braća već živjela u Alžiru od 1848. godine, tj. od tragične smrti djeda po ocu, pjesnika u slobodno vrijeme, koji je klepao stihove jašući na magarcu otokom između niskih kamenih zidića što omeđuju povrtnjake. Upravo prilikom takve jedne njegove šetnje na magarcu, zavarano stasom i crnim šeširom široka oboda, neki prevareni muž, hoteći kazniti ljubavnika, ubi s leđa poeziju i s njom uzor obiteljskih vrlina, za kojim, međutim, ne osta ništa njegovoj djeci. Daleka posljedica toga tragičnog nesporazuma u kojem je pjesnik našao smrt, bilo je preseljenje na alžirsku obalu čopora nepis-menjaka što su se razmnožavali daleko od škola, upregnuti samo u mukotrpan rad pod nemilosrdnim suncem. No bakin je muž, ako je suditi po fotografijama, naslijedio nešto od nadahnutog djeda, i njegovo mršavo lice, lijepih crta, sanjalačkog pogleda i visoka čela sasvim očito nije bilo predodređeno da se nosi s

prijelaz

71

mladom, lijepom i energičnom suprugom. Ona mu rodi devetero djece, od kojih dvoje umre u djetinjstvu, dok je jedno od njih spašeno, ali plativši to tjelesnom manom, a posljednje se rodi gluho i gotovo nijemo. Na malom otužnom imanju, ne prestajući obavljati svoj dio teškog zajedničkog posla, podizala je svoje leglo, s dugim štapom uza se dok je sjedila za stolom, što joj je prištedivalo uzaludne riječi prijekora, jer bi krivac istog časa dobio po glavi. Vladala je zahtijevajući poštovanje za sebe i svog muža, kome su djeca morala reći vi, kako je to već španjolski običaj. Njezinom mužu nije bilo suđeno da dugo uživa u tom poštovanju: umro je prerano, istrošen suncem i radom, a

možda i brakom, i Jacques nije nikad uspio saznati koja je bolest bila uzrokom njegove smrti. Ostavši sama, baka je prodala malo imanje i otišla živjeti u Alžir sa svojom najmlađom djecom, ostali su otišli za poslom čim su ušli u dob za šegrtovanje.

Kasnije, kad je odrastao, Jacques ju je promatrao, ni siromaštvo ni nevolje nisu je uspjeli uništiti. S njom je sad bilo samo troje njezine djece, Catherine i Corme-ry, koja je spremala po kućama, najmlađi, s tjelesnom manom, koji je stasao u snažnog bačvara, i Joseph, najstariji, koji se nikad nije ženio, i koji je radio na željeznici. Sve troje radilo je za bijedne plaće koje su, udružene, trebale prehraniti obitelj od pet članova. Novcem za domaćinstvo gospodarila je baka, i Jacquesa je nadasve zapanjivala njezina strogost, nije ona bila škrtica, ili pak jest, u onom smislu u kojem škrtarimo na zraku koji udišemo i koji nam omogućava da preživimo.

Ona je kupovala odjeću za djecu. Jacquesova se majka vraćala kući kasno i zadovoljavala se time da gleda i sluša što se govori, posve svladana vitalnošću

*•

a Strana 11, majka Jacquesa Cormerya zove se Lucie. Odsada će se zvati Catherine. svoje majke kojoj je sve prepuštala. Tako je Jacques cijelo djetinjstvo morao nositi preduge kabanice koje je baka kupovala da bi trajale što duže i računala da će se priroda pobrinuti da uzrast djeteta dostigne veličinu odjeće. No Jacques je rastao sporo i odlučio je stvarno porasti tek s petnaest godina, pa je tako odjeća bila već istrošena prije negoli mu je bila po mjeri. Tada bi mu kupili novu, prema istom onom načelu štedljivosti, pa Jacquesu, kojeg su drugovi zbog njegova izgleda ismijavali, nije preostalo ništa drugo nego da stegne kabanicu pojasom i tako učini originalnim ono što je bilo smiješno. Taj bi kratkotrajni osjećaj srama bio brzo zaboravljen u razredu, gdje je Jacques prednjačio, kao i u dvorištu za školskog odmora, gdje je nogomet bilo njegovo carstvo. Ali to je carstvo bilo zabranjeno. Jer dvorište je bilo cementirano, a donovi su se trošili takvom brzinom da je baka zabranila Jacquesu da za vrijeme školskog odmora igra nogomet. Ona je osobno svojim unucima kupovala čvrste i teške visoke cipele koje je smatrala neuništivima. Da bi što više produljila njihov rok trajanja davala je zabiti u donove debele čunjaste čavle koji su predstavljali dvostruku prednost: trebalo je najprije njih istrošiti da bi se došlo do đona, a istovremeno su omogućavali da se provjeri je li prekršena zabrana igranja nogometa. Trčanje po cementiranom terenu doista ih je brzo trošilo i davalo im svježije izglačan izgled koji je izdavao krivca. Svake bi večeri, vrativši se kući, Jacques najprije morao otići u kuhinju, gdje je Cassandra čarala iznad crnih lonaca, i, svinuta koljena, potplata okrenutog prema gore, u pozi konja kojeg potki-vaju, morao pokazati donove. Razumije se da nije mogao odoljeti pozivu školskih drugova i privlačnosti njegove najdraže igre, pa sav njegov trud nije bio usmjeren na dostizanje neostvarive vrline nego na prikrivanje prijestupa. Stoga je po izlasku iz škole, i

72

73

kasnije iz liceja, proveo poprilično vremena trljajući donove o mokru zemlju. Lukavstvo bi ponekad uspjelo. No uvijek bi došlo vrijeme kad bi istrošenost čavala postala sablažnjiva, kada bi već i sam đon bio zahvaćen, kada bi se, vrhunca li nesreće, zbog nespretnog udarca nogom o tlo ili o ogradu kojom je bilo zaštićeno drveće, đon odvojio od gornjeg dijela cipele, pa bi se Jacques vratio kući s cipelom svezanom konopcem kako ne bi zijevala. To bi bile večeri volujske žile. Uplakanom Jacquesu majka bi za utjehu govorila: »Istina je da to košta. Zašto nisi pazio?« No ona sama nije nikad ni podigla ruku na svoju djecu. Sutradan bi Jacquesu obuli špargerice i odnijeli cipele postolaru. Dobio bi ih dva, tri dana kasnije okićene novim čavlima, i ponovno je morao učiti održavati ravnotežu na skliskim i nesigurnim donovima.

Baka je bila kadra ići i dalje, i Jacques se poslije tolikih godina nije mogao prisjetiti te zgone bez neugodnog osjećaja srama i gađenja*. Ni njegov brat ni on nisu dobivali džeparac, osim ponekad kad bi pristali otići u posjet ujaku trgovcu ili dobro udanoj tetki. Što se ujaka tiče bilo je lako, jer on im je bio drag. Ali tetka je bila umjetnica u razmahivanju svojim relativnim bogatstvom, tako da je dvoje djece radije ostalo bez novca i zadovoljstva koje ono pruža nego da pristane na poniženja. U svakom slučaju, iako su more, sunce i igre u četvrti bile besplatna zadovoljstva, za pržene krumpiriće, šarene bombone, arapske slatkiše i napose, što se Jacquesa tiše, neke nogometne

utakmice, trebalo je novaca, barem poneki novčić. Jedne večeri, Jacques se vraćao iz kupovine sa zdjelom zapečenih jabuka po koju je otišao k pekaru u četvrti (u kući nije bilo ni plina ni štednjaka, kuhalo se na kuhu na alkohol. Nije prema tome bilo ni pećnice, pa kad bi u kojoj su se miješali sram i gađenje.

74

neko jelo trebalo zapeći odnijeli bi ga već pripremljeno pekaru u četvrti koji bi ga za nekoliko novčića stavio u svoju peć i pazio da ne zagori), jelo se pušilo pred njim ispod kuhinjske krpe kojom je bilo zaštićeno od prašine i koja mu je omogućavala da pridržava krajeve zdjele. Obješena o njegovu desnu podlakticu, poluprazna mreža s namirnicama kupljenim u veoma malim količinama (pola kile šećera, pola četvrtine maslaca, za pet novčića ribanog sira itd.) nije bila teška, pa je Jacques udisao ugodan miris zapečenih jabuka, hodao živahno izbjegavajući svjetinu koja je u to vrijeme vrvjela pločnicima. U jednom trenutku, iz njegova probušenog džepa, ispadne kovanica od dva franka i udari o pločnik. Jacques je pokupi, provjeri sitniš što mu je ostao, ništa nije nedostajalo, i stavi ga u drugi džep. »Mogao sam je izgubiti«, pomisli odjednom. I ponovno mu padne na pamet utakmica na koju je uspio više ne misliti.

Ustvari, to dijete nikad nitko nije podučio što je dobro a što zlo. Neke su stvari bile zabranjene, a prekršaji strogo kažnjavani. Neki pak ne. Samo su njegovi nastavnici, kad im je program ostavljao vremena, ponekad govorili o ćudoređu, no i tu su zabrane bile jasnije nego objašnjenja. Jedino što je Jacques mogao vidjeti i iskusiti u pogledu ćudoređa bio je svakodnevni život radničke obitelji u kojoj očito nitko nikad nije pomislio da postoje neki drugi načini osim najnapornijeg rada da bi se zaradio novac potreban za život. No to je bila lekcija iz hrabrosti, a ne iz ćudoređa. Unatoč tome, Jacques je znao da nije lijepo zatajiti ta dva franka. I nije to želio učiniti. I neće to učiniti; možda bi se mogao, kao zadnji put, provući kroz dvije daske starog stadiona i gledati utakmicu ne plativši. Stoga ni sam nije razumio zašto nije odmah vratio sitniš koji mu je ostao i zašto je, trenutak kasnije, izašao iz nužnika izjavljujući da mu je kovanica od

75

dva franka upala u jamu dok je svlačio hlače. Nužnik je bila puno preotmijena riječ za skučen prostor u zidu odmorišta jedinog kata. Bez zraka, električne rasvjete i slavine, u niskom postolju sabitom između vrata i zida u dnu bila je probijena rupa čučavca u koju ste morali izliti nekoliko kanti vode poslije uporabe. No ništa nije moglo spriječiti da smrad tog mjesta dopre do stubišta. Jacquesovo je objašnjenje bilo prihvatljivo³. Ono je isključivalo mogućnost da ga pošalju na ulicu u potragu za izgubljenom kovanicom i onemogućilo svaki razvoj događaja. Jacquesu je međutim ipak bilo teško pri duši dok je izricao tu lošu vijest. Baka je u kuhinji upravo sjeckala češnjak i peršin na staroj pozelenjeloj dasci udubljenoj od uporabe. Zastala je i pogledala Jacquesa koji je čekao eksploziju. No ona je samo šutjela i ispitivački ga promatrala svojim svijetlim i ledenim pogledom. »Jesi li siguran?«, napokon će. »Da, osjetio sam kako pada.« I dalje ga je promatrala. »Dobro, onda«, reče. »Vidjet ćemo.« I Jacques je, užasnut, vidje kako zavrće rukav desne ruke, oslobađa svoju bijelu i kvrgavu ruku i izlazi na stubište.

Odjurio je u blagovaonicu s mučninom u želucu. Kad ga je zazvala ugledao ju je kod sudopera, njezina je ruka bila prekrivena sivom sapunicom koju je ispirala pod mlazom vode. »Tamo nema ništa«, reče ona. »Ti si obični lažljivac.« Zamuckivao je: »Ali možda je propala dublje.« Ona je oklijevala: »Možda. Ali ako si slagao, teško tebi.« I bilo mu je doista teško, jer je istog trenutka shvatio da baku zacijelo nije škrtost nagnala da prekapa po izmetima, nego strašna oskudica zbog koje su dva franka u toj kući bila pažnje vrijedna svota. Shvatio je i napokon jasno vidio, dok ga je sram razdirao, da je ta dva franka ukrao od truda svoje

76

a Ne. Mora naći neko drugo objašnjenje jer je već jednom bio rekao da je novac izgubio na ulici. obitelji. I dandanas si Jacques, dok promatra majku pored prozora, ne može objasniti kako je ipak mogao ne vratiti ta dva franka i povrh svega sa zadovoljstvom sutradan otići na utakmicu. Sjećanje na baku povezano je i s manje opravdanim osjećajima srama. Baka je držala do toga da Henri, Jacquesov stariji brat, uzima satove iz violine. Jacques je tome izbjegao zahvaljujući uspjehu u školi koji bi, objašnjavao je, bilo nemoguće održati uz dodatne obveze. Njegov je brat tako naučio

izmamiti nekoliko groznih zvukova iz svoje hladne violine i uspijevao odsvirati, s ponekom pogrešnom notom, pjesme koje su bile u modi. Jacques, koji je pjevao prilično točno, naučio je iz zabave iste te pjesme, ne zamišljajući moguće posljedice te nedužne rasonode. U nedjelju, naime, kad je baka primala svoje udane kćerica, dvije su bile ratne udovice, ili svoju sestru koja je i dalje živjela na imanju u Sahelu i govorila radije mahon-skim narječjem nego španjolski, pošto bi im poslužila zdjelicu crne kave na voštanom stolnjaku, pozvala bi svoje unuke da održe improvizirani koncert. Ovi bi, zaprepašteni, dovukli svoje metalne notne stalke i dvije stranice partitura poznatih refrena. Trebalo je nastupiti. Jacques je pratio kako je znao i umio vrlo-davu Henrievu violinu, pjevao Ramonu, »Usnuo sam divan san, Ramona,... ili »Pleši, moja Džalme, ja voljet ću te noćas...«, ili pak da bi se ostalo na Orijentu »Noći Kineske, noći dražesne, noći ljubavi, noći pijanstva i nježnosti...« Drugi bi se pak put tražila realistična pjesma posebno za baku. Jacques bi tada interpretirao »Jesi li ti doista čovjek moj, ti kojeg sam toliko voljela, ti koji si se pred Bogom zakleo da me nikad rasplakati nećeš.« Ta je pjesma uostalom bila jedina koju je Jacques mogao pjevati s istinskim osjećajima, jer je junakinja pjesme na kraju pjevala svoj patetični refren a svoje nećakinje

77

usred svjetine koja je prisustvovala pogubljenju njezina ćudljivog ljubavnika. No bakina najmilija pjesma bila je jedna u kojoj je zacijelo voljela sjetu i nježnost koje ste uzalud mogli tražiti u njoj samoj. Bila je to Tosellieva Serenada koju su Henri i Jacques izvodili sa zanosom, iako alžirski naglasak nije baš pogodio trenutku koji je pjesma evocirala. Za sunčanih poslijepodneva četiri ili pet žena odjevenih u crno, skinule bi, sve osim bake, crne španjolske marame, poredale se u krug u sirotinjski namještenoj sobi obijeljenih zidova i laganim kimanjem glave odobravale te izljeve glazbe i teksta, sve dok baka, koja nije nikad mogla razlikovati jedan od od jednog si i nije, uostalom, ni poznavala imena nota, ne bi prekinula čaroliju kratkim: »Pogriješio si«, koji bi presjekao dva umjetnika. Trebalo je nastaviti »od tog mjesta«, naredila bi baka kad bi teško mjesto bilo svladano na njoj zadovoljavajući način, uslijedilo bi još malo kimanja i za kraj pljesak dvama virtuoza koji su žurno pospremali svoju opremu da bi se što prije pridružili drugovima na ulici. Samo bi Catherine Cormerv ostala u jednom kutu ne rekavši ni riječi. Jacques je još pamtio ono nedjeljno poslijepodne kad je, izlazeći s partiturama, čuo tetku kako ga hvali majci, a ona odgovorila »Da, bilo je dobro. Inteligentan je on«, kao da je između te dvije primjedbe bilo nekakve veze. No okrenuvši se, shvatio je koja je to veza. Majčin je pogled, drhtav, blag i grozničav počivao na njemu s takvim izrazom da je dijete ustuknulo, zastalo i pobjeglo. »Ona me voli. Ona me dakle voli«, govorio je sam sebi na stubištu, i u tom času je shvatio da i on nju voli očajnički, da je iz dna duše želio da ga ona voli, i da je sve do tog trenutka u to sumnjao.

Kino predstave nudile su djetetu drukčija zadovoljstva... Održavale su se nedjeljom poslije podne i ponekad četvrtkom. Kino u četvrti nalazilo se na nekoliko koraka od njihove kuće, a nosilo je ime pjesnika romantizma kao i ulica koja je uz njega prolazila. Prije negoli ste ušli, valjalo je svladati navalu plitkih košara u kojima su Arapi nudili ispremiješane kikiriki, sušeni i soljeni slanetak, vučji bob, ljepljive bombone obojene jarkim bojama. Drugi su prodavali šarene kolače, medu kojima i nekakve spiralne kremaste piramide prelivene ružičastim šećerom, neki pak arapske uštipke s kojih se cijedilo ulje i med. Oko plitkih košara rojevi muha i djece što ih je privukao isti šećer, zujali su i urlali naganjajući se uz psovke trgovaca koji su strepili za ravnotežu svojih košara i koji su jednim zamahom ruke tjeroali i muhe i djecu. Neki od trgovaca su se uspjeli skloniti pod staklenu strehu kina što se s jedne strane protezala još dalje, drugi su svoje ljepljivo blago izložili pod žarkim suncem i prašinom što su je podizale dječje igre. Jacques je pratio baku koja je za tu priliku zategnula svoju sijedu kosu i srebrnom kopčom zakopčala svoju vječnu crnu haljinu. S mnogo ozbiljnosti razmicala je bučnu gomilu dječurlije što je zakrčila ulaz, i uputila se do jedine blagajne po »rezervirane karte«. Istinu govoreći, moglo se birati između »rezerviranih« loših drvenih naslonjača sa sjedištima što su se podizala uz silnu buku i klupa na kojima su se, svađajući se za mjesta, tiskala djeca kojoj su otvorili sporedna vrata u posljednji čas. S obje strane klupa, po jedan je policajac s volujskom žilom bio zadužen za održavanje reda u svom dijelu gledališta, i često ga se moglo vidjeti kako izbacuje neko odveć

bučno dijete ili odraslu osobu. U kinu su se tada prikazivali nijemi filmovi, najprije žurnal, pa kratki komični film, dugomatražni film i na kraju film u nastavcima, po jedna epizoda tjedno. Baka je naročito voljela te filmove u nastavcima, jer se svaki nastavak završavao nekom napetom scenom. Na primjer, mišićavi junak nosi u naručju mladu plavokosu

78

79

ranjenu djevojku preko mosta od lijana, razapetog iznad dubokog klanca punog brzica. Posljednja slika tjedne epizode prikazivala bi tetoviranu ruku koja velikim nožem reže lijane mosta. Junak je i dalje hrabro kročio naprijed unatoč urlicima upozorenja gledatelja s »klupa«. Pitanje koje se tada postavljalo nije bilo hoće li se par izvući, sumnja u tom smislu bila je nedopuštena, nego kako će se izvući, i zato su svi ti gledatelji, arapski i francuski, ponovno došli u kino sljedećeg tjedna da bi vidjeli kako se zaljubljeni par pri smrtonosnom padu zadržao na stablu što im ga je poslala sama providnost. Priredbu bi od početka do kraja na klaviru pratila jedna stara gospođica koja se majmunarijama i komičnim dosjetkama s »klupa«a suprotstavljala spokojnom nepomičnošću svojih suhih leda nalik boci mineralne vode začepljene čipkastim okovratnikom. Jacques je tada smatrao znakom otmjenosti što impresivna gospođica nije skidala svoje rukavice bez prstiju ni po najvećoj žegi. Njezina uloga uostalom nije bila tako laka kao što se moglo pomisliti. Osobito je glazbena pratnja vijesti zahtijevala od nje da mijenja melodije prema prirodi događaja na ekranu. Tako bi, bez prijelaza, od veselog kvadrila što je pratio reviju proljetne mode uskakala u Chopinov »Posmrtni marš« prilikom neke poplave u Kini ili pogreba neke važne ličnosti iz domaće ili međunarodne politike. U svakom slučaju, što god da je svirala, izvedba je bila nepogrešiva, kao da deset malih nepokolebljivih strojeva na starom požutjelom klaviru od pamtivijeka slijedi naredbe nekog preciznog mehanizma. U dvorani golih zidova, s podom prekrivenim ljuskama od kikirikija, miris krezila miješao se s jakim mirisom ljudskih tijela. Zaglušujuću graju gospođica bi naglo prekidala, pritišćući na sve pedale,

a Riveccio

80

preludijem koji je imao stvoriti ugođaj jutra. Neopisivo brenčanje najavljivalo je da je projektor stavljen u pogon, i to je bio početak Jacquesova križnog puta.

Budući nijemi, filmovi su bili popraćeni raznim ispisanim tekstovima koji su trebali razjasniti radnju. Kako je baka bila nepismena, Jacquesov je zadatak bio da joj ih čita. Unatoč svojim godinama baka nije bila nimalo gluha. No trebalo je prije svega nadjačati zvuk klavira i graju gledališta, koje nije štedjelo komentare. Osim toga, unatoč jednostavnosti tekstova, mnoge riječi u njima baki nisu bile poznate, a neke su i njemu bile nepoznate. Ne želeći, s jedne strane, ometati susjede i nadasve ne želeći svima dati do znanja da baka ne zna čitati (ponekad bi mu čak ona sama, obuzeta stidom, na početku predstave glasno rekla: »čitati ćeš mi, zaboravila sam naočale«) Jacques, dakle, nije čitao tekstove glasno kao što je mogao. Rezultat je bio da je baka čula sve napola, zahtijevala da joj pročita ponovno, i to glasnije. Jacques bi tada pokušao govoriti glasnije, a sa svih strana začulo bi se »psst«, što bi ga toliko posramilo da bi počeo zamuckivati, baka bi ga grdila, na ekranu bi se već pojavio sljedeći tekst, još narazumljiviji za jadnu staricu koja nije razumjela ni prethodni. Nesporazum bi rasao sve dok se Jacques ne bi pribrao i u dvije riječi sazeo presudni trenutak, kao u filmu U znaku Zoroa na primjer, s Duglasom Fairbanksom ocem. »Gad mu želi oteti mladu djevojku«, razgovjetno i polako bi izgovarao Jacques isko-ristivši kratku stanku klavira i gledališta. Tu bi se sve rasvijetlilo, film bi tekao dalje, dijete je disalo s olakšanjem. Njegove bi se nevolje, uglavnom, zaustavljale na tome. No neki filmovi, poput Dvije sirotice, bili su doista komplicirani pa bi, pritisnut bakinim zahtjevima s jedne strane i sve češćim prosvjedima gledatelja s druge, Jacques jednostavno zašutio. Još uvijek pamti

81

onu predstavu kad je baka, izvan sebe, izašla usred filma, a on je slijedio plačući, uzrujan time što je pokvario jadicu jedno od njezinih rijetkih zadovoljstava i uzalud potrošio sirotinjski novac koji je za to trebalo platiti.

Njegova pak majka nikad nije išla na te predstave. Ni ona nije znala čitati, a uz to je još bila i

nagluha. Njezin je rječnik bio još siromašniji od rječnika njezine majke. I dandanas njezin je život bez razonode. U četrdeset godina, bila je u kinu dva ili tri puta, ništa od svega nije razumjela, i, ne želeći uvrijediti osobe koje su je pozvale, rekla samo da su haljine bile lijepe ili da je onaj s brkovima zao čovjek. Ni radio nije mogla slušati. A što se novina tiče, prelistala bi ponekad one s ilustracijama, zamolila sinove ili unuke da joj objasne ilustracije, zaključila da engleska kraljica djeluje tužno i zaklopila novine te nastavila gledati kroz uvijek isti prozor život iste one ulice koju je promatrala pola svog života'3.

a dodati obilježja siromaštva - besposlicu - dječje kolonije ljeti u Milani - zvuk trube - izbacivanje - Ne usuđuje joj se reći. Govori: Večeras ćemo bogme piti kavu. To se povremeno mijenja. Gleda je. često je čitao priče o siromaštvu, u kojima je žena hrabra. Nije se nasmiješila. Otišla je u kuhinju, hrabra. Ne rezignirana.

b uvesti ujaka Ernesta starog, prije - njegov portret u sobi u kojoj su Jacques i majka. Ili ga uvesti kasnije.

82

Etienne

U stanovitom smislu ona je bila manje prisutna u njegovu životu od njezina brata Ernesta1 koji je živio s njima, bio posve gluh, i izražavao se što onomato-pejama i gestama, što s kojih stotinjak riječi kojima je raspolagao. No Ernest, koji u mladosti nije bio sposoban ni za kakav rad, pomalo je pohađao školu i naučio raspoznavati slova. On je ponekad odlazio u kino i vraćao se kući s upravo zapanjujućim sažecima za one koji su film vidjeli, jer je svoje neznanje nadomještao bogatstvom mašte. Bistar i lukav, uostalom, posjedovao je onu vrstu instinktivne inteligencije koja mu je omogućavala da se kreće svijetom i među, za njega, posve bezglasnim bićima. Zahvaljujući toj inteligenciji mogao se svakodnevno zadubiti u novine, u kojima bi odgonetavao velike naslove, što mu je davalo bar površnu sliku o svjetskim zbivanjima. »Hitler«, znao je reći Jacquesu kad je ovaj odrastao, »nije dobro, ha.« I doista, nije bilo dobro. »To su Švabe, uvijek isto«, dodavao bi ujak. Ne, nije bilo tako. »Da, ima i dobrih«, dopustio bi ujak. »Ali Hitler, to nije dobro«, i već trenutak kasnije prevladao bi njegov smisao za zbijanje šale: »Levy (to je bio sitničar preko puta) se boji.« I prasnuo bi u smijeh. Jacques je pokušao objasniti. Ujak bi se odjednom uozbiljio: »Da. Zašto želi zlo Zidovima? Oni su kao svi ostali.«

čas se zove Ernest, čas Etienne, no radi se o istom liku: Jacquesovu ujaku.

83

On je na svoj način oduvijek volio Jacquesa. Divio se njegovu uspjehu u školi. Rukom ogrubjelom od alata i teška rada, prekrivenom nekom vrstom rožine, trljao bi djetetovu glavu. »Dobra je to glava. Tvrda (pritom bi se svojom debelom šakom udarao po glavi), ali dobra.« Ponekad bi dodao: »Kao njegov otac.« Jacques je jednog dana iskoristio tu primjedbu da bi ga upitao je li njegov otac bio pametan. »Tvoj otac, tvrda glava. Radio što je htio, uvijek. Tvoja majka da da uvijek.« Jacques nije mogao izvući ništa više iz njega. Bilo kako bilo, Ernest je često vodio dijete sa sobom. Njegova snaga i žilavost, koji nisu mogli doći do izražaja u razgovoru ni u kompliciranim odnosima društvenog života, dosegla bi vrhunac u tjelesnom izričaju i osjetilnom životu. Već pri buđenju, kad bi ga prodrnali, trgajući ga iz njegova hermetičkog sna gluhog čovjeka, uspravio bi se zbunjen i riknuo: »Hmm, Hmm«, poput neke prehistorijske životinje koja se svakodnevno budi u nepoznatom i neprijateljskom svijetu. No, čim bi se razbudio, njegovo tijelo i njegove kretnje, držali su ga čvrsto na zemlji. Unatoč teškom poslu bačvara, volio je plivati i ići u lov. Kad je Jacques bio još sasvim malia, otišao bi s njim do kupališta Sablettes, natovario ga na leđa i zaplivaio prema pučini, nespretnim, ali odvažnim prsnim stilom, ispuštajući neartikulirane krikove koji su izražavali ponajprije iznenađenje zbog dodira s hladnom vodom, a potom užitak što se u njoj nalazi ili pak ljutnju zbog neočekivanog vala. »Ne bojiš se?«, pitao bi s vremena na vrijeme Jacquesa. Bojao se, ali nije ništa govorio, opčaran tom samoćom u kojoj su se nalazili, između neba i mora, podjednako prostranih, a kad bi se okrenuo, plaža bi mu izgledala kao nevidljiva crta, utroba bi mu se zgrčila od straha i počeo

a 9 godina

84

bi zamišljati beskrajne i tamne dubine pod sobom u koje bi potonuo poput kamena da ga je ujak kojim slučajem ispustio. Dijete bi tad snažnije stisnulo mišićav ujakov vrat. »Bojiš se?«, zapitao bi odmah ovaj. »Ne, ali vrati se.« Ujak bi se poslušno okrenuo, na mjestu nekoliko puta udahnuo, i opet krenuo s istom onom sigurnošću s kojom se kretao kopnom. Na plaži, jedva malo zadihan, trljao je znažno Jacquesa uz gromoglasan smijeh, zatim se okrenuo i urinirao u bučnom mlazu, nastavljajući se smijati i čestitajući si na dobrom radu prostate, tapšući se pritom po trbuhu i ponavljajući »Dobro, dobro« čime je običavao popratiti sve ugodne osjećaje bez razlike, bilo to pražnjenje ili hranjenje, insistirajući s podjednakom naiv-nošću na užitku koji je iz njih izvlačio, uvijek željan da to svoje zadovoljstvo podijeli sa svojim bližnjima, što je za stolom izazivalo bakina prosvjedovanja, nije ona bila protiv toga da se o tim stvarima govori, i sama je o njima govorila, ali »ne za stolom«, kako je znala reći, no tolerirala je ipak njegovu točku s lubenicom, voćem poznatim po dijuretičnim osobinama i koje je, uostalom, Ernest obožavao i započinjao halapljivo gutati najprije smijući se, vragolasto namigujući baki, srćući, podrigujući se i mljackajući, da bi nakon prvih zalogaja, došla na red prava pantomimska predstava u kojoj bi rukom opetovano prelazio put kojim lijepo crveno i bijelo voće mora proći od usta do spolovila, a lice mu se kreveljilo od zadovoljstva, i kolutanje očiju dok je izgovarao ono njegovo »Dobro, dobro. To ispire. Dobro, dobro«, bilo je tako neodoljivo da je izazivalo smijeh svih prisutnih. Zbog te svoje adam-ske naivnosti pridavao je pretjeranu važnost cijelom nizu prolaznih boljki na koje se žalio skupljenih obrva, pogleda usmjerena prema svojoj nutrini, kao da ispituje tajanstveni rad svojih organa. Izjavljivao bi da ga boli upravo »tu«, a to »tu« je uvijek bilo negdje

85

drugdje, da osjeća »knedlu« koja mu se seta posvuda. Kasnije, kad je Jacques već pohađao licej, uvjeren da je znanost jedinstvena i ista za sve, ispitivao bi ga, pokazivao mu udubljenje među rebrima: »Tu me nešto probada«, govorio bi. »Da li je to opasno?« Ne nije bilo opasno. Tad bi otišao s olakšanjem, brzim i sitnim korakom spustio se niz stube i pridružio se drugovima u obližnjim gostionicama s drvenim namještajem i po-cinčanim šankom, koje su mirisale po anisu i drvenoj piljevini i kamo je Jacques ponekad morao ići po njega u vrijeme večere. Dijete se nije nimalo čudilo kad bi zateklo toga gluhonijemog čovjeka za šankom, okruženoga drugovima, gdje priča do iznemoglosti usred gromoglasna smijeha koji nije bio ismijavanje, jer su Ernesta njegovi drugovi zbog njegove veselosti i velikodušnosti obožavaliabcd.

Jacques je to mogao osjetiti kad bi ga ujak poveo u lov u koji je odlazio sa svojim drugovima, odreda

a novac koji je uštedio i koji daje Jacquesu.

b srednjeg rasta, malo krivih nogu, blago pogrbljenih leđa, obloženih debelim slojem mišića, unatoč svojoj mršavosti ostavljao je utisak nevjerojatne muževne snage. Lice mu je, međutim, ostalo i zadugo će ostati lice dječaka, nježno, pravilno, pomalo [J1 s lijepim smeđim očima kao u njegove sestre, posve pravilnim nosom, glatkih obrva, pravilne brade i lijepe guste, ne, blago valovite kose. Njegova fizička ljepota sama je po sebi objašnjavala zašto je, unatoč svojoj bolesti, imao nekoliko avantura sa ženama, koje nisu mogle završiti brakom i koje su, neizbježno, kratko trajale, iako su neke od njih imale lagani okus onoga što se običava nazivati ljubavlju, kao ona njegova veza s udanom trgovkinjom iz četvrti, ponekad bi subotom navečer vodio Jacquesa na koncerte na skveru Bresson, koji je gledao na more, a vojni je orkestar svirao Les cloches de Corjieville ili ariju iz Lakhme, dok je usred svjetine koja je kružila kroz noć oko [ ], Ernest, dotjeran, uvijek našao načina da prođe pokraj gostioničareve žene u svilenom haljini, pa su razmjenjivali prijateljske osmijehe, a i muž bi katkad uputio poneku prijateljsku riječ Ernestu u kojem, zacijelo, nije nipošto vidio mogućeg suparnika.

c praonica mouna [riječi koje je autor zaokružio].

d plaža i komadi izbljedjelog drva, čepovi, komadi razbijenih boca... pluto trska.

1 Jedna precrtana riječ.

86

bačvarima ili lučkim radnicima i željezničarima. Ustali bi u svitanje. Jacques je bio zadužen da probudi ujaka koji je spavao u blagovaonici i kojeg nikakva budilica na svijetu nije mogla oteti snu.

Jacques bi čuo budilicu, njegov bi se brat psujući okrenuo u krevetu, a majka bi se, u drugom krevetu, samo promeškolljila, ne probudivši se. Ustao bi tapkajući u mraku, kresnuo žigicu i zapalio malu petrolejsku svjetiljku što je stajala na zajedničkom noćnom ormariću između dva kreveta. (Da! namještaj u toj sobi: dva željezna kreveta, jedan s jedne strane, na njemu je spavala majka, drugi s druge strane, tu su spavala djeca, nasuprot noćnom ormariću ormar s ogledalom. Soba je imala prozor u podnožju majčina kreveta koji je gledao na dvorište. Ispod prozora nalazio se velik pleteni kovčeg prekriven mrežastim prekrivačem. Dok god nije porastao, Jacques je, da bi zatvorio prozorske rebrenice, morao kleknuti na kovčeg. I nijedne stolice.) Zatim bi otišao u blagovaonicu, prodrmao ujaka koji bi se oglasio svojom uobičajenom rikom, pogledao užasnuto u lampu iznad svojih očiju, i napokon došao k sebi. Obukli bi se. Jacques bi u kuhinji podgrijao ostatak kave na malom kuhalu na alkohol, dok bi ujak punio torbe s hranom: sir, kobasice, rajčice, sol i papar, te pola kruha prerezanog po sredini u koji su stavili veliki omlet što ga je pripremila baka. Zatim bi ujak još jednom provjerio svoju dvocjevku i metke, oko kojih su glavne pripreme nalik ritualu obavljene dan ranije. Poslije večere raspremili bi stol i temeljito očistili stolnjak od voštanog platna. Ujak bi se smjestio na kraj stola i smrtno ozbiljan položio pred sebe, ispod svjetla velike viseće petrolejske lampe što su je za tu priliku spustili niže, komade rastavljene puške koje je dobro podmazao. Jacques je, s druge strane stola, čekao da na njega dođe red. I pas Brillant također. Imali su, naime, psa, setera mješanca, beskrajno dobrog,

87

koji nije mogao naškoditi ni muhi, a dokaz je tome da bi se, kad bi koju uhvatio u letu, s gađenjem žurio da je ispljune, pomažući se pritom isplaženim jezikom. Ernest i njegov pas bili su nerazdvojni, a njihovo razumijevanje savršeno. Bilo je nemoguće ne vidjeti u njima složan par (samo onaj tko ne poznaje i ne voli pse može tu usporedbu shvatiti kao porugu). Pas je dugovao čovjeku poslušnost i ljubav, a čovjek je zauzvrat pristao na to da ima samo jednu brigu. Živjeli su zajedno i nikad se nisu razdvajali, spavali su zajedno (čovjek na divanu u blagovaonici, pas na jednoj prostirci pokraj kreveta istrošenoj sve do potke), išli zajedno na posao (pas je ležao na ležaju od strugotina namještenom posebno za nj ispod stolarskog stola u radionici), zajedno odlazili u gostionicu, pas bi strpljivo sjedio do nogu svoga gazde i čekao da ovaj završi razgovor. Sporazumijevali su se onomatopejama, pas je volio miris svoga gazde, a gazda miris svoga psa. Ernestu se nije smjelo reći da njegov pas, kojeg je rijetko prao, smrdi, naročito poslije kiše. »On ne smrdi«, odgovarao bi i zaljubljeno njuškao unutrašnjost velikih drhtavih psećih uha. Lov je bio njihova zajednička svečanost, njihov kraljevski izlazak. Bilo je dosta da Ernest izvadi lovačku torbu pa da se pas ustrči po blagovaonici, stolci bi iza njegova prolaska plesali, a sude u ormaru zveckalo od udaranja njegova repa. Ernest se smijao. »Razumio je, razumio je.« Zatim bi smirio životinju, a ona bi položila njušku na stol i promatrala brižljive pripreme, s vremena na vrijeme neupadljivo zijevajući, ali se do kraja ne odmičući od privlačnog prizoraab.

Kad je puška bila ponovno sastavljena, ujak bi mu je dodao. Jacques ju je primao u ruke s poštovanjem, i starom vunenom krpom stao laštiti puščane cijevi. Za a lov? može se izostaviti

b trebalo bi da knjiga bude krcata predmetima i puti.

to vrijeme ujak bi pripremao metke. Poredao bi ispred sebe kartonske tuljke živih boja s bakrenim dnom koji su stajali u jednoj od torbi, a iz iste je torbe izvukao i neke metalne boce, nalik na čuturice, u kojima su bili barut i tanad i trake od smedeg filca. Pomno bi napunio tuljke barutom i filcom. Zatim bi izvadio malu spravicu u koju bi umetnulo tuljac i posebnom ručicom pokrenuo čahuru koja bi savila kartonski tuljac do razine filca. Kako bi meci bili gotovi, Ernest ih je dodavao Jacquesu koji ih je slagao u nabojnjaču što je ležala ispred njega. Ujutro, kad bi Ernest opasao nabojnjaču oko svoga trbuha proširenog debljinom dvaju džempera, to je bio znak za polazak. Jacques bi mu je zakopčao na leđima. A Brillant, koji se, otkako bi ustali, motao amo-tamo u tišini, jer je bio dresiran da obuzdava svoje ushićenje kako ne bi probudio ostale ukućane pa je dahtao prenoseći svoju grozničavost na sve oko sebe, uspravio bi se pred svojim gazdom, stavio mu šape na grudi, i pokušavao istežući vrat i tijelo propisno oblizati svoga voljenog gazdu.

Kroz noć koja je polako blijedjela i kojom se razli-jegao još blag miris fikusa, hitali su prema

kolodvoru u Aghi, pas bi jurio daleko ispred njih u mahnitom krivudajućem trku, povremeno se okliznuvši na pločniku vlažnom od noćne rose, dojurio natrag do njih vidljivo obezumljen što ih je možda izgubio, Etienne je nosio, okrenutu prema dolje, pušku u navlaci od gruba platna i lovačku torbu, Jacques je koračao s rukama u džepovima kratkih hlača i velikom torbom o ramenu. Na kolodvoru, svi su već bili na okupu, s psima koji bi se udaljili od svojih gazda samo da na trenutak zavire pod rep svojih srodnika. Bili su tu Daniel i Pierrea, dva brata, Ernestovi drugovi iz radionice, Daniel uvijek nasmijan i pun optimizma, pozor, promijeniti imena.

89

Pierre suzdržaniji, metodičniji i uvijek pun oštoumnih primjedaba o ljudima i stvarima. Bio je tu i Georges koji je radio u plinari i povremeno boksao, što mu je donosilo dodatnu zaradu. često su s njima bila još dvojica ili trojica, sve dobri momci, barem u toj prilici, sretni što su se na jedan dan oslobodili radionice, skućenog i prenatrpanog stana, ponekad i žene, puni one predanosti i velikodušne popustljivosti svojstvene muškarcima kad se okupe radi kakvog kratkotrajnog i intenzivnog zadovoljstva. Žurno bi se uspeli u vagon u kojem je svaki odjeljak imao izlaz na peron, dodavali torbe, potjerali gore pse, i smjestili se, napokon sretni što su se našli bok uz bok i što dijele istu toplinu. Tih je nedjelja Jacques naučio da je muško društvo dobro i da puni srce. Vlak bi krenuo, pa počeo hvatati brzinu, kratko dašćući i, s vremena na vrijeme, ispuštajući kratak uspavani zvižduk. Prolazili su jednim dijelom Sahela i čim su se pojavila prva polja, ti su snažni i bučni muškarci odjednom zašutjeli i promatrali svitanje dana iznad brižno obrađenih oranica gdje se jutarnja magla poput koprene vukla po ogradama od debele suhe trske što su razdvajale polja. S vremena na vrijeme u prozorski bi okvir uklizao šumarak i iza njega vapnom obijeljene kuće imanja na kojem je sve još spavalo. Poneka bi ptica izletjela iz jarka uz nasip i vinula se do njihove visine, letjela usporedno s vlakom kao da se želi nadmetati u brzini, dok iznenada ne bi odletjela u smjeru okomitom na kretanje vlaka, pa se činilo kao da se odjednom odlijepila od stakla i da ju je strujanje zraka izazvano jurnjavom vlaka odbacilo unatrag. Zeleno obzorje lagano je rumenjelo da bi u trenu sasvim pocrvenjelo, pojavilo se sunce i stalo se uspinjati nebom. Upijalo je magle s površine prostranih polja, popelo se još više, odjednom je u odjeljku postalo vruće, ljudi su skidali jedan džemper pa drugi, smirivali pse koji su se

90

također uznemirili, razmjenjivali šale, a Ernest je već na svoj već dobro poznat način pričao o hrani, o bolestima i [o] tučama u kojima je prednjačio. S vremena na vrijeme neki bi od drugova postavio Jacquesu pitanje o školi, zatim bi razgovarali o nečem drugom ili pak dijelili s njim svoje divljenje pred nekom od Ernesto-vih grimasa: »Tvoj ujak je čovjek i pol!«

Krajolik se promijenio, postao kamenit, hrastovi su zamijenili stabla naranči, a mali je vlak dahtao sve ubrzanije, ispuštajući velike oblake pare. Odjednom je zahladilo jer se između sunca i putnika ispriječila planina, tek su tada shvatili da nije prošlo sedam sati. Vlak bi još jednom zazviždao, usporivši ušao u nagli zavoj i zaustavio se na maloj željezničkoj postaji na osami, usred doline koja je opsluživala samo udaljene rudnike, pustoj i tihoj, zasađenoj velikim eukaliptusima čija su srpolika lišća treperila na jutarnjem povjetarcu. Iskrcavanje iz vlaka odvijalo se također uz mnogo graje, psi bi silazeći iz odjeljka promašili dvije strme stube vagona, ljudi su opet napravili lanac i dodavali si torbe i puške. Ali čim bi izašli iz postaje, koja je imala izlaz ravno na prve obronke, pred tišinom netaknute prirode zamrli bi postupno uzvici i graja, te bi se na kraju mala družina uspinjala u tišini, dok bi psi trčkarali oko njih opisujući beskrajne osmice. Jacques nije dopuštao da zaostane za svojim snažnim pratiocima. Danijel, njemu najdraži, ponio mu je torbu unatoč njegovim prosvjedima, ali je ipak morao udvostručiti napor da bi održao korak s grupom, dok mu je oštar jutarnji zrak parao pluća. Napokon, poslije sata hoda, izbili bi na golemu, blago valovitu visoravan obraslu patuljastim hrastom i klekom, iznad koje je beskrajno, svježije i blago osunčano nebo širilo svoja prostranstva. To je bilo lovište. Psi bi se, kao na zapovijed, okupili oko lovaca. Dogovorili bi se da se sastanu za objed u dva sata poslije podne u malom boriku s izvorom

91

smještenom uz sam rub visoravni, odakle se pružao pogled na dolinu i ravnicu u daljini. Uskladili bi

satove. Lovci bi se podijelili u grupice po dvojica, zviždukom dozvali pse i krenuli u različitim smjerovima. Ernest i Danijel bili su klapa. Jacquesu su dali lovačku torbu koju je pažljivo prebacio preko prsa. Ernest bi iz daljine doviknuo ostalima da će se vratiti s više zečeva i prepelica nego svi oni zajedno. Svi su se smijali, mah-nuli rukom na pozdrav i nestali.

Tada bi za Jacquesa počelo pravo pijanstvo kojeg se još i danas prisjeća s čežnjom u srcu. Dva muškarca, na metar udaljenosti jedan od drugog, ali u istoj visini, pas ispred njih, a on stalno u pozadini, ujak koji pogledom, istovremeno lukavim i divljim, neprestano provjerava drži li odstojanje, beskrajn hod u tišini, kroz grmlje iz kojeg povremeno uz prodoran krik prhne poneka ptica na koju se i ne osvrću, spust u malu usjeklinu punu miomirisa čijim dnom prolaze, ponovno uspon prema nebu, svijetlom i sve toplijem, vrućina koja je sve jača i koja na očigled isušuje zemlju što je bila još vlažna kad su krenuli. Odjek pucnja s druge strane usjekline, lepet krila jata prepelica boje prašine koje je pas istjerao iz grmlja, dvostruki pucanj, odmah zatim ponovljen, pas koji se zalijeće naprijed i vraća se s mahnitim pogledom, i s hrpom perja u krvavoj gubici koju mu Ernest i Daniel odmah oduzimaju i koju trenutak kasnije Jacques prima u ruke s mješavinom uzbuđenja i užasa, traganje za ostalim žrtvama, pošto su vidjeli da su pale, Ernestovo kev-kanje koje je na trenutke zvučalo kao Brillantovo, i opet pokret dalje, Jacques sad već malaksao od sunca unatoč malom slamnatom šeširu, dok visoravan oko njih muklo odzvanja poput nakovnja pod sunčevim čekićem, pa s vremena na vrijeme opet poneki pucanj, ili dva, ali nikad više, jer je samo jedan od lovaca ugledao zeca ili kunića kako kida u gustiš, unaprijed osuđena na smrt ako se našao u nišanu Ernesta, spretnog poput majmuna,

koji odjednom trči, gotovo jednako brzo kao njegov pas i ne manje bučno, po mrtvu životinju, grabi je za stražnje noge i pokazuje izdaleka Danielu i Jacquesu, koji ga bez daha dostižu radosno kličući. Jacques bi širom otvorio lovačku torbu da u nju primi još jedan ratni plijen prije negoli krene dalje, posrćući pod suncem, svojim gospodarom, i tako satima bez kraja, u krajoliku bez granica, glave prepuštene trajnoj svjetlosti i neizmjernim prostranstvima neba, Jacques se osjećao najbogatijim djetetom na svijetu. Na povratku, u vrijeme dogovoreno za ručak, lovci bi još vrebali priliku, ali ih je volja napustila. Vukli su za sobom noge, brisali čela, pošteno ogladnjeli. Stizali bi jedan za drugim, pokazujući još izdaleka ulov, ismijavali svoju lošu sreću, izjavljujući kako je uvijek riječ o istima, svi u jedan glas prepričavali svoje lovačke zgode, a svatko bi dometnuo još po koju pojedinost. No, veliki aed bio je Ernest, on je na kraju preuzeo riječ i gestikulirajući s preciznošću koja je Jacquesu i Danielu bila dobro znana, oponašao let prepelica, zeca koji bježi iz grmlja i bacao se sklopčan na zemlju poput igrača ragbija koji se baca na gol. Za to bi vrijeme Pierre, metodičan kakav je bio, ulijevao anisovac u metalne lončice koje je pokupio od drugova i otišao ih napuniti vodom na malom izvoru u podnožju borova. Od krpa za suđe prostrli bi nešto nalik na stol i svatko bi izvadio svoje zalihe. No, Ernest, koji je imao kuharskog dara (kad bi ljeti odlazili u ribolov uvijek bi započinjali ribljom juhom koju bi spremao na licu mjesta i tako neštedimice začinio da bi i kornjači spalila jezik), pripremio bi tanke štapiće zašiljenih krajeva i nizao na njih komade kobasica koje bi donio sa sobom, pa ih pekao na vatri dok ne se ne bi raspukli, a crveni se sok razlio po žeravici, gdje bi cvrčao i zapalio se. Između dva komada kruha nudio je svoje vruće i mirisne kobasice koje bi svi prihvaćili uz poklike i

92

93

lakomo gutali zalijevajući ih ružicom rashlađenom na izvoru. Zatim bi slijedio smijeh, priče s posla, vicevi koje bi Jacques, masnih usta i ruku, prljav, iscrpljen, jedva čuo jer ga je hvatao san. Svima se zapravo spavalo, pa su neko vrijeme dremuckali, gledajući rastreseno prema ravnici u daljini zastrtoj izmaglicom od vrućine, ili su pak, poput Ernesta, stvarno spavali, lica pokrivenog maramicom. U četiri sata međutim, trebalo je krenuti da bi se stiglo na vlak koji je prolazio onuda u pet sati i pol. Smjestili bi se u odjeljak, shrvani umorom, a psi su spavali ispod klupa ili među njihovim nogama, sanjajući krvave snove. Nadomak ravnici, dnevno je svjetlo počelo slabiti, i začas se, kako to biva u Africi, spustio sumrak, i noć je, uvijek tjeskobna u takvim prostranim krajolicima, nastupila bez prijelaza. Kasnije, na kolodvoru, nestrpljivi da što prije stignu kući, najednu se i legnu rano jer je sutradan bio radni dan, žurno su se oprastali u mraku, gotovo bez riječi,

samo prijateljskim tapšanjem. Jacques ih je čuo kako se udaljavaju, slušao je njihove grube i tople glasove, i volio ih. Zatim bi hvatao korak s Ernestom, srčanim kao i uvijek, dok bi on jedva vukao noge za sobom. Nadomak kući, u mračnoj ulici, ujak bi se okrenuo prema njemu: »Jesi li zadovoljan?« Jacques ne bi odgovorio. Ernest se smijao i zviždukom dozivao psa. No, nakon nekoliko koraka, dijete bi svoju ručicu zavuklo u grubu i žuljavu ujakovu ruku koja bi ga čvrsto stisnula, i tako bi šutke hodali do kuće.

abErnest se, međutim, znao naljutiti isto tako naglo i žestoko kao što je znao uživati. Vaša nemoć da ga urazumite ili jednostavno s njim porazgovorite pretvarala je njegov bijes u pravu prirodnu nepogodu.

a Tolstoj ili Gorki. (I) Otac Iz te je sredine potekao Dostojevski (II) Sin koji se vratio izvorima dat će pisca onog vremena (III) Majka

b Gospodin Germain - Gimnazija - Religija - bakina smrt - završiti na Ernestovoj ruci?

94

Oluju gledate kako raste i čekate da pukne. Ne pre-ostaje vam ništa drugo. Poput mnogih gluhih ljudi, Ernest je imao izvanredno razvijen njuh (osim kad se radilo o njegovu psu). Ta mu je povlastica pribavljala mnogo radosti kad bi mirisao juhu od graha ili jela koja je volio više od svega, lignje u vlastitom crnilu, omlet s kobasicama ili paprikaš od iznutrica, pripremljen s govedskim srcem i plućicama, paprikaš siromašnih kojim se baka osobito ponosila i koji je često bio na jelovniku baš zbog svoje skromne cijene, ili kad bi se nedjeljom zalio jeftinom kolonjskom vodom ili losionom zvanim [Pampero] (što ga je upotrebljavala i Jacquesova majka), čiji se slatkast i dugotrajan miris bergamote uvijek vukao po blagovaonici i po Ernestovoj kosi, a Ernest je duboko udisao sadržaj bočice s izrazom ushićenja na licu... No ta mu je njegova osjetljivost uzrokovala i neprilike. Bio je neumoljiv prema nekim mirisima na koje su normalni nosevi bili posve neosjetljivi. Imao je na primjer običaj pomirisati svoj tanjur prije nego što bi počeo jesti, i silno bi se ra-srdio kad bi osjetio da miriše po jajetu. Tada bi baka uzela osumnjičeni tanjur, pomirisala ga, izjavila da ne osjeća ništa pa ga dodala svojoj kćeri da i ona kaže svoje. Catherine Cormerv prešla bi nosom preko porculana te, i ne mirišući ga, svojim blagim glasom, rekla da nema nikakva mirisa. Potom bi pomirisali i ostale tanjure da bi lakše donijeli krajnji sud, sve osim dječjih jer su djeca jela iz limenih porcija. (Iz potpuno tajanstvenih razloga, uostalom, nedostatka suda, možda, ili, kako je tvrdila baka, da ne bi bilo razbijanja, premda ni on ni njegov brat nisu bili nespretnjakovići. Obiteljske tradicije, međutim, često počivaju na slabim temeljima, i zato su mi smiješni etnolozi koji traže razloge mnogim tajanstvenim obredima. Prava tajna, u mnogim slučajevima, u tome da nema nikakva razloga.) Na kraju bi baka izrekla presudu: nema

95

nikakva mirisa. Ustvari, ona ni u kojem slučaju ne bi donijela drukčiju presudu, pogotovu ako je ona dan ranije prala sude. Njezina čast domaćice nije joj dopuštala da išta prizna. No tek bi tada pravi bijes spopao Ernesta, to više što nije nalazio riječi kojima bi izrazio svoje uvjerenje. Trebalo je pričekati da se oluja stiša, da odbije večerati ili da s gađenjem čeprka po tanjuru koji je baka međutim zamijenila drugim, ili pak da ustane od stola i izjuri van, izjavljujući da će jesti u restoranu, mjestu na koje nikad nije nogom stupio, kao ni bilo tko iz obitelji, iako je baka, svaki put kad bi netko za stolom zanovijetao, izgovorila svoju proročku rečenicu: »Idi u restoran.« Restoran su otada svi doživljavali kao jedno od onih mjesta grijeha punog lažne privlačnosti u kojima se sve čini lakim kad imaš čime platiti, no gdje prve i grešne užitke koje nudi kad-tad skupo plati tvoj želudac. Treba reći da baka nikad nije odgovarala na ispade bijesa svoga najmlađeg djeteta. S jedne strane stoga što je znala da je to beskorisno, a s druge što je prema njemu oduvijek pokazivala onu neobičnu slabost koju je Jacques, pošto je pročitao ponešto knjiga, pripisao činjenici da je Ernest bio bogalj (iako ima toliko primjera gdje roditelji, protivno uvriježenom mišljenju, zaziru od djeteta s manom), i što je shvatio mnogo kasnije, onog dana kad je u bakinim svijetlim očima uhvatio pogled pun nježnosti koju do tada kod nje nije nikad opazio, okrenuo se i ugledao ujaka koji je oblačio haljetak svoga blagdanskog odijela. U tamnoj tkanini što ga je činila još vitkijim, profinjena i glatka lica, brižno očešljane kose, s čistim okovratnikom i kravatom posebno za tu priliku, po držanju sličan grčkom popu uređenom za nedjeljnu misu, Ernest joj se odjednom učinio onakvim

kakav je bio, to jest neobično lijep. Tada je shvatio da je a mikrotragedije

96

baka tjelesno voljela svog sina i bila poput svih ostalih zaljubljena u ljupkost i snagu Ernestovu, te da je njezina izuzetna slabost pred njim bila zapravo veoma obična, ona koja nas sve više ili manje uspije raznježiti, na naše zadovoljstvo, uostalom, te doprinosi da nam svijet bude podnošljiviji, a to je slabost prema ljepoti.

Jacques se prisjećao jedne druge provale bijesa svog ujaka Ernesta, mnogo ozbiljnije, jer je gotovo završila tučom s ujakom Josephinom, onim koji je radio na željeznici. Josephin nije spavao u kući svoje majke (ruku na srce, a i gdje bi spavao?). Iznajmio je sobu u četvrti (sobu u koju uostalom nije pozivao nikog iz obitelji i koju Jacques, na primjer, nije nikada vidio), a hranio se kod majke, kojoj je za to davao mjesečno nešto novaca. Josephin se razlikovao od svog brata koliko god je to moguće. Desetak godina stariji, s kratkim brkovima i kosom pod šišanom na četku, bio je nezgrapniji od njega, zatvoren u sebe i proračunat. Ernest ga je redovito optuživao za škrtost. Iskreno govoreći izražavao se još jednostavnije: »On Mzabit.« Mzabiti su za njega bili prodavači živežnih namirnica iz četvrti, koji su doista bili iz Mzaba i koji su godinama živjeli ni od čega i bez svojih žena u sobičcima u dnu dućana koji su mirisali na ulje i na cimet, da bi mogli prehraniti svoje obitelji u pet gradova Mzaba, usred pustinje, kamo je pleme heretika, svojevrsnih islamskih čistunaca koje su na smrt bili proganjali pravovjerci, dospjelo prije više stoljeća, u mjesto što su ga izabrali jer su bili sigurni da im ga nitko neće htjeti oteti budući da ondje nije bilo ničeg osim kamenja, tako daleko od napola civiliziranog svijeta s obale kao što su planete hrapave kore i bez života udaljene od Zemlje, i kamo su se naselili da bi podigli pet gradova oko škrtih izvora vode, s namjerom da za vrijeme te neobične askeze pošalju u

97

gradove na obali ljude koji umiju trgovati kako bi na taj način održavali tu tvorevinu duha i jedino duha, sve dok ih ne zamijene drugi i dok se ne vrate životu u svojim utvrđenim gradovima od zemlje i blata, gradovima svog kraljevstva kojima će napokon zavladati njihova vjera. O tom reduciranom životu, o opo-rosti tih Mzabita moglo se stoga suditi samo s obzirom na njihove duboke ciljeve. No, radničko stanovništvo četvrti, koje nije znalo ništa o Islamu i njegovim herezama, vidjelo je samo privid. I za Ernesta, kao i za sve ostale, usporediti brata s Mzabitom bilo je kao usporediti ga s Harpagonom. Istina je da je Josephin bio prilično škrt, za razliku od Ernesta koji je, kako bi znala reći baka, imao »srce na dlanu«. (Doduše, kad bi bila ljuta na njega optuživala bi ga da mu je taj isti dlan »probušen«). No, pored ove razlike u naravima, bila je činjenica da je Josephin zarađivao nešto više nego Etienne te da je uvijek lakše rasipati kad ništa nemaš. Rijetki su oni koji ostaju rasipnici pošto su nešto stekli. Oni su kraljevi života kojima treba skinuti kapu. Josephin dakako nije greao u novcu, osim plaće kojom je raspolagao vrlo metodično (practicirao je takozvanu metodu koverata, no, kako je bio škrt da kupi koverte, proizvodio ih je sam od novinskog papira ili papirnatih vrećica), zarađivao je još ponešto malim domišljatim poslicima. Budući da je radio na željeznici, svakih je petnaest dana imao pravo na besplatnu vožnju. Svake druge nedjelje sjeo bi na vlak i otišao u takozvanu »unutrašnjost«, to jest na selo i obilazio arapske farme gdje bi po jeftinoj cijeni kupio jaja, mršave piliće ili zečeve. Sve bi to dovukao sa sobom i prodavao susjedima za poštenu zaradu. Njegov je život u svakom pogledu bio organiziran. Nije se znalo ima li kakvu ženu. Uostalom, između radnog tjedna i nedjelja posvećenih trgovanju zacijelo mu je nedostajalo slobodna vremena koje zahtijeva

98

prepuštanje sladostraću. No uvijek je izjavljivao da će se oženiti u četrdesetoj godini i to za kakvu dobro stojeću ženu. Dotada će ostati u svojoj sobi, zgrtati novac i djelomično živjeti kod majke. Ma kako se neobičnim to činilo, kad se uzme u obzir njegovo pomanjkanje šarma, svoj je plan ostvario kao što je rekao i oženio se jednom profesoricom glasovira, nimalo ružnom, koja mu je, pored svog namještaja, darovala, barem na nekoliko godina, sreću građanskog života. Istina je da je Josephin na kraju morao zadržati namještaj umjesto žene. No, to je druga priča, ali jedina stvar koju Josephin nije predvidio bilo je to da nakon svađe s Ernestom više nije mogao jesti kod majke, nego je morao

koristiti skupe restoranske usluge. Jacques više ne pamti uzroke toga strašnog događaja. Nerazumljive bi svađe s vremena na vrijeme podijelile obitelj, i nitko zapravo ne bi znao kako su počele, to više što se, budući da im je pamćenje bilo slabo, nisu više sjećali uzroka, ograničavajući se samo na to da mehanički održavaju posljedicu jednom zauvijek prožvakano i prihvaćenu. Od tog mu je dana ostala samo slika Ernesta uspravnog pored još nerasprem-ljenog stola kako uzvikuje nerazumljive psovke, osim one o Mzabitu, svom bratu koji je i dalje sjedio i jeo. Zatim je Ernest pljusnuo brata, koji je uzmaknuo prije negoli je ovaj navalio na njega. Ali baka je već zgrabila Ernesta, a Jacquesova majka, blijeda od straha, vukla je odostraga Josephina. »Pusti ga, pusti ga«, govorila je, a dvoje djece blijeda lica i otvorenih usta, nepomično ih je promatralo, slušajući bujicu ljutih kletvi koje su tekle samo u jednom smjeru, sve dok Josephin, mrzovoljan, nije progovorio: »To je životinja. čovjek mu ništa ne može«, te zaobišao stol dok je baka zadržavala Ernesta koji je htio potrčati za bratom. No, pošto su vrata zalupila, Ernest je i dalje mahnitao. »Pusti me, pusti me«, govorio je majci,

99

»lupit ću te.« Ali ona ga je uhvatila ga za kosu i drmala ga: »Ti, ti ćeš udariti majku? Ernest se tada sručio na stolicu plačući: »Ne, ne, ne tebe. Ti si za mene kao dragi Bog!« Jacquesova je majka otišla leći ne dovršivši večeru, a sutradan ju je boljela glava. Od tog dana Josephin više nije dolazio, osim ponekad kad je bio siguran da Ernest nije kod kuće, da vidi majku.

aJoš se jedne provale bijesa Jacques nije volio prisjećati jer joj nije želio znati uzrok. Neko je vrijeme stanoviti gospodin Antoine, Ernestov daleki znanac, prodavač ribe na tržnici, porijeklom Maltežanin, prilično uznosita držanja, visok i vitak, koji je uvijek nosio svojevrzni polucilindar tamne boje i oko vrata, ispod košulje, svezanu kockastu maramu, svakog dana u vrijeme večere redovito dolazio k njima. Kad je kasnije o tome razmišljao, prisjetio se nečega što tada nije bio primijetio, to jest da se njegova majka oblačila nekako dopadljivije, odijevala pregače svijetlijih boja, a na obrazima se čak dao naslutiti tračak rumenila. Bilo je to vrijeme kad su žene počele kratiti kosu, koju su dotada nosile veoma dugom. Jacques je, uostalom, volio promatrati majku ili baku dok su se posvećivale obredu češljanja. S ručnikom na ramenima i ustima punim ukosnica, dugo bi četkale svoju sijedu ili crnu kosu, zatim je podigle, pa zatezale glatke pramenove u pundu na zatiljku prišvršujući ih ukosnicama što su ih izvlačile iz usta jednu po jednu, razdvojenih usana i čvrsto stisnutih zuba, da bi ih jednu po jednu zabadale u debelu masu punde. Nova se moda baki činila istovremeno i smiješnom i osude vrijednom; podcijenjujući stvarnu moć mode tvrdila je, ne obazirući se na logiku, da samo žene koje »žive slobodno« mogu pristati da se tako izvrgavaju ruglu.

Jacquesova je majka to uzela do znanja, ali se ipak, godinu dana kasnije, otprilike u vrijeme Antoineovih posjeta, vratila navečer kući odrezane kose, pomlađena i svježija, i s lažnim veseljem, iza kojega se naslućivao strah, izjavila da ih je htjela iznenaditi.

Za baku je to doista bilo iznenađenje; odmjeravajući je i promatrajući tu nepopravljivu nesreću zadovoljila se time da joj, pred sinom, kaže kako sada nalikuje kurvi. Potom se vratila u kuhinju. Catherine Cormerv prestala se smješkat, i odjednom se sva nevolja ovog svijeta ogledala na njenom licu. Njezin je pogled susreo ukočen sinov pogled, još se jednom pokušala nasmiješiti, no njezine su usnice podrhtavale te je plačući otrčala u sobu i bacila se na krevet koji je bio jedino utočište za njezin odmor, njezinu samoću i njezinu tugu. Jacques joj je, zbunjen, prišao. Zarila je lice u jastuk, a kratke kovrče koje su otkrivale zatiljak i njezina mršava leđa tresli su se od jecaja. »Mama, mama«, govorio joj je Jacques dodirujući je sramežljivo rukom. »Veoma si lijepa ovako.« No ona ga nije čula i kretnjom ruke zamolila ga je da je ostavi na miru. Povukao se do vrata pa i sam, naslonjen o dovrat, zaplakao od nemoći i ljubavi*.

Nekoliko dana baka nije kćeri uputila ni riječi. Istovremeno je Antoine, kad bi došao, bio primljen mnogo hladnije. Osobito je Ernest bio suzdržan. Mada kicoš i slatkorječiv, Antoine je to dobro vidio. I što se tada dogodilo? Jacques je više puta u majčinim očima primijetio tragove suza. Ernest je najčešće šutio otrešajući se čak i na Brillanta. Jedne ljetne večeri Jacquesu se učinilo da vreba nešto na balkonu. »Dolazi Danijel?« zapitalo je dijete. Ovaj promrsi nešto kroz zube. I odjednom Jacques ugleda kako se kući približava Antoine koji nije dolazio nekoliko dana. Ernest

a Par Ernest, Catherine poslije bakine smrti.

* suze nemoćne ljubavi

100

101

izjuri iz stana i nekoliko časaka potom sa stubišta su dopirali mukli glasovi. Jacques potrči na stubište i spazi dva muškarca kako se bez riječi tuku u mraku. Ernest je, ne osjećajući udarce, udarao i udarao šakama, čvrstim kao čelik, i začas se Antoine skotrljao niza stube, ustao krvavih usta, izvadio maramicu da obriše krv, ne prestajući gledati u Ernesta koji je odjurio kao lud. Kad se vratio, Jacques je zatekao majku kako sjedi u blagovaonici, nepomična, bezizražajna lica. I sam je sjeo ne rekavši ništa. Zatim se Ernest vratio, psujući kroz zube, i dobacio ljutit pogled sestri.

Večera je protekla kao i obično, osim što majka nije jela; »nisam gladna«, odvrtila je svojoj majci koja ju je nutkala. Kad se večera završila otišla je u svoju sobu. Po noći ju je Jacques, budan, čuo kako se vrti u krevetu. Od tog je dana ponovno odijevala svoje crne i sive haljine, strogu odjeću siromaha. Jacquesu je i u tome bila lijepa, možda još i ljepša, zato što je postala još daljom i još odsutnijom, zauvijek se povukavši u siromaštvo, samoću i starost koja će doći.

Dugo je Jacques to zamjerao svom ujaku i ne znajući što mu je zapravo mogao predbaciti. No, istovremeno je znao da mu ne može ništa zamjerati i da siromaštvo, bolest i oskudica u kojoj je obitelj živjela, nisu doduše isprika za sve, ali ipak ne dopuštaju da itko išta osuđuje kod onih koji su žrtve takva života.

Nanosili su jedni dugima bol i ne hoteći, jednostavno stoga što su jedni u drugima vidjeli oličenje bijedne i okrutne neimaštine u kojoj su živjeli. U svakom slučaju, nije ni sumnjao u gotovo životinjsku privrženost svoga ujaka prije svega prema baki, a a opisati to puno prije - tuču, ne Luciena.

b jer starost će doći - u to vrijeme Jacquesu se njegova majka činila starom iako je imala jedva nešto više godina nego on sada, no mladost je prije svega zbir mogućnosti, a on prema kome je život bio velikodušan... [taj je dio precrtan, prim. izd.]

102

onda i prema Jacquesovoj majci i njezinoj djeci. Osjetio je to na sebi onog dana kad se dogodila nesreća u bačvarskoj radionici. Svakog je četvrtka, naime, Jacques odlazio onamo. Ako je imao kakvu domaću zadaću, na brzinu bi je napisao i odjurio u radionicu s istim onim veseljem s kojim je nekad hrlio drugovima na ulici. Radionica se nalazila nedaleko od vojnog vježbališta. Bilo je to svojevrsno dvorište zatrpano otpacima, starim željeznim obručima, puno šljake i zgarišta. S jedne strane bila je izgrađena neka vrsta krova od cigle koji su u pravilnim razmacima podržavali stupovi od lomljenog kamena. Pod tim je krovom radilo pet do šest radnika. Svatko je u načelu imao svoje mjesto, to jest stolarsku klupu postavljenu uza zid ispred koje je bio prazan prostor kamo su se odlagale manje i velike bačve, a od susjedne klupe dijelio ga je mali stol s procjepom u koji se umetalo dno bačve i ručno brusilo s pomoću alatke slične satari 13, samo što je naoštrena strana bila okrenuta prema čovjeku koji ju je držao objema rukama. Ta organizacija posla nije bila uočljiva na prvi pogled. U početku je raspored bio zacijelo takav, no s vremenom su stolovi promijenili mjesta, metalni obručevi gomilali se između stolarskih klupa, sanduci sa zakovicama stalno su mijenjali mjesto, i morali ste dugo promatrati, ili bolje rečeno, često posjećivati to mjesto da biste uočili kako se svaki radnik uvijek kreće u istom krugu. Prije negoli bi, s užinom za ujaka, stigao do radionice, Jacques bi već izdaleka raspoznavao udarce čekića po dlijetu kojim su se čelični obručevi nabijali na bačve netom sklopljene od dužica, radnici su udarali po jednom kraju dlijeta dok su drugim krajem žustro klizili oko obruča - ili bi pak po snažnijim i prorijeđenim a staviti bačvarsku radionicu prije opisa bijesa, a možda čak i na sam početak Ernestova portreta. b provjeriti ime alatke

103

udarcima naslutio da zakivaju čelične obruče uhvaćene u škripcima stolarskih klupa. Kad bi stigao u radionicu usred buke udaraca čekića dočekali bi ga radosni pozdravi i ples čekića bi se nastavio. Ernest, odjeven u plave pokrpane stare hlače, u špagicama punim piljevine, sivoj flanelskoj košulji bez rukava i sa starim fesom na glavi, koji je njegovu lijepu kosu štitio od strugotina i

prašine, poljubio bi ga i zamolio ga da mu pomogne. Ponekad bi Jacques pridržavao obruč uspravljen na nakovnju koji ga je stisnuo po širini, dok bi ujak svom snagom zabijao zakivke. Obruč je podrhtavao u Jacquesovim rukama zabijajući mu se pri svakom udarcu čekića sve dublje u dlanove, ili bi pak Jacques, kad bi ujak opkoračivši je sjeo na jedan kraj klupe, sjeo na drugi i čvrsto stezao dno bačve koje ih je razdvajalo dok bi ga Ernest brusio. Ali najviše je volio iznijeti dužice nasred dvorišta gdje bi ih Ernest ugrubo spojio, opasavši ih jednim obručem po sredini. Na dnu, unutar bačve otvorene s dvije strane, Ernest bi naslagao iverja, a Jacques je bio zadužen da ga potpali. Uslijed vatre željezo se širilo više negoli drvo, što je Ernest iskoristio da bi snažnim udarcima dljeta i čekića zabio obruč još niže, i sve to u oblaku dima od kojeg su im suzile oči. Kad bi obruč bio dobro nabijen, Jacques bi donosio velika drvena vjedra koja bi na pumpi u dnu dvorišta napunio vodom, zatim bi se malo odmaknuli, a Ernest bi obilnim mlazovima vode polijevao bačvu, uslijed čega bi se obruč ohladio, stisnuo se i tako se još dublje zario u drvo omekšano vodom, uz oslobađanje silne količine parea.

Tu bi prekinuli posao da bi nešto prezalogajili, radnici bi se okupili oko vatre od iverja i drva zimi, u sjeni krova ljeti. Bio je tu Abder, nekvalificirani arapski radnik koji se odijevao u arapske hlače što su

a dovršiti bačvu.

104

padale u širokim naborima i koje su mu sezale do pola lista, stari haljetak preko majice sav u dronjcima i fes, koji je govorio s neobičnim naglaskom i obraćao se Jacquesu s »kolega« jer je radio isti posao kao i on kad je pomagao Ernestu. Gazda, gospodin [ ], u-stvari bivši bačvar koji je sa svojim pomoćnicima izrađivao bačve za neku veću nepoznatu bačvariju. Jedan talijanski radnik uvijek tužan i prehladen. I, naravno, veseljak Daniel koji bi Jacquesa uvijek po-sjeo kraj sebe, zadirkivao ga ili mazio. Jacques bi ih nakon nekog vremena ostavio pa se klatio po radionici, crna mu je kuta bila puna piljevine, a bose noge u starim sandalama, kad je bilo vruće, pune zemlje i iverja, s nasladom je udisao miris piljevine, i još svježiji miris iverja, vraćao se vatri da udahne ugodan miris dima koji se iz nje dizao, ili pak isprobavao spravu za brušenje dna, oprezno, na komadiću drva koji bi priklještio u stegi, i pritom uživao u spretnosti svojih ruku na kojoj su mu svi radnici čestitali.

Za vrijeme jedne takve stanke popeo se glupo na klupu s vlažnim donovima. Iznenada se okliznuo prema naprijed, dok se klupa zaljuljala prema natrag, i pao svom težinom na klupu koja mu je priklještila desnu ruku. Istog je časa na ruci osjetio tupu bol, ali je brzo ustao i počeo se smijati pred radnicima koju su odmah pritrčali. No i prije nego što se prestao smijati, Ernest se bacio na njega, podigao ga u naručje i izjurio iz radionice, trčeći bez daha i zamuckujući: »Doktoru, doktoru.« Tek je tada opazio da je srednjak njegove desne ruke pri vrhu posve zdrobljen, nalik na široku prljavu i bezobličnu šapu iz koje teče krv. Odjednom mu pozli i on se onesvijesti. Pet minuta kasnije bili su kod arapskog doktora koji je stanovao preko puta. »Nije to ništa, doktore, nije ništa, ha«,

ime nečitko

105

govorio je Ernest blijed kao krpa. »Pričekajte vani«, rekao je liječnik, »bit će on hrabar.« I morao je biti, o tome još danas svjedoči Jacquesov pokrpani srednji prst. Kad mu je stavio kopče i zavio prst, liječnik mu je čestitao na hrabrosti. Unatoč tome, Ernest ga je htio prenijeti preko ulice, a na stubama njihove kuće odjednom je dijete počeo mahnito ljubiti, drhteći i privijajući ga uza se tako snažno da ga je boljelo.

- Mama, - reče Jacques, - netko kuca.

- To je Ernest, - odvrati majka. - Otvori mu. Sad zaključavam zbog razbojnika.

Kad je ugledao Jacquesa, Ernest je, zastavši na kućnom pragu, ispustio krik iznenađenja nalik engleskom »hoio« pa ga zagrlio uspravlajući se. Kosa mu je bila potpuno sijeda, dok je lice ostalo mladoliko, pravilno i skladno. No njegove su krive noge bile sad još krivlje, leđa posve pognuta, a dok je hodao širio je i ruke i noge. »Kako je?« upita ga Jacques. Nije bilo dobro, probadanja, reuma, uglavnom loše; a Jacques? Da, dobro je, kako je samo jak, ona (pritom pokaza prstom na

Catherinu) sretna što ga ponovno vidi. Od bakine smrti i odlaska djece, brat i sestra živjeli su zajedno i nisu čak mogli jedno bez drugog. Njemu je trebalo da se netko brine o njemu, i u tom mu je smislu ona bila kao žena, kuhala mu, prala rublje, njegovala ga kad je trebalo. Njoj nije trebao novac, jer su joj djeca novčano pomagala, nego društvo muškarca, i on je na nju pazio na svoj način već godinama otkako su živjeli zajedno, da, kao muž i žena, ne po puti već po krvi, pomažući si uzajamno u životu koji su njihove tjelesne mane činile još težim, vodeći nijemi razgovor osvjetljen povremeno kakvim komadićkom rečenice, ali složniji i poznavajući jedno drugo daleko bolje od mnogih normalnih parova. »Da, da«, govorio je Ernest. »Jacques, Jacques, ona stalno spominje.« »I 106

evo me tu«, odvrati mu Jacques. I evo ga, zaista, tu, ponovno među njima kao nekad, ne znajući što da im kaže iako ih nije nikad prestao voljeti, barem njih, koje voli još i više stoga što mu omogućuju da ih voli, on koji je bio nesposoban voljeti tolika stvorenja koja su to zasluživala.

-ADaniel?

- Dobro je, star kao ja; Pierrot njegov brat u zatvoru.

- Zašto?

- Kaže sindikat. Ja mislim da je s Arapima. Pa odjednom zabrinuto:

- čuj, razbojnici, to dobro?

- Ne, - reče Jacques, - drugi Arapi da, razbojnici ne.

- Dobro, rekao sam tvojoj majci gazde previše okrutni. Bilo je neizdrživo, ali razbojnici, to ne ide.

- Upravo tako, - reče Jacques. - Ali moramo učiniti nešto za Pierrota.

- Dobro, rečem Danielu.

- A Donat? (To je bio radnik u plinari, boksač.)

- Umro je. Rak. Svi smo stari.

Da, Donat je bio mrtav. I teta Marguerite, mamina sestra, bila je mrtva, ona kojoj ga je baka vukla svake nedjelje poslije podne i gdje mu je bilo strašno dosadno, osim kad bi ga tetak Michel, koji je bio kočijaš i kojem su ti razgovori u mračnoj blagovaonici uz zdjelicu crne kave na stolnjaku od voštanog platna također bili dosadni, odveo u svoju konjušnicu nedaleko od kuće, i ondje, u polumraku, dok je poslijepodne sunce vani grijalo ulice, osjetio bi najprije miris dlake, slame i konjske balege, čuo kako lanci ulara stružu po drvenim jaslama, konji bi okrenuli prema njima svoje oči s dugim trepavicama, a tetak Michel, visok, mršav, dugačkih brkova, koji je i sam mirisao 107

po slami, podigao bi ga na konja koji bi mirno, zaro-nivši ponovno glavu u jasje nastavio mljeti svoju zob, dok bi mu tetak donosio rogače koje je žvakao i cuclao sa slašću, pun zahvalnosti prema tom tetku duhom uvijek vezanom uz konje, i upravo bi s njim na Uskršnji ponedjeljak cijela obitelj odlazila na izlet u šumu Sidi-Ferruch, Michel bi iznajmio jedan od onih konjskih tramvaja kakvi su u ono vrijeme prometovali između njihove četvrti i središta Alžira, svojevrsan veliki kavez s rešetkama i klupama okrenutim leđa uz leđa u koji su bili upregnuti konji, prednjaka bi Michel izabrao u svojoj konjušnici, rano ujutro u tramvaj bi natovarili velike košare za rublje punih velikih, prostih brioša zvanih mounas i laganih i prhkih kolača zvanih oreillettes što su ih sve žene iz obitelji mijesile kod tete Marguerite puna dva dana uoči izleta na stolnjaku od voštanog platna posutom brašnom, na kojem bi tijesto razvlačile valjkom dok ne bi prekrilo gotovi cijeli stol-njak, pa s nazubljenim kotačićem od šimširova drva izrezivale kolačiće, a djeca ih na pladnjevima odnosila do velikih posuda s kipućim uljem u kojima su se pržili, pa ih kasnije redali u velike košare za rublje, odakle se onda dizao ugodan miris vanilije koji ih je pratio cijelim putem do Sidi-Ferrucha, pomiješan s mirisom morske rose što je dopirala sve do ceste uz obalu, kojom su žustro grabila četiri konja iznad kojih je Michela pucketao bičem, dodajući ga s vremena na vrijeme Jacquesu koji je sjedio pored njega, Jacquesu koji je bio opčaran četirima golemim sapima što su se njihale ispod njega uz glasnu zvonjavu praporaca ili se rastvarale dok bi se rep podizao, pa je mogao lijepo vidjeti kako se pojavljuje i pada na zemlju sočna konjska balega, a ispod potkova su frcale iskre i praporci su zvonili sve brže dok su konji kadili zrak oko sebe.

a vratiti se na Michela za vrijeme potresa u Orleansvilleu.

U šumi, dok su ostali smještali između drveća velike košare za rublje i prostirali kuhinjske krpe, Jacques je pomagao Michelu da gužvom od slame istrlja konje i objesi im oko vrata zobnice od grubog platna u kojima su ovi žvakali, zatvarajući i otvarajući svoje tople oči ili pak nervozno kopitom tjerajući muhe. Šuma je bila puna ljudi, jeli su gurajući se jedan preko drugog, plesali tu i tamo uz zvuke harmonike ili gitare, u blizini je hučalo more, nikad nije bilo tako toplo da bi se kupali, ali uvijek dosta toplo da bosonogi hodaju po prvim valovima, dok su ostali počivali i dok se u svjetlosti što je neprimjetno postajala sve blažom nebeski svod činio još prostranijim, tako prostranim da su djetetu suze navirale na oči i bilo mu je da kliče od radosti i zahvalnosti prema tom divnom životu. Ali teta Maguerite je umrla, ona onako lijepa, i uvijek lijepo odjevena, i previše dopadljivo, govorkali su, i pravo je imala jer ju je šećerna bolest prikovala uz stolac, pa se u zapuštenom stanu počela nadimati i postala tako debela i podbuhla da je jedva disala, ružna da se prestrašiš, okružena svojim kćerima i šepavim sinom postolarom koji su, s tugom u srcu, stalno osluškivali da li još dišeab. Sve se više debljala, našopana inzulinom, i na kraju joj je doista ponestalo dahac.

Ali umrla je i teta Jeanne, bakina sestra, ona koja bi nedjeljom poslije podne priustvovala koncertima i koja je dugo izdržala na svom imanju obijeljenom vapnom, okružena trima kćerima ratnim udovicama, pričajući stalno o svom mužu koji je odavno poginuo u ratud, i s tetkom Josephom koji je pak govorio samo

a Šesta knjiga 2. dijela.

b I Francis je umro (vidjeti posljednje bilješke)

c Denise ih napušta s osamnaest godina i odaje se razvratnom životu - Vraća se kad joj je dvadeset i jedna godina, obogatila se, i prodaje svoj nakit da bi obnovila očevu konjušnicu - podliježe nekoj epidemiji.

d kćeri?

109

mahonskim jezikom i kome se Jacques divio zbog njegove sijede kose iznad lijepog ružičastog lica i zbog crnog sombrera koji je nosio čak i za stolom, koji je sa svojim neponovljivim otmjenim držanjem bio pravi seoski patrijarh, no kome se ipak događalo da se za vrijeme jela malo pridigne i ispusti nepristojan zvuk zbog kojeg se onda uljudno ispričavao pred rezigniranim prijekovima svoje žene. I bakini su susjedi, Massonovi, svi pomrli, najprije stara, zatim starija sestra, velika Alexandra, i [ ]'s klempavim ušima, koji je bio akrobat i pjevao je na matinejama u kinu Alca-zar. Da, svi, čak i najmlađa kći Marthe, kojoj se njegov brat Henri udvarao i više nego udvarao. Nitko više nije govorio o njima. Ni njegova majka ni njegov ujak nisu više govorili o preminulim rođacima. Ni o tom ocu o kojem je tražio neki trag, ni o drugima. Nastavljali su živjeti oskudno iako nisu više bili siromašni, ali navika je bila tu, a osim toga i nepovjerenje prema životu kojeg su voljeli nagoni, ali su iz iskustva znali da redovito donosi nesreću, nikad je ne najavljujući[^] Osim toga, takvi kakvi su oboje bili, šutljivi i povučeni, bez uspomena i vjerni samo ponekoj nejasnoj slici, živjeli su sada nadomak smrti, to jest uvijek samo u sadašnjosti. Od njih neće nikada saznati tko je bio njegov otac, pa čak ni kad bi, samom svojom prisutnošću, probudili u njemu nove izvore potekle iz siromašnog i sretnog djetinjstva, nije bio siguran da bi te tako bogate uspomene, tako jake u njemu, bile doista vjerne djetetu kakvo je bio. Ali je zato bio mnogo sigurniji u to da se mora zadovoljiti s dvije ili tri povlaštene slike koje su ga sjedinjavale s njima, koje su ga stapale s njima u jedno, koje su isključivale ono što je godinama pokušavao biti i svodile ga

1 Nečitko ime.

a pa to su ustvari čudovišta? (ne, on je č.)

110

konačno na anonimno i slijepo biće koje je preživjelo sve te godine kroz svoju obitelj i koje je bilo najplemenitiji dio njega.

Poput slike onih sparnih večeri kad bi se cijela obitelj sa stolicama sišla na pločnik pred ulazna vrata, gdje se zagušljiv i vruć zrak spuštao s prašnjavih fikusa, dok su stanovnici četvrti pred njima odlazili i dolazili, a Jacquesa, glave naslonjene na mršavo rame svoje majke u malo zavaljenoj stolici, promatrao kroz krošnje zvijezde na ljetnom nebu, ili pak slika one Badnje večeri kad su se

iza ponoći bez Ernesta vraćali od tete Marguerite i vidjeli ispred restorana nedaleko od njihova ulaza čovjeka ispružena na podu, i drugog kako oko njega pleše. Dva su čovjeka, već podobro pijana, tražila još pića. Vlasnik restorana, krhki plavokosi mladić, nije ih htio poslužiti. Ovi su mu onda nogama izudarali ženu koja je bila trudna. Tada je vlasnik restorana potegnuo pištolj. Metak se zabio čovjeku u sljepoočicu. Njegova je glava sad počivala na rani. Pijan od alkohola i užasa, onaj je drugi počeo oko njega plesati, i dok je restoran zatvarao vrata ljudi su se razbježali prije negoli dođe policija. U tom zabačenom dijelu četvrti gdje su stanovnici živjeli vezani jedni za druge, te dvije žene što su čvrsto privijale djecu uza se, rijetka svjetla na pločniku masnom od nedavne kiše, dugi i mokri tragovi automobila što su klizili cestom, bučni i osvjetljeni tramvaji što su prolazili u pravilnim razmacima, puni veselih putnika ravnodušnih prema tom prizoru iz nekog drugog svijeta, urezali su u prestrašeno Jacquesovo srce sliku koja je nadživjela sve ostale: sladunjavu i nametljivu sliku četvrti kojom je bezbrižno i pohlepno vladao danju, ali koja je s dolaskom noći odjednom postajala tajnovitom i zastrašujućom, kad su se ulice počele

ponizan i ponosan gospodar ljepote noći.

111
puniti sjenama ili pak kad bi jedna jedina bezimena sjena iznenada izronila iz mraka preplavljena krvavom svjetlošću crvene kugle u izlogu ljekarne, i kad bi dijete obuzeto odjednom nekom zebnjom trčalo prema jadnoj kući da se skloni k svojim.

6.b. Škola 1

aOvaj nije poznao njegova oca, ali je o njemu govorio kao o nekom pomalo mitološkom biću, i, u svakom slučaju, u određenom mu je trenutku znao nadomjestiti oca. Jacques ga stoga nije nikad zaboravio, kao da je, ne osjetivši nikad stvarno odsutnost oca kojeg nije ni upoznao, već kao dijete pa i kasnije u životu, nesvjesno prepoznao jedini očinski postupak, istovremeno promišljen i odlučan, s kojim se susreo u djetinjstvu. Jer gospodin Bernard, njegov učitelj, u određenom je trenutku zaista uložio sav svoj ljudski napor da promijeni sudbinu tog djeteta o kojem se morao brinuti, i odista ju je promijenio.

Gospodin Bernard sad je bio tu pred Jacquesom u svom malom stanu zavojite ulice Rovigo, gotovo u podnožju Casbahe, četvrti koja nadvisuje grad i more, napućenoj sitnim trgovcima svih rasa i vjera, gdje kuće mirišu na začine i bijedu. Bio je tu pred njim, ostario, prorijeđene kose, sa staračkim pjegama na već prozirnoj koži lica i ruku, kretao se sporije nego nekad i bio očigledno sretan kad se mogao ponovno zavaliti u svoj naslonjač od trstike, pokraj prozora koji je gledao na trgovačku ulicu i na kojem je cvrkutao kana-rinac, a i godine su ga smekšale pa nije skrivao uzbuđenje, što ne bi bio učinio ranije, ali bio je još uspravan, a glas mu je bio jak i odlučan, kao u vrijeme kad

112

1 Pogledati u dodatku, strana 235-236, List II. koji je autor umetnuo između 68. i 69. stranice rukopisa a prijelaz s 6?

113

bi stojeći pred razredom govorio: »U red po dvojica. Po dvojica. Nisam rekao petorica!« I guranje bi prestalo, učenici koji su se gospodina Bernarda bojali i istovremeno ga obožavali, poredali bi se uz vanjski zid razreda, na galeriji prvog kata, sve dok redovi napokon ne bi bili pravilni i nepomični, a djeca utihnula, dok ih jedno »Ulazite sad, bando lijenčina« ne bi oslobodilo i dalo znak za pokret i početak nove, tiše aktivnosti koju bi gospodin Bernard, snažan, elegantno odjeven, s muževnim licem okrunjenim prorijeđenom, ali uredno zaglađenom kosom, namirisanim kolonjskom vodom, nadzirao dobrohotno i strogo.

Škola se nalazila u razmjerno novom dijelu te stare četvrti, među jednokatnicama i dvokatnicama sagrađenim prije rata 70. godine i nešto novijim skladištima koja su povezivala glavnu ulicu, u kojoj je bila Jacquesova kuća, s unutrašnjim pristaništem Alžirske luke, gdje su bili gatovi s ugljenom. Jacques je dva puta dnevno pješačio do škole, koju je počeo pohađati s četiri godine još kao malu školu i od koje mu u sjećanju nije ostalo ništa osim umivaonika od tamna kamena u dnu natkrivenog školskog dvorišta u koji je jednog dana udario glavom, ustavši u krvi, s napuklom arkadom i izazvavši sveopću paniku učiteljica, i tada se zapravo prvi put susreo s kopčama, koje su,

tek što su mu ih skinuli, zamijenile druge, na drugoj arkadi, jer je njegov brat kod kuće bio zamislio da mu nabije na glavu stari polucilindar koji mu je zaklanjao oči i obuče stari kaput o koji je zapinjao pri hodu, pa je udario glavom o odlijepljenu pločicu što je stršala iz poda i krv je opet potekla. Već je u malu školu išao s Pierreom, godinu dana ili gotovo godinu starijim od njega, koji je stanovao u obližnjoj ulici s majkom, također ratnom udovicom, poštanskom službenicom, i s dva ujaka zaposlena na željeznici. Njihove su obitelji više-manje prijateljevale, onako kako je to običaj u

114

takvim četvrtima, a to znači uzajamno se poštujući, ali se gotovo nikad ne posjećujući, i bili su spremni iskreno jedni drugima pomoći iako im se za to gotovo nikad nije pružila prilika. Samo su djeca postala pravi prijatelji, od prvog dana, kad su dvojica dječaka, Jacques, još u haljinici, kojeg su povjerali Pierreu, svjesnom svojih kratkih hlača i svoje odgovornosti starijeg, krenuli u malu školu. Prošli su nakon toga zajedno cijeli niz razreda osnovne škole, nižih i onih viših, u koje je Jacques krenuo s devet godina. Punih pet godina četiri su puta dnevno zajedno prelazili isti put, jedan plavokos, drugi crnokos, jedan miran, drugi bučan, ali braća po podrijetlu i po sudbini, obojica dobri đaci i istovremeno neumorni igrači. Jacques se u nekim predmetima više isticao, no njegovo ponašanje, njegova nestašnost, njegova potreba da se pravi važan, također, tjerali su ga na tisuću ludosti, što je davalo prednost Pierreu, promišljenijem i zatvoreni-jem. Tako su naizmjenice bili najbolji u razredu, i ne pomišljajući da se zbog toga uzohole, za razliku od njihovih obitelji. Njihova su zadovoljstva bila drukčija. Ujutro bi Jacques čekao Pierrea pred kućom. Krenuli bi prije prolaska uličnih pometača, ili bolje rečeno malih kola koja je vukao konj oguljenih koljena i kojima je upravljao jedan stari Arapin. Pločnik je bio još mokar od noćne vlage, a zrak što je dolazio s mora imao je okus soli. Pierreova ulica, koja je vodila do tržnice, bila je načičkana kantama za otpatke, po kojima su izglednjeli Arapi i Mauri, i poneki španjolski klošar, prekapali u zoru nalazeći još uvijek ponešto u onome što su siromašne i štedljive obitelji dovoljno prezirale da bi odbacile. Poklopci kanti za otpatke bili su uglavnom podignuti, i u to doba jutra žilave i mršave ulične mačke zauzele bi mjesto odr-panaca. Dva bi se dječaka nečujno prikrala kantama i naglo spustila poklopac zatvorivši mačku u kantu. To

115

nije bio lak pothvat jer su mačke rođene i odrasle u siromašnoj četvrti imale svu okretnost i brzinu životinja naviklih da brane svoje pravo na život. Ipak bi se ponekad, potpuno zaokupljena kakvim ukusnim pronalaskom koji je bilo teško izvuci iz hrpe smeća, mačka dala iznenaditi. Poklopac bi se spustio uz tre-sak, mačka bi užasnuto zamijaukala, te grčevitim pokretima leda i pandi uspjela podići krov svog cinča-nog zatvora, izvući se iz njega, dlake nakostriješene od užasa i strugnuti kao da joj je čopor pasa za petama, uz grohotan smijeh dvaju nadmoćnih krvnika nesvjesnih svoje okrutnosti⁸. Ti su krvnici, doduše, bili istovremeno sasvim nedosljedni jer su s gnušanjem proganjali šintara, kome su djeca dala nadimak Galoufa¹ (što na španjolskom....). Taj gradski činovnik djelovao je otprilike u isto vrijeme, no, ponekad je, po potrebi, išao u obilazak grada i poslije podne. Bio je to europski odjeven Arapin koji je obično stajao u dnu neobičnog vozila s dva upregnuta konja, kojima je pak upravljao drugi, stari ravnodušni Arapin. Vozilo se sastojao od svojevrstne drvene kutije u kojoj su sa svake strane bila dva reda kaveza čvrstih rešetaka. Bilo je ukupno šesnaest kaveza, a svaki je mogao primiti po jednog psa koji bi se tu našao priklješten između rešetaka i pregrade kaveza. Uspravljen na papučici na stražnjem dijelu kola, s nosom u visini krova kaveza, imao je dobar pregled nad svojim lovištem. Kola su vozila polako mokrim ulicama koje su se počele puniti djecom što su odlazila u školu, domaćicama koje su odlazile po kruh i mlijeko u flanelastim kućnim haljinama s cvjetnim uzorkom žarkih boja, arapskim trgovcima koji su odlazili na tržnicu s malom rasklopnom tezgom na jednom a egzotizam, juha od graška

¹ Taj je nadimak dobio po prvom čovjeku koji je obavljao tu službu i koji se stvarno zvao Galoufa.

116

ramenu i ogromnom pletenom košarom punom robe za prodaju na drugom. Stari bi Arapin na iznenadni povik šintara zategnuo uzde i kola bi stala. Šintar je spazio jednu od svojih jadnih žrtava

dok je grozničavo kopala po kanti za otpatke, izbezumljeno pogledavajući iza sebe, ili pak dok je kidala duž kakvog zida, žurno i uznemireno kako to čine izgladnjeli psi. Galoufa bi tad s vrha kola dohvatio volujsku žilu sa željeznim lancem na vrhu što je putem prstena klizio drškom. Spretnim, brzim i tihim korakom traperu približavao se životinji, stigao do nje, i ukoliko nije imala ogrlicu, koja je obilježje tatinih sinova, potrčao prema njoj iznenadnom i zapanjujućom brzinom, prebacio joj oko vrata svoje oružje koje je funkcioniralo poput lasa od željeza i kože. Uhvaćena tako za vrat, životinja se luđački odupirala i bespomoćno cvilila. No čovjek bi [je] brzo odvuкао do kola, otvorio jedna vrata--rešetku te podigao psa, stišćući mu sve više omču oko vrata, i ubacio ga u kavez, dobro pazeći da provuče dršku svog lasa kroz rešetke. Kad je kavez bio dobro zatvoren, povukao bi željezni lanac i oslobodio vrat psu lišenom slobode. Tako je bar bilo kad psu ne bi pritekla u pomoć djeca iz četvrti. Jer svi su se urotili protiv Galoufe. Znali su da uhvaćene pse odvođe u gradsku šintarnicu, drže ih tamo tri dana, a nakon toga, ako nitko ne dođe po njih, životinje ubijaju. No, čak i da to nisu znali, kukavan prizor tih mrtvačkih kola koja se vraćaju na određite poslije uspješnog obilaska, natovarena nesretnim životinjama svih dlaka i veličina, koje su, prestrašene iza rešetaka, ostavljale iza kola trag cvileža i zavijanja pred smrću, bio bi dovoljan da ih ozlojedi. Stoga su djeca, čim bi se kola s kavezima pojavila u četvrti, jedna drugima dala znak. Razbježali bi se po cijeloj četvrti pa i sami

Sic

117

krenuli u lov na pse da ih potjeraju u druge dijelove grada, daleko od strašnoga lasa. Kad bi se pak, unatoč tim mjerama opreza, dogodilo, kao mnogo puta, da šinter otkrije kakva psa lualicu u Jacquesovoj i Pierreovoj nazočnosti, taktika je bila uvijek ista. Prije negoli bi se lovac uspio približiti svom plijenu, Jacques i Pierre bi počeli vikati: »Galoufa, Galoufa« tako glasno i prodorno da bi pas strugnuo što je brže mogao i začas bio izvan dometa. Tog su trenutka i djeca morala dokazati da znaju brzo trčati, jer bi jadni Galoufa, koji je bio plaćen po uhvaćenom psu, lud od bijesa, pojurio za njima vitlajući svojom volujskom žilom. Odrasli su im obično pomagali u bijegu, bilo tako što su ometali Galoufu, ili ga pak naprosto zaustavljali i zamolili da se radije brine o psima. Radnici iz četvrti, svi odreda lovci, voljeli su pse i nisu imali nikakva razmišljanja za to neobično zanimanje. Kako je znao reći ujak Ernest: »On ljeničina!« Svu je tu strku s visine promatrao stari Arapin što je upravljao konjima, šutke, ravnodušan, mirno motajući cigaretu ako bi se rasprava oduljila. No bez obzira na to jesu li zarobljavali mačke ili oslobađali pse, dječaci su brzo nastavljali put prema školi i učenju, dok bi za njima lepršale pelerine, ako je bila zima, ili odzvanjao klepet sandala (zvanih mevas), ako je bilo ljeto. Putem bi prošli preko tržnice i bacili brz pogled po tezgama, gdje su se ovisno o godišnjem doba, pred njima nizala brda oskoruša, naranči ili mandarina, marelica, bresaka, dinja i lubenica, plodova od kojih će oni kušati samo one najjeftinije i to u ograničenim količinama, zajahali nekoliko puta uglačani rub velikog bazena oko vodoskoka, ne ispuštajući školsku torbu, pa odjurili dalje uz skladišta bulevara Thiers zapah-nuti mirisom naranči koji je dopirao iz tvornice gdje

Sic

118

su ih gulili i od kore spravljali razne likere, uspeli se malom ulicom punom vrtova i vila, te napokon izbili u ulicu Aumerat koja je vrvila djecom, što su, u sveopćoj graji razgovora čekala da se otvore školska vrata.

Zatim bi počela nastava. S gospodinom Bernardom ona je uvijek bila zanimljiva iz jednostavnog razloga što je on strasno volio svoj poziv. Vani je sunce moglo vrištati po riđim zidovima, učionica ključati od vrućine unatoč sjeni od zavjesa na široke, žute i bijele pruge. Moglo je i kišiti kao iz kabla, kao što to biva u Alžiru, pa se ulice pretvore u mračne i mokre jame, pozornost razreda jedva da je bila poremećena. Samo su muhe pred nevrijeme odvrćale pozornost djece. Lovili bi ih i ubacivali u tintarnice gdje ih je čekalo gadno umiranje, davljene u ljubičastom talogu malih stožastih porculanskih tintarnica umetnutih u za njih predviđene rupe na školskoj klupi. No, metoda gospodina Bernarda, koja se sastojala u tome da bude nepopustljiv kad je bila riječ o ponašanju, ali da zauzvrat školski sat učini zanimljivim i zabavnim, pobjeđivala je čak i muhe. Uvijek je u pravom

trenutku znao izvuci iz svog ormara s blagom zbirku minerala, herbarij, punjene leptire ili kukce ili..., koji su zaokupili zanimanje njegovih učenika čim bi ono popustilo. Jedini je na školi uspio dobiti epidijaskop, pa im je dva put mjesečno priređivao projekcije iz prirodopisa i zemljopisa. Uveo je i natjecanje u računanju napamet, iz aritmetike, koje je prisiljavalo učenika da brzo razmišlja. Zadao bi razredu, koji je morao sjediti prekrivenih ruku, zadatak iz dijeljenja, množenja ili ponekad malo teži zadatak iz zbrajanja. Koliko je $1267 + 691$? Onaj koji bi prvi točno riješio zadatak dobio bi jedan bod koji mu se pribrojio općem mjesečnom uspjehu. Što se ostalih predmeta tiče, služio se udžbenicima znalački i točno... To su uvijek bili udžbenici koji su bili u uporabi u metropoli. I ta

119

djeca, koja su znala samo za široko, prašinu, obilne i kratke pljuskove, za pijesak sa žala i more što plamti pod suncem, marljivo su čitala, pazeći na točku i zarez, za njih mitske priče o djeci što se s vunanim kapama na glavi i čizmama na nogama vraćaju kući po čiči zimi, vukući za sobom naramke drva po stazama prekrivenim snijegom, dok konačno ne ugledaju krov svog doma pod snijegom i dimnjak što se dimi, što je bio znak da se na ognjištu pripravlja juha od graška. Jacquesu su te pripovijetke bile prava egzotika. Sanjao je o njima, svoje sastave ispunjavao opisima jednog svijeta koji nije nikad vidio, i nije prestajao ispitivati baku o snijegu koji je padao puni sat dvadeset godina ranije u Alžiru i okolici. Te su pripovijetke za njega bile dio školskih čari, među koje se ubrajao i miris lakiranih ravnala i pernica, izvrstan okus remena školske torbe koji je žvakao rješavajući teške zadatke, gorak i opor miris ljubičaste tinte, pogotovu kad bi na njega došao red da napuni tintarnice tintom što se nalazila u velikoj tamnoj boci koja je imala čep sa staklenom kolenastom cjevčicom, pa je Jacques s uživanjem prinosio nos njezinu otvoru, nježan dodir s glatkoćom stranica nekih knjiga, koje su uz to ugodno mirisale na tiskaru i ljepilo, i konačno, za kišnih dana, onaj miris mokre vune koji se isparavao iz vunelih kabanica u dnu razreda i koji kao da je nagovještavao onaj rajski svijet u kojem djeca s čizmama i vunanim kapama trče kroz snijeg prema ugrijanoj kući.

Samo je škola Jacquesu i Pierreu pružala te radosti. U njoj su bez sumnje voljeli ono što nisu nalazili kod kuće, gdje su siromaštvo i neznanje činili život teškim, sumornim, kao zatvorenim u sebe sama; siromaštvo je tvrđava bez visećeg mosta.

No, nije to bilo samo to, jer Jacques se osjećao naj-nesretnijim djetetom na svijetu kad je došlo vrijeme školskih praznika pa ga je baka, ne bi li se nakratko oslobodila neumornog derišta, poslala u dječju koloniju gdje je bilo pedesetak djece i šaćica odgojitelja, u brda Zaccar, u Milianu, gdje su bili smješteni u školu opremljenu spavaonicama, dobro jeli i udobno spavali, igrali se i šetali po cijeli dan, pod nadzorom ljubaznih bolničarki, a kad bi se spustila večer, kad su se sjene žurno uspinjale obroncima planina i kad se iz obližnje vojarne, usred mukle tišine gradića izgubljenog u brdima kojih stotinjak kilometara od svakog posjećenog mjesta, tugaljivim notama oglasila truba najavljujući policijski sat, dijete je osjetilo kako u njemu raste beskrajn očaj, i čeznulo u tišini za ubogom kućom svog djetinjstva lišenom svegaa-
No, škola za njih nije značila samo bijeg od obiteljskog života. Ona je, barem što se tiče nastave gospodina Bernarda, bila hranom njihovoj gladi za otkrivanjem novog, još svojstvenijoj djetetu negoli odraslu čovjeku. I u drugim su razredima nedvojbeno podučavali djecu mnogim stvarima, ali to je bilo pomalo slično tovljenju gusaka. Posluživali su im već zgotovljenu hranu i molili ih da je progutaju. U razredu gospodina Germainea prvi su put osjetili da postoje i da su predmetom najvišeg poštovanja: stavljeno im je, naime, do znanja da su dostojni da otkrivaju svijet. Štoviše, njihov se učitelj nije posvećivao samo tome da ih nauči onome za što je bio plaćen da podučava, on ih je s lakoćom primio u svoj život, živio ga s njima, pripovijedao im o svojem djetinjstvu i o životima neke djece koju je upoznao, iznosio im svoja gledišta, nipošto svoje ideje, pa tako, primjerice, iako je bio antiklerikalac kao i većina njegovim drugova, u razredu nikad nije rekao ni jednu riječ protiv religije, ni protiv bilo čega što bi moglo biti predmetom nečijeg a produljiti i hvaliti laičku školu Ovdje autor naziva učitelja njegovim pravim imenom.

120

121

izbora ili nečijeg uvjerenja, ali je zato iz dna duše osuđivao ono o čemu se nije imalo što raspravljati, krađu, prokazivanje, bezobzirnost, nepoštenje.

Pripovijedao im je osobito o ratu, još posve bliskom, u kojem je proveo četiri godine, o patnjama vojnika, o njihovoj hrabrosti, njihovu strpljenju i o sreći primirja. Na kraju svakog tromjesečja, prije negoli ih je poslao na praznike, i s vremena na vrijeme kad bi mu raspored to dopuštao, običavao im je čitati duge odlomke iz Dorgelesove knjige *Les Croix de bois*. Jac-quesu su ta štiva otvarala još jedna vrata egzotike, no egzotike u kojoj su vrebali strah i nevolje, iako ih nikad, osim teoretski, nije povezivao s ocem kojeg nije nikad upoznao. Jednostavno se svim srcem predavao štivu koje bi njegov učitelj čitao svim svojim srcem i koje mu je opet govorilo o snijegu i dragoj mu zimi, ali i o čudesnim ljudima odjevenim u teške tkanine skrućene od blata, koji govore nekim neobičnim jezikom i žive u rupama pod stropom od granata, raketa i metaka. Svako su čitanje on i Pierre iščekivali sa sve većim nestrpljenjem. Taj rat o kojem su svi još govorili (Jac-ques je slušao bez riječi, načulivši uši, Daniela kad je na svoj način prepričavao bitku na Marni u kojoj je sudjelovao, ne znajući ni dandanas kako se odande vratio, kad su ih, njih, zuave, pripovijedao je, poslali u strijelce, pa su silazili s oružjem na gotovs u usjeklinu i nije bilo nikoga pred njima i hodali su tako i hodali i iznenada kad su se našli na pola spusta, strijelci su padali jedan za drugim, i dno klanca puno krvi i onih što su zazivali mama, bilo je strašno), koji preživjeli borci nisu mogli zaboraviti i čija je sjena lebdjela nad svim što se oko njih odlučivalo i nad svim planovima što su se kovali za povijest, čarobnu i još čudesniju nego što su bile bajke koje su čitali u drugim razredima i koje bi bili slušali s razočaranjem i dosadom da je gospodin Bernard pokušao izmijeniti svoj program. No on je nastavljao, zabavni prizori smjenjivali su se sa stravičnim opisima, i malo pomalo, afrička su se djeca upoznavala s... X, Y, Z-om, koji su postali dio njihove družine, o kojima su međusobno razgovarali kao o starim prijateljima, tako prisutnim i tako živim da Jacques nije mogao zamisliti da bi, iako su živjeli u ratu, mogli postati njegovom žrtvom. Tako, onog dana na kraju školske godine, kad je, stigavši do kraja knjige*, gospodin Bernard tihim glasom pročitao da je D. umro, kad je sklopio knjigu u tišini, suočen sa svojim osjećajima i svojim uspomena, i podigao pogled prema razredu, opazio je kako ga Jacques iz prve klupe netremice gleda, lica oblivena suzama, jecajući tako bolno kao da nikada neće prestati: »Hajde, mali, hajde«, rekao je gospodin Bernard jedva čujnim glasom, pa ustao i pospremao knjigu u ormar, leđima okrenut razredu.

»Pričekaj, mali«, reče gospodin Bernard. Ustane s naporom, prijeđe noktom kažiprsta po rešetkama krletke svog kanarinca koji zapjeva od sveg glasa. »Ah, Casimir, gladni smo, tražimo da nam tata nešto da«, i uputi se prema maloj školskoj klupi u dnu sobe, pored kamina. Pretraži jednu ladicu, zatvori je, otvori drugu, izvuče nešto iz nje. »Drži«, reče, »to je za tebe.« Jacques uzme knjigu umotanu u smečkast dućanski papir i bez natpisa na koricama. I prije negoli ju je otvorio, znao je da je to knjiga *Les croix de bois*, upravo onaj primjerak iz kojeg im je gospodin Bernard čitao u razredu. »Ne, ne«, htio je reći, »to je previše.« Ali nije nalazio riječi. Gospodin Bernard kimao je svojom starom glavom. »Plakao si zadnji dan škole, sjećaš se? Od tog dana ta ti knjiga pripada.« I okrenu se da bi

vidjeti knjigu

122

123

sakrio suze što su mu odjednom navrle na oči. Ponovno ode do pisaćeg stola, pa se s rukama na leđima vrati k Jacquesu te mu, mašući pred nosom kratkim i čvrstim crvenim ravnalom kaže:

»Sjećaš li se slatkog prutića?« »Oh, Gospodine Bernard«, reče Jacques, »pa vi ste ga sačuvali! Znae li da je to danas zabranjeno?« »Pih, bilo je i onda. A ti si mi svjedokom da sam ga upotrebljavao.« Jacques je doista bio svjedokom, jer je gospodin Bernard bio pristalica tjelesnog kažnjavanja. Obično je kažnjavanje, doduše, donosilo negativne bodove koji su se na kraju mjeseca odbijali od bodova koje je učenik prikupio, što je utjecalo na njegov opći uspjeh. No, u ozbiljnim slučajevima gospodin Bernard nije, poput njegovih kolega, slao prijestupnika direktoru. On je to sam rješavao i to prema ustaljenom ritualu. »Jadni moj Robert«, govorio bi, morat ćemo upotrijebiti slatki prutić.« Nitko u razredu ne bi reagirao (samo bi se možda u sebi smijao, sukladno stalnom pravilu ljudskog

srca prema kojem je kažnjavanje jednih uvijek uživanje za drugeb). Dijete bi ustalo, blijedo, ali najčešće trudeći se da se drži hrabro (neki su ustajali iz školske klupe već lijući suze i išli prema katedri pokraj koje je, ispred ploče, već stajao gospodin Bernard.) Dio rituala, u kojem je bilo uvijek i malo sadizma, bilo je i to da Robert ili Joseph sami sa stola uzmu »slatki prut« i predaju ga prinositelju žrtve.

»Slatki prutić« bilo je debelo i kratko ravnalo od crvena drva, s mrljama od tinte i puno kojekakvih ogrebotina, koje je gospodin Bernard oduzeo još davno nekom zaboravljenom učeniku; učenik bi ga predao gospodinu Bernardu koji bi ga uzeo, uglavnom s podrugljivim izrazom lica, i razmaknuo noge. Dijete bi moralo gurnuti glavu među učiteljeva koljena, a ovaj bi je čvrsto stegnuo skupivši bedra. Po tako izloženoj

a Kazne.

b ili ono što je kažnjava jedne, veseli druge.

124

stražnjici, gospodin Bernard bi, sukladno kazni, udarao različit broj puta, raspoređujući udarce ravnomjerno na obje polutke. Reakcije na tu kaznu razlikovale su se prema učenicima. Jedni su jecali još prije negoli su dobili batine, na što bi neustrašivi učitelj primijetio da pretjeruju, drugi bi naivno pokrivali stražnjicu rukama koje bi gospodin Bernard začas sklonio. Neki su se, pak, pod udaracima koji su pekli, divljački ritali. Bilo je i onih, među kojima je bio Jacques, koji su podnosili udarce bez riječi, drhteći, i vraćali se na mjesto gutajući krupne suze. Općenito uzevši, međutim, tu su kaznu prihvaćali bez gorčine, prije svega jer su gotovo svu djecu tukli i kod kuće pa su batine doživljavali kao prirodni način odgoja, a i stoga što je učiteljeva pravednost bila apsolutna, i što se unaprijed znalo iza kojih prekršaja, uvijek istih, slijedi obred ispaštanja, a svi oni koji su prekoračili granicu iznad koje negativni bodovi nisu više bili dostatni, znali su što ih čeka, i da će presuda biti primijenjena podjednako i sa istim žarom na sve, od prvog do posljednjeg.

Jacques, koga je gospodin Bernard očito mnogo volio, dobivao je svoje poput ostalih, pa tako i sutradan nakon što mu je gospodin Bernard javno pokazao svoju naklonost. Jacques je odgovarao pred pločom pa pošto je dobro odgovorio na postavljeno pitanje, gospodin Bernard pomilovao ga je po obrazu, u razredu je netko tiho promrmljao »mezimac«, a gospodin Bernard ga je privinuo uza se i ozbiljno rekao: »Da, prema Cormervu osjećam posebnu naklonjenost kao uostalom i prema svima onima među vama koji su u ratu izgubili oca. Ja sam ratovao s njihovim očevima i ostao sam živ. Pokušavam barem ovdje zamijeniti moje mrtve drugove. A sada, ako netko hoće reći da imam svoje »mezimce«, neka se javi. Ta je besjeda primljena potpunim mukom. Kad su izlazili, Jacques je pitao tko ga je nazvao »mezimcem«. Primiti takvu uvredu i ne reagirati značilo je izgubiti čast.

125

»Ja«, javio se Munoz, visok plavokos dječak prilično mlitav i bezbojan, koji je rijetko govorio, ali je uvijek pokazivao antipatiju prema Jacquesu. »Dobro«, odvrati mu Jacques. »Onda ti mater kurvua.« To je bila jedna od uobičajenih psovki koje su odmah izazvale tuču, psovati majku ili mrtve na obalama Mediterana bila je od pamtivijeka najgora uvreda. Munoz je međutim oklijevao. No običaji su običaji, i drugi su progovorili umjesto njega. »Hajde, na zeleno polje.« Zeleno polje je bilo napušteno zemljište, nedaleko od škole, gdje je mjestimice rasla krzljava trava i koje je bilo zatrpano starim željeznim obručima, limenkama i trulim bačvama. Tu su se odvijale takozvane »donnades«. Donnades su bili obični dvoboji, u kojima je šaka zamjenjivala mač, ali koji su, barem u načelu, poštivali ista pravila. Njihov je cilj bilo rješenje svađe u kojoj je dovedena u pitanje čast jednog od protivnika, bilo tako što mu je netko opsovao najbližu rodbinu ili pretke, bilo da je podcijenio njegovu nacionalnu ili rasnu pripadnost, bilo da je nekoga prokazao ili bio optužen da je to učinio, ukrao ili bio optužen da je ukrao, ili pak zbog posve nejasnih razloga kakvi svakodnevno iskrsavaju među djecom. Kad bi jedan od učenika smatrao, a napose kad bi drugi za njega smatrali (a on to shvatio) da je uvreda bila takva da svakako treba sprati ljagu, uobičajena rečenica bila je: »U četiri sata na zelenom polju.« čim bi ta presudna rečenica bila izgovorena, uzbuđenje bi splasnulo i komentari bi prestali. Protivnici bi se povukli u pratnji svojih drugova. Za vrijeme školskih sati što su slijedili, vijest bi išla od klupe do klupe kao i imena šampiona koje su drugovi kriomice promatrali i koji su se prema tome držali mirno i odlučno kako to dolikuje muškarcima.

i sve tvoje mrtve.

126

Ono što su proživljavali u sebi bila je druga stvar, pa su i oni najhrabriji rastreseno pratili nastavu, zaokupljeni tjeskobom što se primiče trenutak kad će se suočiti s nasiljem. No nije se smjelo pružiti priliku drugovima iz protivničkog tabora da se podsmjehuju i optužuju šampiona da mu se »stisnuo šupak«, kako je bilo uobičajeno reći.

Jacquesu se, pošto je ispunio svoju mušku dužnost i izazvao Munozu na dvoboj, poprilično stisnuo, kao uostalom svaki put kad bi morao zadati ili primiti udarac. No već je donio odluku i nije dolazilo u obzir da ni na trenutak pomisli na odustajanje. Tako je moralo biti, i on je znao da će ta lagana mučnina koju osjeća u želucu prije boja nestati čim se suoči s protivnikom, kad ga ponese njegova vlastita žestina, koja mu je uostalom isto toliko koristila koliko mu je škodila .... i koja ga je stajala l.

Te večeri kad je bio zakazan okršaj s Mimosom sve se odvijalo prema ustaljenom ritualu. Borci, u pratnji svojih navijača prometnutih u sekundante koji su već nosili šampionovu torbu, došli su prvi na zeleno polje, a za njima su stigli svi oni koje je privlačila tuča i koji su, na bojnom polju, na kraju okružili protivnike što su odbacili pelerinu i kaputić u ruke svojih sekun-danata. Tog je puta baš zahvaljujući svojoj žestini Jacques navalio prvi, bez mnogo uvjerenja, natjerao Munozu da ustukne, a ovaj povlačeći se bez nekog reda i nespretno uzvraćajući krošeima svog protivnika, dohvati Jacquesa u obraz udarcem koji ga zaboli i ispuni slijepim bijesom koji je sve više rastao potpomognut vriskom, smijehom i navijanjem prisutnih. Navalio je na Munozu, obasuo ga udarcima, zbunio ga, i s užitkom zadao kroše po desnom oku, a ovaj se, izgubivši posve ravnotežu, jadno sruši na stražnjicu, plačući na

Odlomak tu prestaje.

127

jedno oko, dok mu je drugo sve više oticalo. Šljiva na oku, kraljevski i vrlo cijenjen udarac, jer je dobrih nekoliko dana, i to veoma vidljivo, svjedočio o slavi pobjednika, kod svih su prisutnih izazvali urlike nalik na Sijuksove. Munoz nije odmah ustao, pa je Pierre, kao intimni prijatelj, odmah odlučno intervenirao i proglasio Jacquesa pobjednikom, obukao mu kaputić, zaogrnuo pelerinom i odveo ga s bojnog polja, u pratnji obožavatelja, dok se Munoz pridizao, i dalje plačući i odijevajući se u malom krugu zaprepaštenih. Jacques, ošamućen tom brzom slavom jer se uopće nije nadao da će biti tako potpuna, jedva je čuo oko sebe čestitke i već uljepšane opise borbe. Želio se osjećati zadovoljnim, i njegovoj taštini je to na neki način godilo, no, u trenutku kad je napuštao zelenu polje, i kad se okrenuo prema Munozu, neka mu je sumorna tuga pritisnula srce pri pogledu da izobličeno lice onoga koga je potukao. I tako je spoznao da rat nije dobar, jer pobijediti čovjeka isto je tako gorko kao i biti od njega pobijeđen.

Kako bi upotpunili njegov odgoj, bez odlaganja su ga podučili da Tarpejska pećina nije daleko od Kapi-tola. I doista, sutradan, dok su ga drugovi zadivljeni udarali pod rebra, osjetio je da se mora praviti važan i razmetati se. Kako na početku sata Munoz nije odgovorio kad su ga prozvali, Jacquesovi su drugovi njegovu odsutnost komentirali ironičnim cerekanjem i namigivali pobjedniku, čemu Jacques nije odolio pa je, okrenuvši se drugovima, zaškiljio na jedno oko i napuhao obraz te, ne znajući da ga gospodin Bernard promatra, stao izvoditi kojekakve grimase koje su u tren oka nestale s njegova lica kad je učitelj glas iznenada odjeknuo utihnulom učionicom. »Jadni moj mezimče«, govorio je taj hladnokrvni podrugljivac, »i ti imaš poput ostalih pravo na slatki prutić.« Pobjednik je morao ustati, otići po spravu za mučenje, pa

128

zaroniti u osvježavajući miris kolonjske vode što se širio oko gospodina Bernarda, i napokon zauzeti sraman položaj za kažnjavanje.

Afera Munoz nije imala završiti tom poukom iz praktične filozofije. Dječak je izbivao dva dana, pa se Jacques unatoč svom bahatom ponašanju ipak malo zabrinuo, trećeg dana ude u razred visok učenik i obavijesti gospodin Bernarda da je učenik Cormerv pozvan direktoru. Direktoru se išlo samo u jako ozbiljnim slučajevima pa je učitelj samo podigao obrve i rekao. »Požuri, komarčiću, nadam se da nisi napravio neku glupost.« Klecavih koljena Jacques je slijedio visokog učenika

galerijom iznad cementiranog dvorišta, zasađenog lažnim paprom čija slaba sjena nije štitila od paklenske vrućine, do direktorove sobe koja se nalazila na drugom kraju galerije. Prvo što je ugledao kad je ušao bio je, pred direktorovim pisaćim stolom, Munoz u pratnji žene i muškarca namrgođena lica. Iako mu je oko bilo natečeno i posve zatvoreno što je izobličavalo lice njegova druga, Jacques je osjetio olakšanje kad je vidio da je ovaj živ. No nije imao vremena uživati u tom olakšanju. »Jesi li ti udario svog druga?« upita direktor, omalen ćelav čovjek ružičaste puti i energična glasa. »Da«, reče Jacques bezbojnim glasom. »Rekla sam vam, gospodine«, na to će žena. »Andre nije fakin«. »Potukli smo se«, reče Jacques. »To kao da i nisam čuo. Znaš da sam zabranio bilo kakve tuče, čak i izvan škole. Povrijedio si svog druga, a mogao si ga i ozbiljnije raniti. Slijedećih ćeš tjedan dana za vrijeme odmora u dvorištu stajati u kutu, to ti je prva opomena! Ponovi li se to još jednom, letiš iz škole. Obavijestit ću tvoje roditelje o tvojoj kazni. Možeš se vratiti u razred.« Jacques je bio zaprepašten i nije se ni pomaknuo. »Idi«, reče direktor. »Onda, Fantomas?« reče gospodin Bernard kad se vratio u razred. Jacques je plakao. »Hajde, slušam te.«

Isprekidanim

129

glasom najprije je obznanio svoju kaznu, zatim rekao da su Munozovi roditelji podnijeli tužbu i napokon priznao da su se potukli. »Zašto ste se potukli?« »Nazvao me mezimcem.« »Još jedanput?« »Ne, ovdje u razredu.« »To je znači bio on. A ti si smatrao da te ja nisam dovoljno branio.« Jacques je očajnički promatrao gospodina Bernarda. »Oh, jeste, jeste. Vi...« I brižne u plač. »Idi na mjesto«, reče gospodin Bernard. »To je nepravedno«, procijedi dijete kroz suze. »Da.«, reče on tiho l.

Sutradan, za vrijeme odmora, Jacques je stajao po kazni u dnu natkrivenog školskog dvorišta, leđima okrenut prema igralištu i veselim povicima svojih drugova. Prebacivao je ravnotežu s jedne noge na drugu, umirući od želje da i sam potrči. S vremena na vrijeme pogledao bi iza sebe i vidio gospodina Bernarda kako u jednom dijelu dvorišta seta s kolegama i ne obazirući se na njega. No, drugog dana nije ni primijetio kad mu je prišao iza leđa i potapšao ga po potiljku: »Kakvo ti je to pokislo lice?« I Munoz je u kazni. »Eno, dopuštam ti da pogledaš.« Na drugom kraju dvorišta Munoz je doista stajao sam i mrzovoljan. »Tvoji suučesnici odbili su se igrati s njim cijeli tjedan dok si ti u kazni.« Gospodin Bernard se smijao. »Vidiš, obojica ste kažnjeni. I to je u redu.« Potom se nagne prema djetetu te mu, smijući se s puno ljubavi od koje se u osuđeniku podigao val nježnosti, kaže. »Bogme, komarčiću, kad te čovjek vidi ne bi vjerovao da imaš takav kroše!« Toga čovjeka, koji danas razgovara sa svojim kanarincem i koji mu se obraća s »mali« iako je ovome četrdeset godina, Jacques nije nikad prestao voljeti, unatoč tome što su ga godine, udaljenost, i napokon

Odlomak tu prestaje. a Gospon, podmetnuo mi je nogu.

130

Drugi svjetski rat djelomično odvojili od njega jer nije imao nikakvih vijesti, i bio je sretan poput djeteta kad je 1945. vremešni rezervist u vojničkoj kabanici pozvonio na njegova vratima, i to je bio gospodin Bernard, koji je ponovno stupio u vojsku, »ne zbog rata, nego protiv Hitlera«, govorio je »a i ti si se mali borio, znao sam ja da si ti od dobre sorte, a nadam se da nisi zaboravio svoju majku, dobra je ona, ima li bolje od tvoje majke na svijetu, a sad idem natrag u Alžir, posjeti me«, i Jacques ga je posjećivao svake godine, već petnaest godina, svake godine kao danas kad je na odlasku poljubio toga ganutog starca koji mu je stiskao ruku na vratima, toga čovjeka koji ga je bacio u svijet, preuzeo posve sam odgovornost da ga iščupa iz njegove sredine i pošalje ga prema još većim otkrićima.

Školska godina bližila se kraju, i gospodin Bernard pozvao je Jacquesa, Pierrea, Fleurva, svojevrsnog fenomena koji je bio podjednako uspješan u svim predmetima, »to je glava za politehniku«, govorio je učitelj, i Santiaga, lijepog dječaka koji je bio nešto manje nadaren, ali veoma marljiv: »Eto«, rekao je kad se razred ispraznio. »Vi ste moji najbolji učenici. Odlučio sam vas prijaviti za stipendiju. Položite li ispit, moći ćete pohađati licej i maturirati. Pučka je škola najbolja škola. Ali ona vas nikamo ne vodi. Licej vam otvara sva vrata. I draže mi je da na ta vrata uđu siromašni dječaci poput vas. No, za to mi treba pristanak vaših roditelja. A sad, magla!«

Odjuriše, zbudjeni, i razidoše se bez komentara. Jacques je zatekao baku samu kod kuće kako prebire leću na stolnjaku od voštana platna u blagovaonici. Oklijevao je, a onda odluči pričekati majku. Ona stigne, očito umorna, stavi pregaču i počne pomagati baki prebirati leću. Jacques se ponudio da i on pomogne, pa

Stipendija

131

su mu dali tanjur od debelog bijelog porculana na kojem je bilo lakše razlikovati kamenčiće od dobre leće. Objavio je novost nosa zabodena u tanjur. »Kakva je to priča«, reče baka. »S koliko se godina polaže matura?« »S deset«, odvrati Jacques. Baka odgurne svoj tanjur. »čuješ li ti to?« Nije čula. Jacques joj polako ponovi novost. »Oh«, reče ona, »to je zato što si pametan«. »Pametan ili ne, sljedeće je godine trebao u zanat. Dobro znaš da nemamo novaca. Donosit će u kuću svoju tjednu plaću.« »Istina je«, reče Catherine.

Vani su danje svjetlo i vrućina počeli jenjavati. U to doba dana kad su radionice radile punom parom, četvrt je bila pusta i tiha. Jacques je promatrao ulicu. Nije znao što ustvari hoće, ali je znao da želi poslušati gospodina Bernarda. No, s devet godina, niti je znao niti se mogao suprotstaviti baki. Ona je, međutim, očito oklijevala. »A što ćeš raditi poslije?« »Ne znam. Možda ću biti učitelj, poput gospodina Bernarda«. »Da, za šest godina!« Prebiral je leću nešto sporije. »Pa«, reče, »ali ne, ipak smo mi presiromašni. Reći ćeš gospodinu Bernardu da mi to ne možemo.«

Sutradan su ostala trojica priopćila Jacquesu da su se njihove obitelji složile. »A ti?« »Ne znam«, reče on osjetivši se odjednom još siromašnijim od svojih prijatelja, i to ga zaboli. Nakon nastave ostadoše sva četvorica. Pierre, Fleurv i Santiago dali su odgovor. »A ti, komarčiću,?« »Ne znam.« Gospodin Bernard ga je gledao. »U redu je«, reče on ostalima. »Ali morat ćete navečer poslije nastave raditi sa mnom. Sredit ću to, možete ići.« Kad su ovi izašli, gospodin Bernard sjedne u svoj naslonjač i privuče Jacquesa k sebi. »Onda?« »Baka kaže da smo previše siromašni i da na godinu moram početi raditi.« »A tvoja majka?« »Moja baka zapovijeda.« »Znam«, reče gospodin Bernard. Neko je vrijeme razmišljao, pa zagrl Jacquesa. »Slušaj: moraš je razumjeti. Život joj je težak. Njih su vas dvije same

132

odgojile, tvog brata i tebe, i učinile od vas dobre dječake. Zato se boji, to je neizbježno. Unatoč stipendiji trebat će ti još malo pomoći, a osim toga šest godina nećeš donositi novac u kuću. Razumiješ?« Jacques kimnu glavom i ne gledajući učitelja. »Dobro. Ali možda joj možemo objasniti. Uzmi svoju torbu, idem s tobom!« »Kući?«, zapita Jacques. »Pa da, bit će mi zadovoljstvo opet vidjeti tvoju majku.«

Nešto kasnije, gospodin Bernard pokucao je na njihova vrata pred zbunjenim Jacquesovim pogledom. Baka ih je došla otvoriti tarući ruke u pregaču tako stisnutu oko pasa da joj je iskočio njezin starački trbuh. Kad je spazila učitelja krenula je rukom prema kosi da je zagladi. »Onda, bako«, reče gospodin Bernard, u poslu, kao obično. Vrijedni ste vi.« Baka uvede posjetitelja u sobu kroz koju je trebalo proći do blagovaonice, ponudi mu da sjedne za stol, izvadi čaše i anisovac. »Ne dajte se smetati, došao sam samo malo popričati s vama.« Za početak, raspitivao se o njezinoj djeci, pa o njezinu životu na imanju, o njezinom mužu, pripovijedao o svojoj djeci. U tom trenutku ude Catherine Cormerv, usplahiri se, oslovi gospodina Bernarda s »Gospodine učitelju«, ode u svoju sobu da se počeslja i stavi čistu pregaču, pa se vrati i sjedne na rub stolca podalje od stola. »A ti malo prošeci«, reče gospodin Bernard Jacquesu. »Shvaćate«, reče zatim baki, »hvalit ću ga, pa bi mali još mogao pomisliti da je to istina...« Jacques izađe, strmoglavi se stubama i stane u zasjedu na ulazna vrata. Prošao je cijeli sat, ulica je ponovno oživjela, nebo je između fikusa postajalo zeleno, kad je gospodin Bernard izronio iz stubišta i našao mu se iza leđa. Počešao ga je po glavi. »No, dobro, sve je dogovoreno. Tvoja je baka hrabra žena. Što se pak tvoje majke tiče... Ah!«, reče, »nemoj je nikada zaboraviti.« »Gospodine«, oglasi se odjednom baka i pojavi se u hodniku. Jednom je rukom držala pregaču, a drugom

133

brisala oči. »Zaboravila sam... rekli ste da ćete davati dodatne satove Jacquesu.« »Razumije se«, reče ovaj. »I neće dangubiti, vjerujte mi.« Ali mi vam nećemo moći platiti.« Gospodin Bernard ju je

pozorno gledao. »Ništa se ne brinite«, reče drmajuci Jacquesa, »on mi je već platio.« On je već bio otišao, a baka uzme Jacquesa za ruku da se popnu u stan, i tada mu prvi put stisnu ruku, svom snagom, i s nekom očajničkom nježnošću. »Mali moj«, govorila je, »mali moj«.

Punih mjesec dana, svakog dana poslije nastave gospodin Bernard zadržavao je djecu po dva sata u školi i s njima radio. Jacques se navečer vraćao kući ponekad posve iscrpljen i razdražen i prihvaćao se svojih zadata. Baka ga je promatrala s tugom i ponosom. »On pametna glava«, govorio je Ernest uvjeren, udarajući se šakom po glavi. »Da, ali što će biti s nama?« Jedne večeri, ona se trgnu: »A njegova prva pričest?« Istini za volju, religija u njihovoj kući nije zauzimala nikavo mjesto¹. Nitko nije išao na misu, nitko nije spominjao ili poučavao Božje zapovijedi, niti je itko aludirao na nagrade ili kazne na onome svijetu. Kad bi pred bakom za nekog rekli da je umro:

»Dobro je, neće više prdit.« Ako se radilo o nekom prema kome je bilo za očekivati da nešto osjeća: »Jadnik«, rekla bi, »bio je tako mlad«, bez obzira što je pokojnik već odavno bio u godinama kad se umire. No ona to nije radila iz neodgovornosti. Oko nje ih je, naime, mnogo pomrlo. Njezino dvoje djece, njezin muž, zet i svi njezini nećaci u ratu. Smrt joj je bila isto tako bliska kao rad i siromaštvo, nije na nju mislila nego ju je na neki način živjela, a osim toga svakodnevne brige padale su joj još teže nego Alžircima općenito, koji su, zbog svojih predrasuda i svoje kolektivne sudbine lišeni onog posmrtnog pijeteta koji cvjeta na vrhuncu civilizacija⁵¹.

Na margini: tri nečitka retka. a Smrt u Alžiru.

134

Za njih je to bilo iskušenje s kojim se trebalo suočiti, poput onih koja su im prethodila, o kojima nisu nikad govorili, u kojima su pokušavali dokazati hrabrost koju su smatrali najvećom čovjekovom vrlinom, ali koju je do daljnjega trebalo pokušati zaboraviti i odagnati od sebe. (Odatle smiješna strana svakog pogreba. Rođak Maurice?) Ako se tom općem raspoloženju doda okrutnost borbi i svakodnevnog rada, ne računajući, kad je riječ o Jacquesovoj obitelji, strašnu istrošenost bijedom, bilo je teško naći mjesto religiji. Za ujaka Ernesta, koji je živio na razini osjetila, religija je bila ono što je vidio, to jest pop i svečanost. Koristeći se svojim komičarskim darom, nije propuštao nijednu priliku da oponaša misni obred, ukrašavajući ga onomatopejama koje su dočaravale latinski jezik, a na kraju bi glumio istovremeno vjernike koji se klanjaju na zvuk zvonca i svećenika koji kradom, dok su oni sagnuti, pije misno vino. Što se tiče Catherine Cormerv, ona je bila jedina osoba čija se blagost mogla dovesti u vezu s vjerom, no ta je blagost ujedno bila i njezina jedina vjera. Ona niti je osporavala niti odobravala, pomalo se smijala šalama svog brata, ali je svećenike koje bi sreća pozdravljala s »Gospodine župniče«. Nikad nije govorila o Bogu. Iskreno govoreći, Jacques tu riječ nije ni čuo cijelog svog djetinjstva, i to ga nije zabrinjavalo. Život, tajanstven i prštav, bio mu je dostatan da ga cijelog ispuni.

Pored svega toga, ako bi u obitelji nekoga pokopali prema građanskom obredu, nerijetko bi, što je bilo paradoksalno, baka ili čak ujak jadikovali zašto nije bilo svećenika: »kao psa«, govorili bi. Za njih je, naime, religija, kao i za većinu Alžiraca, bila dio društvenog života i ništa drugo. Bili su katolici jednako tako kao što su bili Francuzi, što je obvezivalo na stanovit broj obreda. Istinu govoreći, ti su se obredi svodili na svega četiri: krštenje, prvu pričest, vjenčanje

135

(ako ga je bilo) i posljednju pomast. Između tih četiriju vremenski udaljenih obreda, ljudi su se bavili drugim stvarima, prije svega preživljavanjem.

Bilo je stoga samo po sebi razumljivo da Jacques mora ići na prvu pričest, kao što je išao i Henri kojem je ostala u najružnijem mogućem sjećanju, ne zbog samog obreda, nego zbog društvenih posljedica, a ponajviše zbog obvezatnih posjeta, u narednih nekoliko dana, prijateljima i rođacima koji su mu morali darovati nešto novca, što je Henri s nelagodom primio i morao predati baki, koja mu je od ukupne vrijednosti dala sasvim mali dio, jer prva pričest »košta«. No taj se obred obavlja oko djetetove dvanaeste godine, a prije toga mora dvije godine pohađati vjeronauk. Jacques će tako moći na prvu pričest tek u drugom ili trećem razredu liceja. Upravo se na tu pomisao baka trgnula. Za nju je licej bilo nešto pomalo mračno i zastrašujuće, kao mjesto gdje treba učiti deset puta više nego u pučkoj školi jer ono vodi k boljem materijalnom položaju, a prema njezinom shvaćanju, nijedno materijalno poboljšanje nije moguće steći bez prekomjernog rada. S druge je pak strane, iz

dna duše priželjkivala Jacquesov uspjeh zbog žrtve koju je unaprijed prihvatila, pa se bojala da će vrijeme posvećeno vjeronauku ići nauštrb vremenu za učenje. »Ne«, reče, »ne možeš ići istovremeno u lice i na vjeronauk«. »Dobro, onda neću ići na prvu pričest«, reče Jacques, misleći pritom prije svega na to kako će izbjeći sve one mučne posjete i nepodnošljivo poniženje oko primanja novca. Baka ga pogleda. »Zašto? To se može srediti. Obuci se. Idemo župniku.« Ona ustane i odlučnim korakom ode do svoje sobe. Kad se vratila, umjesto haljetka i radne haljine koju je skinula, odjenula je svoju jedinu crnu haljinu za izlaske [f, zakopčanu do vrata, i svezala oko glave crni svileni rubac. Vijenac 1 Nečitka riječ

136

sijede kose obrubljavao je rubac, a njezine svijetle oči i stisnute usne davali su joj izgled odlučnosti same.

U sakristiji crkve Saint-Charles, grozne neogotičke građevine, sjedila je, držeći za ruku Jacquesa koji je stajao pored nje, pred župnikom, debelim čovjekom od šezdesetak godina, okrugla lica, pomalo mlitava, debela nosa, mesnatih usana s dobroćudnim osmijehom ispod krune od prosijede kose, koji je sklopio ruke na svojoj halji napetoj iznad raširenih koljena. »Želim da mali obavi prvu pričest«, reče baka. »Veoma dobro, gospođo, učinit ćemo od njega dobrog kršćanina. Koliko mu je godina?« »Devet.« »Imate pravo što ga šaljete na vjeronauk tako rano. Za tri godine bit će savršeno spreman za taj veliki dan.« »Ne«, reče odsječno baka. »To se mora obaviti odmah.« »Odmah? Ali pričesti su tek za mjesec dana, osim toga on ne može pred oltar bez najmanje dvije godine vjeronauka.« Baka mu objasni situaciju. No župnik nije shvaćao zašto je nemoguće istovremeno se baviti studijem i vjerskim obrazovanjem. Strpljivošću i dobrotom, pozivao se na svoje iskustvo, navodio primjere... Baka ustane. »U tom slučaju, mali neće ići na prvu pričest. Dođi, Jacques«, i povuče dijete prema izlazu. No, župnik potrči za njima. »čekajte, gospođo, čekajte.« Nježno je odvede natrag do njezina mjesta, pokuša je urazumiti. No baka je tresla glavom poput tvrdoglave stare mazge. »Ili odmah, ili će proći bez nje.« Župnik napokon popusti. Bio je uvjeren da će Jacques, pošto prođe ubrzanu poduku iz vjeronauka, moći na prvu pričest već za mjesec dana. I svećenik ih, klimajući glavom, otprati do vrata, gdje pomiluje dijete po obrazu. »Dobro slušaj što će ti govoriti«, reče. Pritom ga je gledao s nekom tugom.

Jacquesu su se tako nagomilali dodatni satovi s gospodinom Germaineom i satovi iz vjeronauka četvrtkom i subotom navečer. Ispiti za stipendiju i prva

137

pričest približavali su se i vremenski se poklapali, dani su mu bili preopterećeni, više nije bilo mjesta za igranje, čak ni nedjeljom ili bolje reći osobito nedjeljom, kad je mogao malo predahnuti od učenja, ali ga je baka odmah zaposlila u kući i slala u trgovinu, podsjećajući ga na buduće žrtve koje će obitelj morati podnijeti radi njegovog školovanja i na sve te godine kad neće više ništa moći raditi za kuću. »Ali, možda ću i pasti«, rekao je Jacques, »ispit je težak«. Na neki je način ponekad to i priželjkivao, jer mu se teški teret svih tih žrtava koje su mu neprestano nabrajali učinio preteškim za njegov mladi ponos. Baka ga je zbunjeno pogledala. Nije pomišljala na tu mogućnost. Zatim je slegnula ramenima, ne želeći se objašnjavati. »Samo probaj«, reče, »isprašit ću ti tur«. Predavanja iz vjeronauka držao je pomoćni župnik, visok, gotovo beskrajn u svojoj dugoj crnoj halji, suh, orlovskog nosa i upalih obraza, isto toliko strog i neumoljiv koliko je stari župnik bio blag i dobar. Njegova je nastavna metoda počivala na učenju napamet i, mada primitivna, bila je možda jedina doista prilagođena tim malim sirovim i tvrdoglavim ljudima koje je imao zadatak duhovno obrazovati. Trebalo je naučiti pitanja i odgovore: »Što je Bog...?«...a Te riječi mladim kateku-menima nisu značile apsolutno ništa, i Jacques ih je, budući da je imao izvrsno pamćenje, recitirao nepogrešivo, ne razumijevajući nikad ništa. Kad bi neko drugo dijete odgovaralo, on bi prodavao zjake ili se kreveljio s drugovima. Tako ga je jednog dana visoki župnik uhvatio pogledom dok je izvodio jednu od svojih grimasa, te misleći kako je upućena njemu, odluči ga podsjetiti da valja poštivati njegovu svetost, pred svom djecom pozove Jacquesa te mu svojom dugom koščatom rukom prilijepi propisnu pljusku.

Pogledati jedan katekizam

138

Udarac je bio tako jak da je Jacques umalo pao. »Idi sad na mjesto«, reče župnik. Dijete ga pogleda, ne ispustivši ni suze (uostalom, cijelog života samo su ga dobrota i ljubav mogli rasplakati, nikad zlo ili batine koji su, naprotiv, samo jačali njegovu srčanost i odlučnost) i vrati se u klupu. Lijevi mu je obraz gorio, osjećao je okus krvi u ustima. Vrškom jezika otkrije da mu je od udarca obraz s unutrašnje strane napuknuo i krvari. Proguta krv.

Ubuduće je na satovima vjeronauka sjedio odsutno, kad mu se svećenik obraćao gledao je u njega mirno, ni neprijateljski ni prijateljski, bez greške recitirao pitanja i odgovore što su se odnosili na božansko biće i Kristovu žrtvu, tisuću milja udaljen od mjesta na kojem je recitirao, razmišljajući o svoja dva ispita koji su zapravo bila jedan. Zadubljen u učenje kao u jedan te isti san koji ne prestaje, dirnut samo, i to na neki nejasan način, večernjim misama u groznoj hladnoj crkvi kojih je bilo sve više, ali za kojih je slušao glazbu s orgulja koju je tada čuo po prvi put, jer je do tada slušao samo neke glupe pripjeve, sanjao je još punije i još opojnije snove nastanjene zlaćanim milovanjima crkvenih predmeta i svećeničkog ruha u polutama crkve, ususret tajni, tajni bez imena, gdje imenovana i strogo određena božanska bića nisu imala što tražiti, jer su bila samo nastavak šturog svijeta u kojem je živio; ta topla i nejasna tajna u koju bi uranjao, nadovezivala se na svakodnevnu tajnovitost suz-držljivog smješka ili šutnje njegove majke, kad bi u predvečerje ušao u blagovaonicu gdje je, ne upalivši petrolejsku svjetiljku jer je bila sama kod kuće, sjedila u tami puštajući da noć polako ispuni prostoriju, njena prilika, još tamnija i gušća od tame, kroz prozor je zamišljeno promatrala uličnu vrevu, za nju posve nijemu, dijete bi tad zastalo na pragu, tužna srca, ispunjeno očajničkom ljubavlju prema majci i prema

139

onome u njoj što nije ili što više nije pripadalo ovom svijetu i prosto svakidašnjici. Onda je došla prva pričest, od koje se Jacques sjećao uglavnom samo ispovijedi dan uoči, na kojoj je priznao samo one svoje loše postupke za koje su mu rekli da su grešni, dakle malo toga, i »jeste li imali grešne misli?«, »Da, oče«, reklo je dijete za svaki slučaj iako mu nije bilo jasno kako misao može biti grešna, i do sutradan je živio u strahu da mu se ne otme neka grešna misao ili pak, što mu je bilo razumljivije, neka od onih neprikladnih riječi kojima je obilovao njegov rječnik školarca, pa se kako je znao i umio barem od riječi suzdržavao do jutra kad se održavao obred, i kad je u mornarsko plavom odijelu i s bijelom trakom oko rukava, s malim molitvenikom i krunicom od sitnih bijelih kuglica u ruci, sve to poklon manje siromašnih rođaka (tete Marguerite itd.), prolazio s voštanicom središnjom lađom u povorci djece koja su također držala u ruci voštanice pod ushićenim pogledima rodbine koja je stajala u pokrajnim lađama, a glazba što je zagrmjela u tom trenutku ga sledi, ispuni ga jezom i nekim izvanrednim zanosom u kojem je po prvi put osjetio svoju snagu, svoju sposobnost da pobjeđuje i da živi, zanos koji ga nije napuštao cijelo vrijeme obreda, koji mu je odvrćao pozornost od svega što se događalo, uključujući i samu pričest, pa ni kasnije, za vrijeme objeda s rođacima koji su bili pozvani za stol [bogati] nego obično, što je silno podiglo raspoloženje uzvanika naviklih da jedu i piju malo, sve dok silna radost nije ispunila prostoriju, i to je posve uništilo Jacquesov zanos i čak ga do te mjere zasmetalo da je u trenutku deserta, na vrhuncu općeg oduševljanja, briznuo u plač. »Što ti je?«, pitala je baka. »Ne znam, ne znam«, na što ga je baka, očajna, pljusnula. »Tako ćeš barem znati zašto plačeš«, reče. Ali zapravo je znao, dok je gledao preko stola majku koja mu se tužno osmjehivala.

140

»To je dobro prošlo«, reče gospodin Bernard, »a sad na posao«. Još nekoliko dana naporna rada, zadnji sati održavali su se kod gospodina Bernarda (opisati stan?), i jednog jutra, na tramvajskoj postaji nedaleko od Jacquesove kuće četiri đaka oboružana podmetačem za pisanje, ravnalom i pernicom okupila su se oko gospodina Germainea, i Jacques je vidio majku i baku kako se naginju preko balkona i mašu im.

Licej u kojem su se održavali ispiti bio je točno na drugom kraju, s druge strane gradskog luka duž zaljeva, u nekad bogatoj i sumornoj četvrti koja je, zahvaljujući španjolskim doseljenicima, postala jednom od najpučkijih i najživljih alžirskih četvrti. Sam je licej bilo golemo četverokutno zdanje što se nadnijelo nad ulicu. Do njega su vodila dva pobočna stubišta i jedno središnje, široko i monumentalno, kojem su se sa svake strane nalazili skromni vrtovi zasađeni stablima banana i l

zaštićeni od đlačkog vandalizma rešetkastom ogradom. Središnje je stubište vodilo do galerije na kojoj se sastajalo s pobočnim stubištima i gdje su se otvarala monumentalna vrata u posebnim prilikama, pored kojih su bila jedna mnogo manja što su vodila uz stan portira, i ta su se obično koristila.

Upravo u toj galeriji, među prvim pristiglim đlacima, od kojih je većina skrivala strah nemarnim, neusiljenim držanjem, dok su kod nekih bljedilo i šutnja odavali tjeskobu, čekali su i gospodin Bernard i njegovi đlaci, pred zatvorenim vratima u rano, još svježe jutro i pred još vlažnom ulicom koju će sunce začas prekriti prašinom. Uranili su dobrih pola sata, šutjeli su, stisnuvši se uz učitelja, koji nije znao što bi im rekao pa ih je odjednom ostavio, rekavši da se odmah vraća. I doista nekoliko trenutaka kasnije vidjeli su ga kako im prilazi, elegantan kao uvijek u

Na tona mjestu u rukopisu nedostaje riječ.

141

svom šeširu sa svinutim obodom i gamašama koje je stavio posebno za tu priliku, noseći u svakoj ruci po dva zamotuljka od svilenog papira spiralno uvinuta s jednog kraja da bi ih se moglo držati, a kad im se sasvim približio primijetili su na njima masne mrlje. »Evo kroasana«, reče gospodin Bernard. Pojedite jedan sada, a drugi sačuvajte za deset sati.« Rekli su hvala i jeli, ali izvakano i neprobavljivo tijesto teško im je silazilo niz grlo. »Nemojte paničariti«, ponavljao je učitelj. »Pažljivo pročitajte zadatak i temu sastavka. Pročitajte ih više puta. Imate vremena.« Hoće, pročitat će više puta, poslušat će ga, njega koji je znao sve i pored kojeg je život bio bez problema, bilo je dovoljno prepustiti mu se. U tom trenutku začu se graja pokraj malih vrata. Šezdesetak okupljenih đlaka uputi se zajedno u tom smjeru. Neki je podvornik otvorio vrata i počeo čitati popis. Jacquesovo ime prozvano je među prvima. Držao je učitelja za ruku, na trenutak je oklijevao. »Idi, dijete moje«, reče mu gospodin Bernard. Jacques se drhteći uputio prema vratima i prije nego što je prešao prag okrenu se prema svom učitelju. On je stajao na svom mjestu, visok, čvrst, mirno se smješkao Jacquesu i kimao glavom u znak odobravanja.

U podne ih je gospodin Bernard čekao na izlazu. Pokazali su mu svoje koncepte. Samo se Santiago zabunio u rješavanju zadatka. »Tvoj je sastavak veoma dobar«, rekao je kratko Jacquesu. U jedan sat otpratio ih je natrag. U četiri sata opet je bio tamo i provjeravao njihova rješenja. »Idemo«, reče, »sad treba čekati«. Dva dana kasnije, u deset sati ujutro opet su sva petorica bila pred malim vratima. Vrata se otvoriše i podvornik opet počne čitati ovaj put mnogo kraći popis onih koji su prošli. U općoj graji Jacques

provjeriti program stipendija.

142

nije čuo svoje ime. Ali osjeti radosno tapšanje po potiljku i začu g. Bernarda kako mu kaže: »Bravo, komarčiću. Primljen si.« Samo je dobar Santiago pao, i svi su ga gledali s tugom. »Ništa zato«, govorio je, »ništa zato«. Jacques više nije znao gdje je ni što se zbiva, vraćali su se sva četvorica tramvajem, »otići ću do vaših roditelja«, rekao je gospodin Bernard, »svra-tit ću najprije do Cormerva jer je on najbliže«, skromna je blagovaonica sad bila puna žena, bila je tu baka, majka, koja je uzela slobodan dan za tu priliku (?), i njihove susjede Massonove, a Jacques se držao uz učitelja, udišući po posljednji put miris kolonjske vode, prilijepljen uz prijateljsku toplinu toga postojanog tijela, a baka je blistala od sreće pred susjedama. »Hvala vam, gospodine Bernard, hvala vam«, govorila je dok je učitelj milovao dijete po glavi. »Više me ne trebaš«, rekao je, sad ćeš imati učitelje učenije od mene. Ali znaš gdje sam, dođi do mene ako ti zatreba pomoć.« Otišao je, a Jacques je ostao sam, izgubljen među svim tim ženama, zatim je potrčao do prozora, i dok je gledao učitelja kako ga još jednom pozdravlja ostavljajući ga samog, umjesto radosti zbog uspjeha, golema dječja tuga obuze mu srce, kao da je unaprijed znao da ga je taj uspjeh upravo oteo nevinom i toplom svijetu siromašnih, svijetu zatvorenom u sebe poput otoka u društvu, u kojem, međutim, siromaštvo zamjenjuje obitelj i solidarnost, da bi bio bačen u nepoznati svijet, koji nije bio njegov, i za koji nije mogao vjerovati da su učitelji u njemu učeniji od ovoga ovdje čije je srce znalo sve, svijet u kojem će odsad morati učiti, otkrivati bez ičije pomoći, kako postati konačno odrastao čovjek bez podrške jedinog čovjeka koji mu je ikada pomogao, odrastati i izgrađivati se sam, uz najveću moguću cijenu.

7. Mondovi: Kolonizacija i otac

aSad je odrastao čovjek.... Na cesti od Bonea za Mondovi, kola u kojima je bio J. Cormerv mimoilazila su se s džipovima načičkanim puškama koji su vozili polako...

- Gospodin Veillard?

-Da.

Uokviren vratima svoje skromne seoske kuće, čovjek koji je gledao Jacquesa Cormerva bio je nizak, zdepast i oblih ramena. Lijevom je rukom držao vrata otvorenima dok je desnom čvrsto zagrlio dovratnik, tako da je istovremeno nudio i priječio prolaz u kuću. Sudeći po rijetkoj prosijedoj kosi koja mu je davala izgled Rimljanina, mogao je imati četrdesetak godina. No preplanula koža njegova pravilnog lica, svijetle oči, pomalo tromo tijelo, ali bez imalo sala i bez trbuha, u hlačama kaki boje, sandale i plava košulja s džepovima činili su ga još mlađim. Nepomično je slušao Jacquesova objašnjenja. Zatim reče: »Uđite«, i nestane u kući. Dok je Jacques prolazio malim hodnikom obijeljenih zidova, u kojem su od namještaja bili samo jedna smeđa škrinja i drveni držač za kišobrane, začuo je iza sebe gazdin smijeh. »Sve u svemu, pravo hodočašće. Pa, iskreno rečeno, pravi je trenutak za to.« »Zašto?«, upita Jacques. »Uđite u blagovaonicu«, odvrati kolon. »To je najhladnija prostorija.« Pola

Kola na konjsku zapregu vlak brod avion.

blagovaonice činila je veranda u kojoj su sve slamnate zavjese, osim jedne, bile spuštene. Pored stola i ormara za stolno posuđe od svijetla drva izrađenih u modernom stilu, u prostoriji su još bili stolci od trstike i brodske ležaljke. Jacques se okrenu i opazi da je sam. Primakne se verandi i kroz prostor što ga nisu zakri-vale zavjese ugleda dvorište u kojem bijahu zasađena stabla lažnog papra među kojim su se svjetlucala dva žarko crvena traktora. U daljini, pod još podnošljivim prijedpodnevnim suncem, počinjali su redovi vinove loze. Trenutak kasnije, gazda uđe s pladnjem na koji je stavio bocu s anisovcem, čaše i bocu ohlađene vode.

Domaćin podigne svoju čašu s mliječno bijelom tekućinom. »Da ste došli malo kasnije, moglo vam se dogoditi da više nikog ne zateknete ovdje. U svakom slučaju nijednog Francuza koji bi vam mogao dati bilo kakvu obavijest.« »Stari mi je liječnik rekao da sam se rodio na ovom vašem imanju.« »Da, on je pripadao imanju Saint-Apotre, no, moji su ga roditelji kupili poslije rata.« Jacques se ogledavao uokolo. »No, vi sigurno niste rođeni u ovoj kući. Moji su roditelji sve pregradili. »Jesu li prije rata znali mog oca?« »Ne vjerujem. Živjeli su uz tunisku granicu, a onda su se željeli približiti civilizaciji. Solferino je za njih bila civilizacija.« »Nisu čuli govoriti o bivšem upravitelju?« »Nisu. Budući da ste odavde, znate kako je. Tu se ništa ne čuva. Ruši se i ponovno gradi. Misli se na budućnost i zaboravlja sve ostalo.« »Dobro onda«, reče Jacques, »smetao sam vam ni za što.« »Niste«, odvrati ovaj, »bilo mi je drago.« I nasmiješi mu se. Jacques ispije svoje piće. »Vaši su roditelji ostali uz granicu?« »Ne, to je zabranjena zona. Pored brane. Vidi se da ne poznajete mog oca.« I on ispije ostatak svog pića, pa kao da je odjednom živnuo, prasnu u smijeh: »On je stari kolon. Onaj staromodni. Od onih koje psuju u Parizu, znate već. Istina je da je uvijek bio krut. Šezdeset godina. Ali

visok i suh poput puritanca s onom svojom [konjskom] glavom. Patrijarhalni tip, shvaćate. Njegovi su arapski radnici s njim vidjeli svoje, a i njegovi sinovi, pošteno govoreći. Tako je prošle godine kad se trebalo iseliti tu bila prava korida. Cijeli je kraj postao opasan. Morali smo spavati s puškama. Kad je napadnuto imanje Raskil, sjećate se?« »Ne«, reče Jacques. »Da, otac i dva sina zadavljeni, majka i kći dugo silovane pa ubijene... Ukratko... Prefekt je imao tu nesreću da kaže okupljenim poljoprivrednicima kako treba razmotriti [kolonijalna] pitanja, odnos prema Arapima, i da je sad okrenuta nova stranica. Na što mu je stari odgovorio da nitko na svijetu neće njemu kroititi zakon. No, otada nije više otvorio usta. Noću bi ustajao i izlazio. Moja ga je majka promatrala kroz rebrenice i vidjela ga kako seta svojom zemljom. Kad je stigao nalog za evakuaciju, nije rekao ni riječi. Berba je bila završena, vino u bačvama. Odčepio je bačve, otišao zatim do izvora slane vode koji je sam svojevremeno skrenuo sa svoje zemlje te ga vratio u stari tok, pričvrstio za traktor plug

za duboko oranje. Puna tri dana je, gologlav, za volanom traktora, čupao trsove vinove loze sa cijelog imanja. Zamislite samo starog kako onako suh poskakuje na traktoru, pritišće gas kad ralo zapne za koji deblji trs, nije dolazio ni na jelo, majka mu je donosila kruh, sir i [soubressade] koje je gutao smireno, kao što je sve radio, pa se, bacivši zadnji okrajak kruha, još žešće dao na posao, i tako od izlaska do zalaska sunca, ne osvrćući se na planine na obzorju, ni na Arape koji su začas bili obaviješteni pa su, držeći se po strani, šutke, gledali što radi. A kad je mladi kapetan, kojeg je netko upozorio, došao i zatražio objašnjenje, stari mu je rekao: »Mladiću, budući da je sve što smo ovdje učinili zločin, treba ga izbrisati.« Kad je sve bilo gotovo, vratio se na imanje, prošao dvorištem natopljenim vinom što je isteklo iz bačvi, i počeo se pakirati. Arapski radnici

147

čekali su ga u dvorištu. (Bila je tu i patrola koju je poslao kapetan, nije baš bilo jasno zašto, s ljubaznim mladim poručnikom koji je čekao naređenje.) »Što ćemo mi, gazda?« »Da sam na vašem mjestu«, rekao je stari, »išao bih u makiju. Oni će pobijediti. Nema više pravih ljudi u Francuskoj.« Domaćin se smijao: - Bio je prilično izravan, ne?

- Oni su s vama?

- Ne. On više nije htio čuti za Alžir. U Marseilleu je, u novogradnji... mama mi piše da se vrtilo po sobi kao lav u kavezu.

-A vi?

- Ah, ja, ja ostajem, i to do kraja. Ostat ću štogod da se dogodilo... Obitelj sam poslao u Alžir, a ja ću krepiti ovdje. To u Parizu ne razumiju. Zna li tko nas, osim nas samih, jedini može razumjeti?

- Arapi.

- Upravo tako. Stvoreni smo da se razumijemo. Jednako glupi i sirovi kao mi, ali ista ljudska krv u žilama. Još ćemo se malo ubijati, rezati si jaja i uzajamno se mučiti. A nakon toga ćemo ponovno živjeti kao ljudi. To je takva zemlja. Još jedan anisovac?

- Ali lagani, - reče Jacques.

Ubrzo zatim, izađoše. Jacques je htio znati je li u kraju ostao još netko tko je mogao poznavati njegove roditelje. Po Veillardovu mišljenju, nije, osim starog liječnika koji ga je donio na svijet i koji je kao umirovljenik ostao u Solferinu, nije bilo više nikoga. Imanje Saint-Apotre dva put je mijenjalo vlasnike, mnogi su arapski radnici pomrli u oba rata, rodili su se novi. »Ovdje se sve mijenja«, ponavljao je Veillard. I to brzo, veoma brzo, sve se zaboravlja.« Ipak, možda stari Tamzal... On je bio čuvar na jednom od majura imanja Saint-Apotre. Godine 1923. mogao je imati dvadesetak godina. Na kraju krajeva, Jacques će tako barem razgledati kraj u kojem je rođen. Osim sa sjevera, krajolik je u daljini bio okružen planinama čiji su se obrisi jedva nazirali uslijed podnevne žege, nalik na goleme blokove od kamena i svjetlucave magle, između kojih je dolina Sevhouse, nekad močvarna, pružala sve do mora na sjeveru, pod nebom izbljedjelim od vrućine, svoje vinograde pravilnih redova, s lišćem što se plavilo od modre galice i već crnim grozdovima, presijecane mjestimice redovima čempresa ili šumarcima eukaliptusa u čijoj su se sjeni sklonile kuće. Išli su poljskim putem i crvena se prašina podizala iza svakog njihova koraka. Pred njima, sve do planina, zrak je treperio, a sunce pržilo. Kad su stigli do male kuće iza šumarka platana bili su mokri od znoja. Nevidljivi pas dočeka ih bijesnim lavežom.

Vrata od dudova drva na maloj, prilično oronuloj kući, bila su brižno zatvorena. Veillard pokuca. Lajanje se udvostruči. činilo se da dolazi iz malog zatvorenog dvorišta s druge strane kuće. Nitko se ne pomaknu. »Povjerenje je na visini«, reče Veillard. Tu su. Ali čekaju.

- Tamzal!, - viknu, - ja sam, Veillard.

- Prije šest mjeseci došli su po njegova zeta, htjeli su znati da li opskrbljuje hranom pobunjenike. Više nisu čuli za njega. Onda su prije mjesec dana rekli Tamzalu da je najvjerojatnije htio pobjeći pa su ga ubili.

- Ah, tako, - reče Jacques. - A je li doista opskrbljivao pobunjenike?

- Možda je, možda nije. Što ćete, rat je. No, to objašnjava zašto se vrata tako sporo otvaraju u zemlji gostoljubivih ljudi.

U tom trenutku vrata se otvoriše... Tamzal, nizak, kose [ ] sa slamnatim šeširom široka oboda na glavi, u pokrpanom plavom radnom odijelu, smješkao se

Dvije nečitke riječi.

148

149

Veillardu i gledao Jacquesa. »To je prijatelj. Rođen je ovdje.« »Uđi«, reče Tamzal, »popit ćeš čaj.« Tamzal se ničega nije sjećao. Da, možda. Jedan njegov ujak pripovijedao mu je o nekom upravitelju imanja koji je ostao nekoliko mjeseci, poslije rata. »Prije«, na to će Jacques. Da, ili prije, moguće je, on je tada bio veoma mlad, a što je bilo s njegovim ocem? Poginuo je u ratu. »Mektoub!«, reče Tamzal. »Rat je gadna stvar.« »Uvijek je bilo rata«, reče Veillard. Ali čovjek se brzo privikne na mir. Pa misli da je to normalno. A zapravo je rat normalana.« »Ljudi su ljudi«, reče Tamzal, odlazeći u drugu sobu po pladanj s čajem što mu ga je pružala neka žena glave okrenute na drugu stranu. Ispiše kipući čaj, zahvališe se, pa krenuše pregrijanim putem što je vodio kroz vinograde. »Vraćam se svojim taksijem u Solferino. Doktor me pozvao na večeru.« »I ja se pozivam. Pričekajte. Ponijet ću nešto za jelo.«

Kasnije, u avionu koji ga je vraćao u Alžir, Jacques je pokušao dovesti u red obavijesti koje je prikupio. Bilo ih je, zapravo, veoma malo i nijedna nije imala izravne veze s njegovim ocem. činilo se da se noć uspinje sa zemlje gotovo mjerljivom brzinom da bi konačno potpuno obavila avion, koji je klizio ravno, bez ijednog trzaja, poput vijka što se zabija u debljinu noći. Tama je samo pojačavala Jacquesovu nelagodu, osjećao se dvostruko zatočenim, avionom i tamom, i teško je disao. Prisjećao se matične knjige rođenih, imena dvaju svjedoka, pravih francuskih imena kakva se mogu pročitati na cimerima pariških dućana, a stari liječnik, pošto mu je ispričao ponešto o očevu dolasku, o njegovu rođenju, rekao mu je da su to bila dva trgovca iz Solferina, prvi koje su naišli, koji su pristali učiniti uslugu njegovu ocu, a nosili su

1 Na arapskom: »Tako je bilo zapisano« (u sudbini). a proširiti

150

imena iz pariškog predgrađa, da, ali nije u tom bilo ničeg neobičnog, jer su Solferino osnovali revolucionari iz četrdeset osme. »Ah, da« rekao je Veillard, moji su pradjedovi bili među njima. Odatle mom starom revolucionarni duh. Zatim doda da je njegov pradjed bio stolar u Foubourgu Saint-Denis, a praba-ka pralja finog rublja. U Parizu je vladala velika nezaposlenost, počeli su nemiri, i Ustavotvorna skupština je izglasala pedeset milijuna za finaciranje jedne kolonije⁸. Svakom je obećana kuća i 2 do 10 hektara zemlje. »Možete zamisliti koliko je bilo kandidata. Više od tisuću. I svi su sanjali o Obećanoj zemlji. Pogotovu muškarci. Žene su se, međutim, bojale nepoznatog. Ali oni! Pa nisu dizali revoluciju nizašto! Bili su od onih što vjeruju u Djeda Mraza. Anjihov je Djed Mraz, tj. Božičnjak, nosio burnus. I bogami, dobili su svoj mali Božić. Otišli su 49. a prva je kuća izgrađena 54. U međuvremenu...

Jacques je sada lakše disao. Prva se tama razlila nebom, povukla se poput plime, ostavljajući za sobom pregršt zvijezda, pa je nebo sad bilo posuto zvijezdama. Ometala ga je još samo zaglušujuća buka motora pod njegovim nogama. Pokušao se prisjetiti starog trgovca rogačima i krmivom koji je poznavao njegova oca, nejasno ga se sjećao i neprestano ponavljao: »Nimalo razgovorljiv, nije bio nimalo razgovorljiv.« Ali buka ga je zamarala, tonuo je u neku vrstu tuposti u kojoj je uzalud pokušavao zamisliti oca koji se gubio iza tog nepreglednog i neprijateljskog krajolika, stapao se s bezimenom povijesti toga sela i te doline. Pojednosti iz razgovora s liječnikom dolazile su mu u misli s istim onim naporom s kojim i teglenice koje su, prema riječima liječnika, odvele pariške kolone u Solferino. Istim onim naporom, jer u ono vrijeme nije bilo vlaka, ne, ne, da, bilo je, ali je išao

48 [broj je autor zaokružio perom, prim.izd.]

151

samo do Lyona. Dakle, šest teglenica koje su vukli tegleći konji i Marseljeza i Le Chant du depart, razumije se, u izvođenju gradskog orkestra, uz blagoslov opći-nara i klera na obalama Seine, sa zastavom na kojoj je bilo izvezeno ime još nepostojećeg sela koje će putnici čudom stvoriti. Teglenica se već otisnula od obale, Pariz je klizio u daljinu, gubio obrise, nestajao, blagoslovljen bio vaš pothvat, i čak su i oni najjači, okorjeli borci s barikada, šutjeli, srce im se paralo, njihove su se prestrašene žene privijale uz njihovu snagu, a u potpalublju je trebalo spavati na šuštavim

slamari-cama i s prljavom vodom u visini glave, i žene su se svlačile prve, iza plahti koje su jedne drugima pridržavale. Gdje je u svemu tome bio njegov otac? Nigdje, a ipak su mu te teglenice što su ih sto godina ranije teglili konji po kanalima u kasnu jesen, otiskujući se mjesecima od obala rijeka prekrivenih požutje-lim lišćem, ispraćivane ljeskama i ogoljelim vrbama pod sivim nebom, dočekivane u gradovima službenim fanfarama, i ispraćivane svaki put s novim teretom tih novih skitnica prema nepoznatoj zemlji, govorele o tom mladom pokojniku iz Saint-Brieuca više nego [senilne] i zbrkane uspomene koje je došao tražiti. Motori su sad promijenili brzinu. Te tamne gromade, ti razlomljeni i britki komadi noći tamo dolje, to je bila Kabilija, divlji i krvav predio te zemlje, veoma dugo divlje i krvave, prema kojem su sto godina ranije radnici iz 48, nagurani u fregatu na zamašnjak, »Labrador«, rekao je stari doktor, »tako se zvala, možete li zamisliti, Labrador za putovanje prema suncu i komarcima, Labrador koji je svim lopatama broskog kotača grabio ledenu vodu što ju je maestral podizao u oluju, s palubama šibanim polarnim vjetrom punih pet dana i noći, a osvajači u dnu potpalublja, nasmrt bolesni, povraćaju jedni po drugima i žele jedino umrijeti, i tako sve do ulaska u

152

luku u Boneu, sa svim onim ljudstvom u pristaništu okupljenim da s glazbom dočeka avanturiste pozelenjelih lica što su došli izdaleka, napustili glavni grad Europe, sa svojim ženama, djecom i namještajem da bi se iskricali teturajući, nakon pet tjedana lutanja, na tom tlu plavičastih obzorja, gdje su ostali zatečeni nekim čudnim mirisom, mješavinom gnoja, začina i

[II-

Jacques se okrenu u svom sjedalu; napola je spavao. Vidio je oca kojeg nije nikad upoznao, kojem ni stas nije poznao, vidio ga je na tom pristaništu u Boneu s ostalim iseljenicima, dok su koloturi spuštali sirotinjski namještaj koji je preživio putovanje, a ljudi se svađali zbog onog koji se izgubio. Bio je ondje, odlučan, smrknut, stisnutih zuba, i napokon, nije li možda upravo tom cestom, od Bonea do Solferina, četrdesetak godina ranije, proputovao dvokolicom, pod istim jesenskim nebom? No, za iseljenike nije postojala cesta, žene i djeca tiskali su se na vojnim kolima za municiju, muškarci su pješačili, probijajući se nasumce kroz močvarnu dolinu ili bodljikavu makiju pod neprijateljskim pogledima grupica Arapa koje su sretali s vremena na vrijeme i koji su se držali podalje, praćeni neprestano lavežom čopora kabil-skih pasa, sve dok krajem dana nisu stigli u isti onaj kraj u koji je bio stigao i njegov otac četrdesetak godina ranije, ravan, okružen udaljenim visovima, bez ijedne kuće, bez komadića obrađene zemlje, prekriven samo šačicom vojničkih šatora boje zemlje, samo goli i pust prostor, koji je za njih predstavljao kraj svijeta, između praznog neba i opasne* zemlje, a žene su noću plakale od umora, od straha i razočaranja.

Jedna nečitka riječ, nepoznate

153

Isti taj dolazak noću u neko bijedno i neprijateljsko mjesto, isti ljudi, i onda, i onda... Oh! Jacques nije znao je li bilo tako i s njegovim ocem, ali ostali su se, a to je dolazilo na isto, morali trgnuti pred vojnicima koji su se smijali, i smjestiti se u šatore. Kuće će doći kasnije, sagradit će ih, podijeliti zemlju, a rad, sveti rad, donijet će spas za sve. »Ali rad je morao pričekati...« rekao je Veillard. Kiša, alžirska kiša, obilna, okrutna, nepresušna, padala je punih osam dana, rijeka Seybouse se razlila. Močvare su dopirale sve do ruba šatora iz kojih nisu mogli izaći, neprijateljska braća u prljavom promiskuitetu golemih šatora što su odzvanjali pod beskrajnim pljuskom, i da bi izbjegli smrad nasjekli su šuplje trske da bi mogli urinirati iznutra prema van, a čim je kiša prestala, doista su se prihvatili posla pod nadzorom stolara i gradili drvene barake.

»Bili su doista hrabri«, reče Veillard smijući se. »Završili su svoje kućerke u proljeće, a onda zaradili koleru. Ako je vjerovati mom starom, pradjed stolar izgubio je tada kćer i ženu, koje su imale pravo što su oklijevale pred tim putovanjem. »Da, da«, govorio je šetajući gore-dolje stari liječnik, uvijek uspravan i ponosan sa svojim gamašama, i koji nije znao sjediti na miru, »umiralo ih je na desetke dnevno. Vrućine su nastupile prije vremena, kuhali su se u barakama. A što se higijene tiče... Ukratko, umiralo ih je na desetke dnevno.« Njihova subraća, vojnici, nisu više znali što činiti. čudna su to bila subraća, uostalom. Iscrpli su sve svoje lijekove. Onda im je pala napamet jedna zamisao. Ljudi moraju plesati da bi im se zagrijala krv. Tako su koloni svake noći poslije posla,

između dva pogreba, plesali uz zvuke violine. I doista, to i nije bila tako loša zamisao. Uz vrućinu koja je vladala, ti su se jadni ljudi kupali u znoju, a epidemija je zaustavljena. »Tu zamisao treba produbiti.« To je doista

154

bila dobra zamisao. Po vrućoj i vlažnoj noći, među barakama u kojima su spavali bolesnici, oko violinista koji je sjedio na drvenom sanduku, uz svjetiljku oko koje su zujali komarči i ostali kukci, osvajači odjeveni u duge halje ili zamotani u plahtu, svojski su se znojili uz veliku vatru od šipražja, dok su na sve četiri strane logora straže čuvale zatočenike od crnogrikih lavova, od kradljivaca stoke, od arapskih bandi ili pak racija pripadnika drugih francuskih kolonija u potrazi za zabavom ili hranom. Kasnije su im, napokon, dali zemlju, parcele razasute daleko od sela s barakama. Kasnije su izgradili i selo sa zemljanim zidinama. Ali dvije trećine doseljenika, ondje kao i u cijelom Alžiru, pomrlo je ne dotakavši se ni motike ni pluga. Ostali su se nastavili ponašati kao Parižani na polju i obrađivali su zemlju sa sklopivim cilindrom na glavi, s puškom o ramenu, lulom u zubima, samo su lule s poklopcem bile dopuštene, nipošto cigarete, zbog opasnosti od požara, s kininom u džepu, kininom koji se prodavao u gostionicama u Boneu i u kantini u Mondoviu kao svako drugo piće, uzdravlje, a uz njih su bile žene u svilenim haljinama. Ali puške i vojnici uvijek su bili oko njih, čak su i za pranje rublja u Sevbousi žene, koje su nekad u praonici ulice des Archives radeći mirno čavrljale, trebale pratnju, i česti su bili napadi na samo selo noću, kao 51. za vrijeme jedne od pobuna kada su stotine konjanika u burnusima što su lepršali oko zidina na kraju pobjegli pred dimnjacima željeznih peći što su ih u njih uperili zatočenici, imitirajući topovske cijevi, gradeći i radeći u neprijateljskoj zemlji koja je odbijala okupaciju i osvećivala se na svemu na što je naišla, i zašto je Jacques, sad dok se avion dizao i spuštao, mislio na svoju majku? U mislima je vidio onaj tenk zaglibljen u blato na cesti za Bone, gdje su koloni ostavili trudnu ženu da bi otišli po pomoć, a kad su se vratili našli su je rasparana

155

w

trbuha i odrezanih dojki. »Bio je rat«, rekao je Veillard. »Budimo pošteni«, dodao je stari liječnik, »zatvorili su ih u špilje s njihovim obiteljima, ma, jesu, jesu, i odrezali jaja prvim Berberima, a oni su pak... i tu dolazimo do prvog zločinca, znate, onog koji se zvao Kain, i otada traje rat, ljudi su užasni, pogotovu pod žestokim suncem.«

A poslije objeda prošetali bi selom nalik stotinama drugih sela po cijelom kraju, nekoliko stotina kućica u građanskom stilu s kraja 19. stoljeća, raspoređenih u nekoliko ulica koje su se sjekle pod pravim kutem, s velikim zdanjima poput zadruga, poljoprivredne štedionce i dvorane za svečanosti, a u središtu svega mali glazbeni paviljon metalne konstrukcije koji je podsjećao na vrtuljak ili na ulaz u metro, i gdje su godinama, mjesno pjevačko društvo ili vojni orkestar, na blag dane davali koncerte, dok su parovi u nedjeljnom ruhu kružili oko njih, usred prašine i sparine, ljušteći kikiriki. I danas je bila nedjelja, ali su propagandne vojne službe u paviljonu postavile zvučnike, mnoštvo su sačinjavali uglavnom Arapi, ali nisu šetali trgovom već su podalje mirno slušali arapsku glazbu koja se preklapala s govorima, a Francuzi su se, izgubljeni u mnoštvu, držali na okupu, i imali isti onaj izraz lica smrknut i usmjeren prema budućnosti, poput onih što su nekoć dospjeli ovamo na Labradoru, ili onih što su se zatekli negdje drugdje pod istim okolnostima, s istim patnjama, bježeći od bijede ili progona ususret patnjama i kamenu. Kao na primjer Španjolci iz Mahona, odakle je potjecala njegova majka, ili Alzašani koji su 71. odbili njemačku dominaciju i odlučili se za Francusku, pa su im dali zemlje ubijenih ili zatvorenih pobunjenika iz 71., odmetnici što su zauzeli još toplo mjesto pobunjenika, proganjani progonitelji od kojih je potekao njegov otac, koji je četrdeset godina kasnije stigao ovamo s istim onim

smrknutim i tvrdoglavim izrazom, sav okrenut prema budućnosti, poput onih što ne vole svoju prošlost i koji je poriču, i on iseljenik poput svih onih koji su živjeli ili bijahu živjeli na tom tlu ne ostavivši traga, osim na sitnim istrošenim i pozelenjelim kamenim pločama malih groblja kolonizacije, sličnim onome koje je Jacques, na kraju, kad je Veillard otišao, posjetio sa starim liječnikom. S jedne strane, nove i odvratne grobnice po posljednjoj modi, ukrašene raznim predmetima i perlicama s tržnice rabljenom robom u kojima se potpuno gubi suvremena sućut. S

druge strane, među starim čempresima, u drvoredima prekrivenim borovim iglicama i češerima, ili uz vlažne zidove u podnožju kojih raste oksalis žutih cvjetova, stare kamene ploče što se gotovo stapaju sa zemljom postale su nečitke.

Cijela su mnoštva ljudi pristigla ovamo prije više od jednog stoljeća, obrađivali su zemlju, orali brazde, na nekim mjestima sve dublje, na drugima sve krivu-davije, dok ih nije prekrila lagana zemlja, a kraj ponovno bio prepušten korovu, radali su se i nestajali. Tako i njihovi sinovi. I sinovi i unuci njihovih sinova našli su se na tom tlu kao što se i on sam našao tu, bez prošlosti, bez ćudoređa, bez obrazovanja i bez vjere, ali sretni što postoje, što postoje u svjetlosti, puni tjeskobe pred noću i pred smrću. Sve te generacije, svi ti ljudi pristigli iz toliko različitih zemalja pod to čudesno nebo na kojem se već slutio nagovještaj sumraka, iščeznuli su ne ostavivši traga, zatvoreni sami u sebe. Neizmjeran se zaborav nadvio nad njih, i to je ustvari bilo ono što je donosilo oprost toj zemlji, to što se zajedno s mrakom spuštalo s neba na tri muškarca koja su se vraćala u selo s tugom u duši zbog nadolazeće tame, puni one tjeskobe* što obuzima sve afričke ljude

* zebnja

156

157

kad se večer hitro spušta na more, na zastrašujuće planine i na visoravni, ista ona sveta tjeskoba iz koje su na obroncima Delfa, gdje večer budi isti takav osjećaj, nikli hramovi i oltari. Ali na afričkom tlu hramovi su porušeni, ostao je samo taj ugodan i nepodnošljiv teret na duši. Da, kako su samo bili mrtvi! I kako još uvijek umiru! Tihi i daleki od svega, kao što je umro njegov otac u nerazumljivoj tragediji, daleko od svoje domovine po krvi i mesu, nakon života koji nije izabrao, između sirotišta i bolnice, preko neizbježnog braka, života koji se izgrađivao oko njega, protiv njegove volje, dok ga rat nije ubio i pokopao, ostavljajući ga zauvijek nepoznatog njegovoj obitelji i sinu, prepuštajući i njega zaboravu koji je bio konačna domovina ljudi njegove rase, mjesto gdje je završavao život započet bez korijena, i onda sve one knjige po ondašnjim bibliotekama o tome kako upotrijebiti djecu napuštenu za vrijeme kolonizacije zemlje, da, svi su tu bili ostavljena i izgubljena djeca što su gradila prolazne gradove da bi na kraju umrli u sebi i u drugima. Kao da je ljudska povijest, ta povijest koja neprestano napreduje jednim od svojih najstarijih kontinenata gotovo ne ostavljajući traga, hlapjela pod neumornim suncem zajedno s uspomenom na svoje prave tvorce, svedena na provale nasilja i umorstva, na bljeskove mržnje, na bujice krvi što brzo narastu i, poput vada, brzo presuše. Noć je sad navirala iz samog tla i preplavljivala sve, i mrtve i žive, pod uvijek prisutnim čudesnim nebom. Ne, on nikad neće upoznati svog oca koji će i dalje počivati tamo dolje, lica zauvijek izgubljenog u pepelu. Bila je u tom čovjeku neka tajna, tajna koju je htio dokučiti. No, na kraju krajeva, nije li to bila samo tajna siromaštva od koje su sačinjena bića bez imena i bez prošlosti, tajna koja im osigurava mjesto u nepreglednom mnoštvu bezimernih mrtvacu koji su stvorili svijet zauvijek sebe uništivši.

158

Upravo je to bilo ono što je povezivalo njegova oca s ljudima s Labradora. Mahonce iz Sahela, Alzašane s visoravni, s tim nepreglednim otokom između pijeska i neba, kojeg je sad stala prekrivati beskrajna tišina, to jest anonimnost, na razini krvi, hrabrosti, rada, nagona, istovremeno okrutna i milosrdna. A on koji je htio pobjeći od te bezimene zemlje, bezimenog mnoštva i bezimene obitelji, ali u kojem je netko uporno zazivao tamu i anonimnost, pripadao je tom plemenu, dok je slijepo koračao kroz noć uz starog liječnika što je jedva disao s njegove desne strane, dok je osluškivao glazbu što je na mahove dopirala s trga, dok se prisjećao strogih i zagonetnih lica Arapa okupljenih oko paviljona, samosvjesnog smijeha i držanja Veillar-dova, dok se s nježnošću i tugom koji su mu parali srce prisjećao nasmrtnost prestrašenog majčina lica kad je odjeknula eksplozija, dok je prolazio kroz noć svih tih prošlih godina po zemlji zaborava u kojoj je svatko prvi čovjek, u kojoj se i on sam morao izgrađivati posve sam, bez oca, ne upoznavši nikad onaj trenutak kad otac sina, dočekavši da je ovaj dovoljno odrastao da može s njim govoriti, poziva na razgovor kako bi mu povjerio obiteljsku tajnu, ili neku staru tugu, ili svoje životno iskustvo, onaj trenutak u kojem čak i smiješni i mrski Polonije razgovarajući s Laertom odjednom postaje velik, a on je navršio šesnaest godina, pa dvadeset, a da nitko s njim nije razgovarao, sve je morao naučiti sam, odrasti sam,

izgrađivati sam svoju snagu i svoju moć, pronaći sam svoj moral i svoju istinu, roditi se napokon kao čovjek da bi se nakon toga morao roditi još težim rođenjem, roditi se za ljude oko sebe, za žene, kao što to moraju svi ljudi rođeni u toj zemlji koji, jedan po jedan, pokušavaju naučiti živjeti bez korijena i bez vjere, i koji svi zajedno danas, kad im prijete da zauvijek postanu anonimni i da se izgube jedini sveti tragovi njihova prolaska na zemlji,

159

nečitke kamene ploče koje je na groblju sad prekrila noć, moraju poučiti druge kako da se rode, cijela mnoštva izvlaštenih osvajača što su im prethodila na tom tlu i koje su sad morali prihvatiti kao braću po rasi i po sudbini.

Avion se sad spuštao prema Alžiru. Jacques je mislio na malo groblje u Saint-Brieucu gdje su grobovi vojnika bolje ušćuvani od onih u Mondoviu*. Mediteran je razdvajao u meni dva svijeta, jedan u kojem su u ograničenim prostorima sačuvane uspomene i imena, drugi u kojem pješćani vjetar briše tragove ljudi po beskrajnim prostranstvima. On je pokušao umaknuti anonimnosti, sirotinjskom životu, tvrdoglavom neznanju, nije mogao prihvatiti život na razini toga slijepog strpljenja, bez riječi, bez ijednog plana za budućnost. Obišao je svijet, izgrađivao, stvarao, iznevjerio bića, njegovi su dani bili prekomjerno ispunjeni. A ipak je sad u duši osjećao da mu Saint--Brieuc i to što je on predstvaljao nikad nisu ništa značili, mislio je na istrošene i pozelenjele grobove koje je upravo napustio, pristajući s nekom neobičnom radošću da ga smrt odvede u njegovu pravu domovinu i prekrije teškim zaboravom uspomenu na tog monstruoznog i [banalnog] čovjeka koji je odrastao i izgradio se bez ičije pomoći i potpore, u siromaštvu, na sretnoj obali i pod svjetlom prvih svitanja svijeta, da bi potom, sam, bez sjećanja i bez vjere, stupio u svijet odraslih svoga vremena i u njegovu stravičnu i uzbudljivu povijest.

DRUGI DIO

SIN ILI PRVI ČOVJEK

Alžir

160

1. Licej

aKad je 1. listopada te godine Jacques Cormeryb, nesiguran u svojim glomaznim novim cipelama, do grla zakopčan u košulji još tvrdoj od apreture, natovaren školskom torbom koja je mirisala na lak i kožu, vidio kako vozač, do kojeg su Pierre i on stajali u prednjem dijelu tramvaja, povlači ručicu mjenjača prema prvoj brzini, i kad je teško vozilo napustilo postaju u Belcourtu, okrenuo se ne bi li vidio, nekoliko metara dalje, majku i baku, koje su se još uvijek naginjale kroz prozor da bi ga što dalje ispratile na taj prvi put prema tajanstvenoj gimnaziji, ali nije ih uspio vidjeti jer je njegov susjed upravo čitao srednje stranice lista Depe-che algerienne. Stoga se okrenuo prema naprijed i promatrao čelične tračnice koje je tramvaj ravnomjerno gutao i iznad njih električne žice što su podrhtavale u svježini jutra, s tugom u srcu okrećući leđa svom domu, staroj četvrti koju je zapravo tako rijetko napuštao i to samo nakratko (govorili su »idem u Alžir« kad bi išli u središte grada), odmičući sve brže i s uznemirujućim osjećajem usamljenosti, unatoč bratskom ramenu Pierrovu koji se gotovo prilijepio uz njega, prema nekom nepoznatom svijetu u kojem nije znao kako će se morati ponašati.

Ustvari, nitko im nije mogao dati nikakav savjet. Pierre i on ubrzo su shvatili da su posve sami. čak ni

a Započeti s odlaskom u licej i nastaviti kronološkim redom, ili pak opisati odraslo čudovište i zatim se vratiti na razdoblje polaska u licej sve do bolesti.

b fizički opis djeteta

163

gospodin Bernard, kojeg se uostalom nisu usudili smetati, nije im mogao ništa reći o tom liceju o kojem nije ništa znao. Kod kuće, neznanje je bilo još potpunije. Za Jacquesovu obitelj, latinski je, primjerice, bila riječ koja nije imala ama baš nikakva značenja. Da su postojala vremena (izvan vremena divljaštva, koje su naprotiv mogli zamisliti) u kojima nitko nije govorio francuski, da su se smjenjivale cijele civilizacije (sama ta riječ nije im ništa značila) čiji su se običaji i jezici posve razlikovali, te istine nisu doprle do njih. Ni slika, ni pisana riječ, ni usmena predaja, ni površna

kultura koja se rađa iz banalnih razgovora, nisu ih se dotakli. U toj kući u kojoj nije bilo novina, ni knjiga, sve dok ih Jacques nije donio, niti radija, gdje su postojali samo najneophodniji uporabni predmeti, u koju je zalazila samo obitelj, i iz koje se odlazilo samo rijetko i opet da bi se otišlo u posjet nekom od članova te iste neuke obitelji, sve što je Jacques donosio iz liceja bilo je neprihvatljivo, i tišina između njega i obitelji bivala je sve većom. U liceju, pak, ne bi mogao govoriti o svojoj obitelji, čiju je neobičnost osjećao ne mogavši je objasniti, čak i da je uspio svladati u sebi nepobjedivi sram koji mu je zatvarao usta pred tom temom.

Ono što ih je dijelilo od ostalih nije bila čak ni klasna pripadnost. U toj zemlji doseljenika, zemlji brzog bogaćenja i strmoglavih padova, granice među klasama bile su manje naglašene od onih među rasama. Da su bili arapska djeca, njihovi bi osjećaji bili mnogo bolniji i gorči. Uostalom, dok su u osnovnoj školi njihovi drugovi bili mali Arapi, arapska su djeca u gimnaziji bila iznimke, a i ona su uvijek bila sinovi bogatih bilježnika. No to što ih je dijelilo od ostalih, i to još više Jacquesa nego Pierrea, jer je ta neobičnost bila izraženija u njegovoj obitelji nego u Pierreovoj, bila je nemogućnost da je uspoređi s tradicionalnim vrijednostima ili klišejima. Na pitanja postavljena na početku

164

školske godine mogao je, razumije se, odgovoriti da mu je otac poginuo u ratu, što je, u krajnjoj liniji, bilo svojevrsno obilježje društvenog položaja, a da je on zjenica svoje nacije, kao i svi uostalom. No, što se ostalog tiče, tu su nastupale poteškoće. U obrascu koji je morao ispuniti nije znao što da stavi kao »zanimanje roditelja«. Stavio je najprije »kućanica«, a Pierre »poštanska službenica«. No Pierre mu je objasnio da kućanica nije zanimanje, nego da je to žena koja je kod kuće i obavlja kućanske poslove. »Ne«, rekao je Jacques, »ona obavlja kućanske poslove kod drugih, a ponajviše kod sitničara preko puta. »Onda«, rekao je Pierre oklijevajući, »moraš staviti sluškinja«. Ta pomisao Jacquesu uopće nije pala napamet iz jednostavnog razloga što tu riječ, tako rijetku, kod njega nisu nikad izgovarali -pored ostalog i stoga što nitko nije imao osjećaj da ona radi za druge, radila je prije svega za svoju djecu. Jacques je počeo ispisivati tu riječ, zastao i odjednom osjetio sram odjednom i sram što se posramio.

Dijete nije ništa samo po sebi, njega predstavljaju roditelji. Kroz njih se određuje u svojim očima i u očima drugih. O njemu sude preko njegovih roditelja, to jest sude mu bez mogućnosti opoziva, i baš je taj sud ljudi Jacques upravo otkrio, a s njim i vlastiti sud o nezahvalnu srcu kakvo je bilo njegovo. Nije mogao znati da se, kad jednom postanemo odrasli ljudi, ne moramo osjećati posebno zaslužnima ako ne poznamo te ružne osjećaje. Jer drugi o nama sude, dobro ili loše, prema onome što jesmo, a mnogo manje prema našoj obitelji, jer se čak događa da se o obitelji sudi prema djetetu koje je postalo odraslim čovjekom. No, Jacques bi morao imati izuzetno čisto i junačko srce pa da ne pati zbog otkrića do kojeg je upravo došao, kao što je morao biti neizmjereno ponizan da bi bez bijesa i

Sic

165

srama prihvatio tu patnju zbog onoga što je spoznao o svojoj prirodi. On nije imao ništa od svega toga, nego samo tvrdokorni i bijedan ponos koji mu je bar u toj prilici bio od pomoći i omogućio mu da odlučnim perom upiše u obrazac riječ »sluškinja«, i odlučno ga preda prefektu koji se na nj nije ni osvrnuo. Pored svega toga Jacques nije nipošto želio promijeniti ni svoj položaj ni svoju obitelj, a njegova je majka, takva kakva je bila, bila nešto što je volio najviše na svijetu, mada i ljubavlju očajnika. Kako uostalom objasniti da se siromašno dijete može ponekad posramiti nikome pritom ne zavideći?

U jednoj drugoj prilici, kad su ga pitali za vjeroispovijest, odgovorio je »katolik«. Pitali su ga treba li ga upisati na vjeronauk, a on je, prisjećajući se bakinih strahovanja, odgovorio da ne treba.

»Ustvari«, rekao je prefekt koji je bio jedan od onih hladnokrvnih pod-rugljivaca, »vi ste katolik, ali ne i praktikant.« Jacques mu nije mogao reći kako su stajale stvari u njegovoj kući, niti objasniti čudan način na koji su njegovi pristupali vjeri. Odlučno je odgovorio »da«, čime je izazvao smijeh i došao na glas kao čvrst karakter u trenutku kad se osjećao izgubljenijim nego ikad.

Jednog pak drugog dana, profesor književnosti podijelio je učenicima tekst koji se odnosio na

probleme unutrašnje organizacije nastave, i tražio da roditelji potpišu. Tekst, u kojem se potanko nabrojalo sve što je đacima bilo zabranjeno unositi u licej, od oružja do stripova preko igraćih karata, bio je napisan tako kompliciranim jezikom da ga je Jacques majci i baki morao sažeti vrlo jednostavnim riječima. Jedino se njegova majka mogla potpisati svojim nemuštim potpisom. Budući da je poslije smrti svog muža svakog tromjesjeća primala* mirovinu kao ratna udovica, a poziv * dobivala

166

te je državna uprava, u ovom slučaju državna blagajna - no Catherine Cormerv rekla bi samo da ide u blagajnu što je za nju bila riječ bez ikakva smisla dok su djeca naprotiv zamišljala neko mitsko mjesto nepresušnog bogatstva iz kojeg je njihova majka s vremena na vrijeme smjela crpsti skromne količine novca - od nje svaki put tražila da se potpiše, nakon prvih poteškoća, jedan ju je susjed (?) naučio oponašati uzorak potpisa Udova Camus¹ koji joj je više-manje uspijevao, ali je bio priznat. Sutradan ujutro, međutim, Jacques je otkrio da se majka, koja je izašla prije njega da bi otišla pospremiti dućan koji se rano otvarao, zaboravila potpisati. Baka se nije znala potpisati. Ona je uostalom i računala s pomoću krugova koji su, već prema tome jesu li bili precrtani jednom ili dvjema crtama, označavali jedno cijelo, desetinu ili stotinu. Jacques je morao odnijeti u školu nepotpisan tekst s uputama o ponašanju, rekao je da je majka zaboravila, na pitanje nije li netko drugi u kući mogao potpisati, odgovorio da nije i po iznenađenju profesorovu zaključio da je njegov slučaj manje banalan nego što je do tada vjerovao.

Još su ga više obeshrabrivali mladi iz francuske prijestolnice koje su u Ažir dovele karijere njihovih očeva. Onaj koji ga je naročito navodio na razmišljanje bio je Georges Didiera, kojeg je ljubav prema predmetu francuskog i prema čitanju približila Jacquesu sve do nježnog prijateljstva, na koje je Pierre uostalom bio ljubomoran. Didier je bio sin časnika, gorljivog katolika. Njegova se majka »bavila glazbom«, sestra (koju Jacques nije nikad vidio, ali je o njoj čeznutljivo maštao) je vezla, a Didier se, kako je sam govorio, namjeravao posvetiti svećeničkom pozivu. Izvanredno inteligentan, bio je nepopustljiv oko pitanja vjere i

1 Sic

vratiti se na njega u trenutku njegove smrti.

167

morala, i o tim pitanjima njegovi su stavovi bili nepokolebljivi. Nikad nije izgovorio prostu riječ niti pravio aluzije, kao što su činila druga djeca s neumornim zadovoljstvom, na prirodne funkcije čovjekove ili funkcije reprodukcije, koje im uostalom nisu bile tako jasne kao što su to htjeli prikazati. Prvo što je zamolio Jacquesa kad je započelo njihovo prijateljstvo bilo je da prestane prostačiti. Jacquesu to nije bilo teško kad je bio s njim. Ali s drugima se začas prilagodio razgovorima o prostotama. (Već se tada ocrtavala njegova višestruka priroda koja mu je trebala olakšati mnogo toga i učiniti ga sposobnim da govori svačijim jezikom, da se prilagodi svakoj sredini, da igra sve uloge, osim...) Uz Didiera je Jacques shvatio što je to prosječna francuska obitelj. Njegov je prijatelj u Francuskoj imao obiteljsku kuću u koju je odlazio za vrijeme praznika, o kojoj je Jacquesu neprestano govorio ili pisao, kuću koja je imala tavan pun starih kočega u kojima su se čuvala obiteljska pisma, uspomene, fotografije. Znao je sve o životima svojih djedova i pradjedova, čak i o jednom pretku koji je bio mornar u Trafalgaru, i iz te duge povijesti, tako žive u njegovj mašti, crpio je primjere i pouke za svoje ponašanje u svakodnevnom životu. »Moj je djed govorio da... Otac želi da ...«, govorio je opravdavajući time svoju strogost, svoju nepokolebljivu čistoću. Kad bi govorio o Francuskoj rekao bi »naša domovina« i prihvaćao unaprijed sve žrtve koje ta domovina od njega zahtijeva (»Tvoj je otac poginuo za domovinu«, govorio bi Jacquesu...), dok je za Jacquesa taj pojam domovine bio bez ikakva smisla; on je znao da je Francuz, da to za sobom povlači stanovite dužnosti, no Francuska je za njega bila nešto daleko na što si se pozivao, koja je ponekad tebe pozivala, nešto poput Boga, o kojem je ponešto čuo izvan svog doma, i koji je, naizgled, bio apsolutni djelitelj dobra i zla, na kojeg

168

je nemoguće utjecati, ali koji ima svu moć nad sudbinom čovjekovom. A tako su sve to, i još i više, doživljavale i žene s kojima je živio. »Mama, što je to domovina?«, upitao je jednog dana. Ona ga

je gledala prestrašeno kao uvijek kad ne bi razumjela. »Ne znam«, rekla je, »ne znam.« »To je Francuska.« »Ah, da.« činilo se da joj je laknulo. Didier je, međutim, dobro znao što je to, obitelj je za njega intenzivno postojala generacijama, kao što je zemlja u kojoj se rodio imala svoju povijest, on je Ivanu Orleansku zvao po imenu, a isto su tako dobro i zlo za njega bili jasni kao njegova sadašnja i buduća sudbina. Jacques, a i Pierre, iako on manje, osjećali su da pripadaju nekoj drugoj vrsti, bez prošlosti, bez obitelji, bez tavana pretrpanog pismima i fotografijama, bili su teoretski građani neke neodređene nacije gdje snijeg prekriva krovove kuća dok oni rastu pod stalnim i surovim suncem, oboružani samo najelementarnijim moralom koji zabranjuje na primjer krasti, koji ti nalaže da braniš majku i ženu, ali ostaje nijem na mnoštvo pitanja koja se tiču žena, odnosa s pretpostavljenima... (itd.), ukratko, neuka djeca koja nisu znala za Boga niti je on znao za njih, nesposobna da zamisle neki budući život, toliko im se sadašnji činio svakim danom neiscrpnim pod zaštitom ravnodušnih božanstava - sunca, mora i siromaštva. Ustvari, ono što je Jacquesa duboko vezalo za Didiera bilo je, zacijelo, srce tog djeteta obuzetog apsolutnim, nepokolebljivog u svojim odanim strastima (prvi put je Jacques čuo riječ »odanost« iz Didierovih usta) i njegova tako privlačna nježnost, ali i to što se u njegovim očima doimao nekako stranim, njegov je šarm za Jacquesa bio upravo egzotičan i tim ga je više privlačio, kao što će ga, kad odraste, neodoljivo privlačiti strankinje. To dijete obitelji, tradicije i vjere, a otkriće domovine 1940.

169

imalo je za Jacquesa privlačnost pustolova koji se preplanuli od sunca vraćaju iz tropskih krajeva, skrivajući u sebi neku neobičnu i nerazumljivu tajnu. No kabilski pastir, koji na svojoj golemoj planini nagrizenoj suncem promatra let roda, sanjareći o Sjeveru s kojeg su doletjele nakon duga puta, može tako sanjariti po cijeli dan, ali navečer se vraća svojim poljima mastike, svojoj obitelji u dugim haljinama, svojoj bijednoj kolibi u kojoj je pustio korijenje. I zato, koliko god Jacques bio očaran neobičnim dražima građanske tradicije(?), on je ipak ostao istinski vezan za onog koji mu je bio najbliži, a to je bio Pierre. Svakog jutra, u šest i četvrt (osim nedjeljom i četvrtkom), Jacques bi se spustio stubama grabeći po četiri, izletio u vlažan i topao ljetni zrak ili u jaku zimsku kišu od koje je njegova pelerina bubrila kao spužva, skrenuo kod česme u Pierreovoj ulici, i neprestano trčeći, popeo se stubama do drugog kata gdje bi lagano pokucao na vrata. Pierreova majka, lijepa žena bujna stasa, otvorila bi mu vrata koja su vodila ravno u sirotinjski namještenu blagovaonicu. U dnu blagovaonice po jedna vrata sa svake strane vodila su u sobe. Jedna je bila Pierreova, a dijelio ju je s majkom, druga je pripadala dvojici ujaka, grubih željezničara, šutljivih i nasmiješenih. Kad se ušlo u blagovaonicu, odmah s desne strane bila je mala prostorija bez zraka i danjeg svjetla, koja je služila kao kuhinja i kupaonica. Pierre je redovito kasnio. Sjedio bi za stolom prekrivenim stolnjakom od voštanog platna, kraj upaljene petrolejske svjetiljke po zimi, sa smeđom zdjelicom od pocakljene gline u rukama, i pokušavao ispiti, a da se ne opeče, vrelu tekućinu koju mu je majka netom natočila. »Puši«, govorila je. Puhao bi i srkao, a Jacques bi se premiještao s noge na nogu promatrajući gaa. Kad bi Pierre završio s doručkom, morao je još

a kačket srednjoškolca

170

svratiti u kuhinju osvijetljenu voštanicom, gdje ga je pokraj cinčanog sudopera čekala čaša vode i na njoj četkica za zube s debelim slojem posebne paste jer je patio od gnojenja zubnog mesa. Pokupio bi pelerinu, školsku torbu i kapu i tako natovaren snažno i dugo četkao zube i glasno pljuvao u cinčani sudoper. Apotekarski miris paste za zube miješao se s mirisom bijele kave. Jacques, kome je bilo pomalo mučno, gubio je strpljenje i davao mu to do znanja, što bi završavalo jednim od onih durenja koja učvršćuju prijateljstva. Potom bi šuteći izašli na ulicu, hodali do tramvajske postaje bez ijednog osmijeha. Drugi bi se, pak, put utrkivali glasno se smijući ili bi trčali dodajući si torbe kao da su lopte za ragbi. Na postaji bi čekali, vrebajući dolazak crvenog tramvaja da bi vidjeli s kojim će od dva ili tri vozača tog dana putovati.

Nikad nisu ulazili u dvije otvorene prikolice nego bi se popeli u prva kola, probijajući se prema naprijed jer je tramvaj bio krcat radnicima koji su išli u središte grada, pri čemu su im torbe

otežavale kretanje. Stojeći u prednjem dijelu kola, koristili su svaki silazak putnika kako bi se što više priljubili uz pregradu od željeza i stakla i uz visoku i usku mjenjačku kutiju navrh koje se poluga s ručicom kretala vodoravno duž kruga na kojem je veliki čelični zubac označavao mrtvu točku, tri naredna tri uzastopne brzine, i peti rikverc. Vozači, koji su jedini smjeli rukovati tom polugom, i s kojima je, kako je to nalagao natpis iznad njihove glave, bilo zabranjeno razgovarati, uživali su kod djece ugled polu-bogova. Nosili su uniformu veoma sličnu vojničkoj, i kapu s kožnatim obodom, a arapski vozači fes. Dvoje ih je djece razlikovalo po njihovu izgledu. Bio je tu »simpatični mladac« koji je imao lice zavodnika i krhka ramena; smeđi medvjed, visok i snažan Arapin grubih crta lica s pogledom uperenim uvijek pred sebe; prijatelj životinja, stari Talijan blijeda lica i

171

svijetlih očiju, sav iskrivljen nad upravljačkom polugom, a koji je svoj nadimak dobio po tome što bi gotovo zaustavio tramvaj da poštedi kakvog nesmotrenog psa ili pak psa koji bi bez ustručavanja nasred tračnica polagao svoj izmet; i Zoro, nalik na veliku kobasicu, s licem i brčićima kao u Douglasa Fairbanksaa. Prijatelj životinja bio je srcima dvaju dječaka najdraži. No njihovo je divljenje ipak bilo upućeno smeđem medvjedu koji je, nepokolebljiv i uspravan na svojim čvrstim nogama, vozio svoj bučni stroj svom brzinom, golemom lijevom šakom čvrsto držeći drvenu ručicu poluge, gurajući je, čim bi mu promet dopustio, do treće brzine, dok mu je desna ruka budno počivala na velikom kotaču kočnice, desno od mjenjačke kutije, spremna žustro okrenuti kotač nekoliko puta dok je polugu vraćao na nultu točku, a stroj tromo klizio tračnicama. Upravo bi se sa smeđim medvjedom, u zavojima i na skretnicama, velika motka pričvršćena za krov tramvaja debelom spiralnom oprugom, vrlo često odvojila od električne žice s kojom je bila povezana preko kotačića sa žlijebom na obodu, pa se uspravila uz bučno podrhtavanje žica i frcanje iskri. Kondukter bi tada iskočio iz tramvaja, uhvatio dugu žicu pričvršćenu za kraj motke koja se automatski namatala u kutiju od lijevana željeza na stražnjem dijelu prvih kola, i, vukući iz sve snage kako bi svladao otpor spirale čelične opruge, povukao motku unatrag, otpuštao je polako dok se ne uspravi, i nastojao je vratiti u žljeb kotačića, uz prštanje iskri. Nagnuti izvan kola, ili, kad je bila zima, nosa priljubljenog uz prozorsko staklo, dječaci su pratili cijelu operaciju, pa kad je bila ovjenčana uspjehom, objavili su to u sav glas i tako obavijestili vozača, ne kršeći pritom zabranu da s njim razgovaraju. No, smeđi medvjed ne

uze i zvonce

172

bi ni trepnuo; čekao bi da mu kondukter da znak povlačenjem užeta što je visilo u dnu kola i pokretalo zvonce sprijeda. Ponovno bi pokrenuo tramvaj, bez posebnih mjera opreza. Djeca su promatrala kako čelična cesta juri ispod i iznad njih, kroz kišno ili blistavo jutro, veseleći se kad bi tramvaj svom brzinom pretekao neka kola s konjskom zapregom ili se pak nakratko natjecao u brzini s kakvim zadihanim automobilom. Na svakoj postaji tramvaj bi iskrao dio tereta što su ga činili arapski i francuski radnici, te ukrcavao to bolje odjevenu klijentelu što se više približavao središtu, ponovno kretao uz zvonjavu zvonca i vozio s jednog kraja na drugi, dugim lukom kruga duž kojeg se prostirao grad, sve do trenutka kad je iznenada izbio na luku i na nepregledni prostor zaljeva koji se pružao sve do plavičastih planina daleko na obzorju. Tri postaje dalje bila je zadnja postaja, La place du Gouvernement, gdje su djeca silazila. Trg je s tri strane bio obrubljen drvećem i kućama s nadsvođenim trijemovima, a s četvrte otvoren prema bijeloj džamiji i prema luci. U središtu se uzdizao konjanički spomenik vojvode od Orleansa prekriven sivo-zele-nom patinom pod blještavim nebom, a njegova već potamnijela bronca blistala se na kiši za ružna vremena (pripovijedalo se da je kipar, zaboravivši isklesati jedan podbradnjak, počinio samoubojstvo) dok se s konjskog repa voda neumorno slijevala u mali vrt s rešetkastom ogradom koji je okruživao spomenik. Ostatak trga bio je opločen malim glatkim kamenim pločama po kojima bi se djeca, iskočivši iz tramvaja, odsklizala do ulice Bab-Azoun kojom su u pet minuta stigla do liceja. Ulica Bab-Azoun bila je uska ulica koju su nad-svođeni trijemovi s obje strane, što su počivali na golemim četvrtastim stupovima, činili još užom, jedva ostavljajući mjesta za tramvajsku liniju, ovu je držala

neka druga kompanija, što je povezivala tu četvrt s najvišim četvrtima grada. Za vrućih dana, jarko plavo nebo visjelo je nad ulicom poput užarena poklopca, ali je u sjeni trijemova bilo svježije. Za kišnih dana, cijela bi se ulica pretvorila u dubok usjek od mokra i blistava kamena. Duž nadsvođenih trijemova nizali su se dućani, trgovine tkaninama na veliko s tamno obojenim pročeljima i balama svijetlih tkanina što su se bjelasale u sjeni, trgovine mješovitom robom što su mirisale na klinčac i kavu, dućančići u kojima su arapski trgovci prodavali slatkiše s kojih se cijedilo ulje i med, mračne i duboke kavane u kojima su u to doba dana strojevi za kavu radili punom parom (navečer su, pak, osvijetljeni slabim svjetlom, vrvjeli od buke, cijela vojska muškaraca gazila bi po piljevini kojom je bio posut parket i gurala se oko tezge zatrpane čašama s opalno bijelom tekućinom i zdjelicama punim lupina, slanah ribica, celera nasjeckanog na komadiće, pečenih krumpirića i kikirikija) i konačno tržnica za turiste gdje se nudila odvratna orijentalna staklarija u plitkim izlozima uokvirenim stalcima s razglednicama i maurskim maramama žarkih boja.

Jednu od tih tržnica pod nadsvođenim trijemovi-ma, držao je debeo čovjek koji je uvijek sjedio iza izloga, u sjeni ili u svjetlu električne rasvjete, golem i blijed, izbuljenih očiju, nalik onim životinjama koje otkrijemo kad podignemo kamen ili stari panj, i posve ćelav. Djeca iz liceja zbog njegova su mu neobična izgleda dala nadimak »klizalište za muhe« ili »uzletišta za komarce«, tvrdeći da ti kukci, dok hodaju ogoljelom površinom njegove lubanje, promaše zavoj i izgube ravnotežu. Cesto bi navečer, poput jata čvo-raka, pretrčavali ispred njegova dućana, izvikujući nadimke nesretnika i imitirajući sa »bzzz« tobožnje sklizanje muha. Debeli bi ih trgovac žestoko grdio; jednom ili dvaput pokušao ih je uhvatiti, ali je morao

odustati. Povukao bi se iznenada pred rafalima urlika i podrugivanja, te nekoliko večeri zaredom pustio djecu da se izivljavaju urlajući mu pred nosom. A onda jedne večeri, arapski mladići koje je trgovac potplatio, iskočili su iza stupova gdje su bili skriveni i dali se u trk za dječacima. Jacques i Pierre te su večeri mogli zahvaliti samo svojoj izuzetnoj brzini što su izbjegli batinama. Jacques je zaradio samo jedan za-ušnjak, a onda se pribrao i umaknuo neprijatelju. No, dvojica ili trojica njihovih drugova zaradila su dobrih batina. đaci su nakon toga skovali plan kako da opljačkaju dućan i fizički unište njegova vlasnika, no na kraju su ipak odustali od svog mračnog nauma, prestali progoniti svoju žrtvu i otada dobroćudno prolazili suprotnim pločnikom. »Ustrtarili smo se«, rekao je s gorčinom Jacques. »Uostalom«, rekao mu je Pierre, »nismo bili u pravu i bojali smo se batina.« Te se zgođe, zacijelo, prisjetio kasnije kad je (stvarno) shvatio da se ljudi samo pretvaraju da poštuju tuđa prava, a povlače se jedino pred siloma.

Negdje na sredini ulica Bab-Azoun se širila, a nadsvođeni trijemovi su se s jedne strane gubili i prepustili mjesto crkvi Sainte-Victoire. Ta mala crkva stajala je na mjestu nekadašnje džamije. Na njezinu pročelju obijeljenu vapnom bio je uklesan svojevrsni ol-tar(?) uvijek okićen cvijećem. U vrijeme kad su dječaci prolazili, na slobodnom su se pločniku cvjećarnice već otvarale i nudile stručke perunika, karanfila, ruža i anemona, ovisno o godišnjem doba, uronjene u visoke limenke rdave od vode kojom su stalno škropili cvijeće. Na istom je pločniku bio i mali dućančić s arapskim uštipcima, a to je bio ustvari mali sobičak u koji bi jedva stale tri osobe. Na jednom zidu sobička bilo je ugrađeno ognjište, rub kojeg je bio obložen

a on kao i ostali.

T

plavom i bijelom majolikom, i na kojem je cvrčao popriličan kotlić s kipućim uljem. Pred ognjištem se u turskom sjedu smjestio neobičan lik u arapskim hlačama, razgolićenih grudi za vrućih dana i sati, a inače odjeven u europski kaputić zatvoren ispod vrata sigurnosnom iglom, koji je zbog svoje obrijane glave, suha lica i krezubih usta, podsjećao na Gandhija bez naočala, i koji je s pjenjačom od crvene gleda u ruci nadgledao pečenje okruglih uštipaka što su rumenjeli u ulju. Kako bi koji uštipak bio pečen, to jest kad bi mu rub postao zlaćano rumen, a vrlo tanko tijesto u sredini prozirno i hrustavo (poput prozirnog prženog krumpirića) pažljivo bi provukao pjenjaču ispod uštipka i brzo

ga podigao iz ulja, ocijedio ga potom iznad kotlića, tresući dva tri puta pjenjačom, pa ga položio pred sebe na stalak zaštićen staklom, sačinjen od polica s rupicama na kojima su bili poredani, s jedne strane štapići od uštipaka s medom, već zgotovljeni, a s druge, plosnati i okrugli uštipci iz uljaa. Pierre i Jacques bili su ljudi za tim poslasticama, i kad bi jedan ili drugi, nekim slučajem, imali koji novčić, našli bi vremena da svrate po uštipak iz ulja zamotan u papir koji bi od ulja odmah postao proziran, ili po štapić koji bi trgovac, prije negoli bi im ga pružio, umočio u vrč što je stajao odmah do njega, pored vatre, pun tamnog meda načičkanog mrvicama od uštipaka. Djeca bi uzimala te divote i zagrizala u njih trčeći prema školi, naginjući se prema naprijed da ne zaprljaju odjeću.

Upravo ispred crkve Sainte-Victoire, neposredno nakon početka školske godine, polijetale su lastavice na jug. U gornjem, proširenom dijelu ulice, naime, bilo je razapeto mnoštvo električnih žica, pa čak i vodova pod visokim naponom koji su nekad služili za pokretanje tramvaja, a koji, iako izvan uporabe, nisu bili demontirani. S prvim hladnoćama, relativnim hladnoćama uostalom, jer nije nikad smrzavalo, ali ipak osjetnim nakon mjeseci zagušljive vrućine, lastavice⁸ koje su letjele uglavnom iznad bulevara uz more, iznad trga pred licejom ili nebom siromašnih četvrti, strmoglavljujući se s vremena na vrijeme uz glasan cvrkut na plodove divlje smokve, komad smeća na moru ili kakav svjež izmet, najprije bi se počele pojavljivati pojedinačno, u koridoru ulice Bab--Azoun, letjele bi najprije nisko ususret tramvajima, pa odjednom uzetele visoko i izgubile se na nebu iznad kuća. Onda bi ih jednog jutra osvanulo na tisuće po žicama iznad malog trga Saint-Victoire i po krovovima kuća, stisnule bi se jedna uz drugu klimajući glavicama nad malim crno-sivim grudima, lagano tapkajući nožicama i udarajući repom kako bi napravile mjesta za pridošlice, prekrivajući pločnik svojim malim pepeljastim izmetima, bilo je to muklo cvrku-tanje pojačano povremenim kliktajima, pravi tajni sabor bez stanke koji bi se od samog jutra nadvio nad gradom, postepeno se sve više širio i postao gotovo zaglušujućim s dolaskom večeri, kad su djeca trčala prema tramvajima koji su ih trebali odvesti kući, a onda bi kao na neki nevidljiv znak utihnule, tisuće glavica i crno-bijelih repova klonulo bi na usnulim pticama. Puna dva ili tri dana pristizale su lastavice sa svih strana Sahela, poneke iz još većih udaljenosti, pokušavale bi se smjestiti među onima što su već bile tu, i malo pomalo rasporedile se po krovnim vijencima duž ulice, s jedne i druge strane glavnog okupljališta, neprestano umnožavajući iznad glava prolaznika lepet krila i sveopći cvrkut koji bi na kraju postao nepodnošljiv. A onda, jednog jutra, ulica bi iznenada osvanula prazna. U noći, neposredno prije svanuća, ptice bi sve zajedno odletjele na jug. Time je

Zlabias, Makroud

pogledati alžirske vrapce kod Greniera.

176

177

w

za djecu započinjala zima, mnogo prije kalendarske, jer za njih nije bilo ljeta bez prodornog cvrkuta lastavica na još toplom večernjem nebu.

Ulica Bab-Azoun na kraju je izbijala na veliki trg gdje su s lijeve i s desne strane, jedna nasuprot drugoj, stajal licej i vojarna. Licej je začeljem bio okrenut prema arapskom dijelu grada čije su se strme i vlažne ulice penjale brežuljkom. Vojarna je okrenula začelje moru. Iza liceja pružao se perivoj Marengo; iza vojarne, siromašna i napola španjolska četvrt Bab-el--Oued. Nekoliko minuta prije sedam i četvrt, uspevši se svom brzinom stubama, Pierre i Jacques ušli bi s rijekom ostale djece kroz mala vratareva vrata pokraj velikih svečanih vrata. Izbili bi na prostrano svečano stubište, s obje strane kojeg su visjele počasne ploče, kojim su se opet svom brzinom penjali do odmorišta, odakle se s lijeva odvajalo stubište za katove i koje je bilo odvojeno od velikog dvorišta zastakljenom galerijom. Tu, iza jednog od stupova na odmorištu, opazili bi Nosoroga koji je vrebao na zakašnjele učenike. (Nosorog je bio glavni nadzornik, mali i nervozni Korzikanac koji je svoj nadimak dugovao svojim za-frkanim brkovima.) Tog trenutka započinjao bi jedan drugi život. Pierre i Jacques zbog svoje su »obiteljske situacije« dobili stipendiju za polu-internat. Provodili su dakle cijeli dan u liceju i objedovali u blagovaonici internata. Nastava je počinjala u 8 ili 9 sati

ovisno o danima, a doručak se posluživao pitomcima internata u 7 i 1/4 i vanjski su učenici imali na nj pravo. Obitelji dvojice dječaka nisu mogle ni zamisliti da je moguće odreći se bilo kakvog prava, kad su ih ionako imali tako malo; Jacques i Pierre bili su dakle među malobrojnim polu-pitomcima koji su stizali u 7 i 1/4 u veliku bijelu okruglu blagovaonicu gdje su napola probuđeni pitomci već zauzeli svoja mjesta za dugim stolovima obloženim cinkom, pred velikim zdjelicama

178

i ogromnim košarama s naslaganim kriškama suhog kruha, dok su dječaci, uglavnom Arapi, omotani visokim pregačama od gruba platna, prolazili kroz redove s nekad sjajnim velikim kavovarima sa svinutim kljunom za lijevanje, da bi svakom u zdjelicu natočili kipuću tekućinu i kojoj je bilo više divke nego kave. Pošto bi ostvarila svoje pravo, djeca bi, četvrt sata kasnije, mogla otići u učionicu u kojoj su pod nadzorom repetitora, također učenika internata, mogla ponoviti lekcije prije početka nastave.

Velika razlika u odnosu na osnovnu školu bilo je mnoštvo nastavnika. Gospodin Bernard znao je sve i podučavao je sve što je znao na isti način. U liceju su se nastavnici mijenjali s predmetima, a metode s osobama²¹. Postojala je mogućnost uspoređivanja, što znači da je trebalo izabrati između onih koje ste voljeli i onih koje uopće niste voljeli. Učitelj je u tom smislu sličniji ocu, on zauzima gotovo posve njegovo mjesto, neizbježan je poput njega, i u svakom smislu neophodan. Ustvari se pitanje voliš li ga ili ne uopće ne postavlja. Najčešće ga volimo jer apsolutno ovisimo o njemu. Ali ako ga dijete slučajno ne voli, ili ne baš osobito, ovisnost i neophodnost ostaju, i oni su gotovo kao ljubav. U liceju, naprotiv, nastavnici su bili poput ujaka koje možeš birati. Moglo ih se, na primjer, i ne voljeti, kao što je to bio slučaj sa stanovitim profesorom fizike, neobično elegantno odjevenim, autoritativnim i prostim, kojeg Jacques i Pierre nisu mogli »prožvakati«, a opet su se tijekom godina morali s njim više puta sresti. Onaj koji je imao najviše uvjeta da bude voljen bio je nastavnik iz književnosti, koga su djeca češće vidala, a Jacques i Pierre doista su bili vezani uz njega kroz gotovo sve razrede, ne mogavši

a Gospodina Bernarda su voljeli i divili mu se. Nastavniku u liceju u najboljem su se slučaju divili, ali ga se nisu usudili voljeti. b reći koje? i proširiti?

179

se, međutim, osloniti na njega jer on o njima nije znao ništa, nakon završene nastave vraćao se za njih posve nepoznatom životu, a oni svojoj udaljenoj četvrti gdje nije bilo nikakve vjerojatnosti da se nastani profesor liceja, tako da nisu nikad nikoga susretali, ni od profesora ni od učenika, na svojoj tramvajskoj liniji - liniji crvenih tramvaja koji su vozili u donjogradske četvrti (C.F.R.A.) dok je za gornjogradske, otmjene četvrti prometovala linija zelenih tramvaja, takozvana T.A. Ti su T.A. uostalom vozili do liceja, dok su CERA. išli samo do trga du Gouvernement, pa se [ ]1 liceju s donje strane. Tako je na kraju dana dvoje djece osjetilo da se razlikuje od ostalih već na samim vratima liceja ili samo malo dalje, na trgu du Gouvernement kad bi se, oprostivši se od vesele grupe svojih drugova, uputili prema crvenim tramvajima što su vozili u siromašne četvrti. To što su osjećali bila je različitost, ali ne i inferiornost. Bili su iz neke druge četvrti, to je bilo sve.

Za vrijeme nastave, međutim, ta bi različitost potpuno nestala. Kute su mogle biti otmjene ili manje otmjene, sve su bile slične. Postojalo je samo suparništvo u inteligenciji za vrijeme nastave i u fizičkoj spretnosti u igrama. U obje vrste natjecanja dvoje djece nije bilo među zadnjima. Solidno obrazovanje koje su dva dječaka dobila u osnovnoj školi dalo im je osjećaj nadmoćnosti, zahvaljujući kojem su se šestom razredu našli među najboljima. Njihovo savršeno poznavanje pravopisa, temeljito poznavanje računa, njihovo izvježbano pamćenje i nadasve poštovanje [ ]2 koje su im usadili za sve vrste znanja, bili su, barem na početku njihova školovanja, glavni aduti. Da Jacques nije bio tako nestašan, što ga je redovito sprečavalo da se nađe na počasnoj ploči, da je Pierre

Jedna nečitka riječ. Jedna nečitka riječ.

180

bolje prionuo uz latinski, njihova bi pobjeda bila potpuna. U svakom slučaju, ohrabreni svojim nastavnicima, bili su poštovani. Što se igara tiče, radilo se prije svega o nogometu, Jacques je već na prvim odmorima otkrio ono što će tolike godine biti njegovom strašću. Utakmice su se igrale za

vrijeme odmora, odmah poslije objeda u blagovaonici i onog od jedan sat koji je za pitomce, polu-pitomce i vanjske đake slijedio iza zadnjeg sata u 4. To je bio odmor od jednog sata koji je djeci omogućavao da użinaju i odmore se prije nego što će dva sata provesti učeći gradivo za sutradana. Jacques nije ni pomišljao na użinu. S ostalim zaljubljenicima u nogomet, pohrlio bi u betonirano dvorište, s četiri strane obrubljeno trijemovima na debelim stupovima (ispod kojih su štreberi i oni mudri šetali čavrljajući) duų kojih je bilo nekoliko klupa, ukrašeno velikim fikusima zaštićenim željeznim ogradama. Dva bi tabora podijelila dvorište, golmani se smjestili svaki na svoj kraj između stupova, a velika gumena lopta postavljena je u sredinu. Nije bilo sudaca, i nakon prvog šuta počela bi vriska i trka. Na tom je terenu Jacques, koji je s najboljim učenicima razgovarao kao sa sebi ravnima, zadobio poštovanje i ljubav i onih najlošijih, kojima nebo, uskrativši im pamet, često podari snaųne noge i neiscrpan dah; tu se po prvi put odvojio od Pierrea koji nije igrao nogomet, iako je bio prirodno spretan, ali je bivao sve osjetljiviji, budući da je rastao brųe od Jacquesa, i kosa mu je postajala sve svijetlijom, kao da je kod njega premještanje u drugu sredinu loųije uspjelob. Jacques je pak zaostajao u rastu, zbog čega je dobio nadimak »pikavac« i »niskoguzi«, ali to ga nije pogađalo, do iznemoglosti je naganjao loptu, nastojeći izbjeći čas drvo, čas neprijatelja, osjećao se vladarom dvorišta i a dvorište djelomice ispraųnjeno pošto su vanjski daći otišli kući b proširiti

181

ųivota. Kad bi se oglasio bubanj koji je označavao kraj odmora i početak učenja, on doista kao da bi pao s neba, zaustavio bi se tog časa na cementu, zadihan i znojan, ljut što su sati tako kratki, pa postajući polako svjestan trenutka potrčao opet prema drugovima, brišući rukavom znoj s lica, i odjednom se zgrozio pri pomisli da su se čavli na njegovim dųonovima istroųili, pregledavao bi ih sa zebnjom za vrijeme nastave, pokušavajući ustanoviti promjenu u odnosu na prethodni dan i bio ohrabren otkrićem da je veoma teųko odrediti stupanj istroųenosti. Osim kad bi, nakon neke nepopravljive štete, otvoren đon, uniųtena koųa, iskrivljena peta, bilo sasvim izvjesno kakav ga doček očekuje kod kuće. Tijekom posljednja dva sata gutao bi slinu s grčem u Źelucu i pokušavao se iskupiti za počinjenu štetu marljivim radom na koji se ipak, unatoč svim nastojanjima, zbog straha od batina nije uspio usredotočiti. Taj je zadnji dio nastave bio uostalom i najdulji. Prije svega stoga što je trajao dva sata. Osim toga odvijao se kad je već pao mrak ili se spuųtao sumrak. Visoki prozori gledali su na perivoj Marengo. Oko Jacquesa i Pierrea koji su sjedili jedan do drugog, djeca su bila tiųa nego obično, umorna od rada i igara, zaokupljena rješavanjem posljednjih zadataka. Osobito krajem godine, večer se spuųtala na veliko drveće, na cvjetnjake i stabla banana u perivoju. Sve zelenije nebo sve se više širilo, Źamor grada bivao je sve udaljenijim i sve muklijim. Kad je bilo jako vruće i jedan od prozora odųkrinut, mogao se čuti cvrkut posljednjih lastavica iznad malog vrta, a miris jasmína i velikih magnolija preplavio bi kiselkaste i gorkaste mirise tinte i ravnala. Jacques bi sanjario s nekom neobićnom tjeskobom u duųi, sve dok ga mladi repetitor, koji je i sam pisao svoj rad za fakultet, ne bi opomenuo. Valjalo je čekati posljednji udarac bubnja.

182

aU sedam sati, svi bi navalili na izlaz liceja, a onda u trku, u bućnim grupama, ulicom Bab-Azoun gdje su svi izlozi bili osvijetljeni, ploćnici ispod nasvođenih trijemova puni ljudi, tako da su ponekad morali trćati kolnikom, između traćnica, dok ne bi naiųao tramvaj pa su ipak morali skrenuti pod nadsvodene trijemove, sve dok se pred njima konaćno ne bi pojavio trg du Gouvernement, rasvijetljen po obodu kioscima i teųgama arapskih trgovaca osvijetljenim acetilenskim svjetiljkama, miris kojih su djeca s uųitkom udisala. Crveni su tramvaji čekali, dupkom puni, za razliku od jutra kad je ipak bilo manje ljudi, tako da su ponekad morali ostati na nogostupu prikolice, što je bilo istovremeno zabranjeno i dopuųteno, sve dok na nekoj od stanica ne bi siųao dio putnika pa bi se djeca ugurala u masu ljudi, razdvojena, ne mogavųi dakle brbljati, i pokušavala se strpljivim radom lakata i tijela domoći ograde odakle se mogla vidjeti luka u mraku, gdje su veliki parobrodi, istoćkani svjetlom u tami mora i neba, izgledali kao olupine izgorjelih kuća u kojima sva Źeravica još tinja. Veliki osvijetljeni tramvaji bućno su prolazili uz more, zatim skretali u unutraųnjost grada i vozili između sve siromaųnijih kuća do same četvrti Belcourt, gdje se valjalo oprostiti i popeti se stubama, koje nisu nikad bile osvijetljene, do kruga svjetlosti ispod petrolejske

svjetiljke koja je osvjetljavala voštano platno na stolu i stolice oko njega, ostavljajući u tami ostatak prostorije gdje je Catherine Cormerv iz ormara za posuđe vadila jedaći pribor, baka u kuhinji podgrijavala podnevni paprikaš, a stariji brat u kutu stola čitao neki pustolovni roman. Ponekad je trebalo otići do mzabitskog trgovca mješovitom robom po sol ili četvrtinu maslaca koji bi uzmanjkali u zadnji čas, ili pak po ujaka Ernesta

a napad pedera

183

koji je na dugo i na široko raspravljao u gostionici kod Gabya. Večeralo se u 8 sati, u tišini, ili je pak ujak prepričavao kakvu nesuislu dogodovštinu od koje se grohotom smijao, no o liceju nikad ni riječi, osim kad bi baka pitala Jacquesa je li dobio dobre ocjene, a on bi odgovorio da je i o tome više nitko ne bi govorio, majka nije ništa pitala, samo bi kimala glavom i promatrala ga svojim blagim pogledom kad bi odgovorio da je dobio dobre ocjene, ali uvijek šutljiva i pomalo odsutna, »ne ustaj«, rekla bi svojoj majci, »idem ja po sir«, i to je bilo sve, do kraja večere, kad bi ustala i počela raspričati stol. »Pomozi majci«, rekla bi mu baka jer se on već dohvatio Pardaillana i stao pohlepno čitati. Pomogao bi joj pa se vratio pod svjetiljku, položio veliku knjigu koja je govorila o dvobojima i o hrabrosti na glatko i golo voštano platno, dok bi majka povukavši stolicu izvan dosega svjetiljke sjela zimi uz prozor, ljeti na balkon, i gledala kako prolaze tramvaji, automobili, prolaznici, koji se bivali sve ma-lobrojnijia. Opet bi baka rekla Jacquesu da mora na spavanje jer sutradan ustaje u pet i pol, poljubio bi najprije nju, zatim ujaka i na kraju majku koja bi mu uzvratila nježnim i rastresenim poljupcem, pa ponovno zauzela svoj nepomični položaj, u polumraku, pogleda odlutalog prema ulici i rijeci života što je neumorno tekla dolje ispod obale na kojoj je ona neumorno stajala, dok ju je njezin sin, s tugom u srcu neumorno promatrao u tami, gledao ta suha i pogrbljena leda, pun neke neizmjerne tjeskobe pred nesrećom koju nije mogao pojmiti.

a Lucien -14 EPS -16 Osiguranje

184

Kokošinjac i klanje kokoši

Ta tjeskoba pred nepoznatim i pred smrću s kojom se suočavao svaki put kad bi se iz liceja vraćao kući, koja je već tada u smiraj dana ispunjavala njegovu dušu istom onom brzinom kojom je tama proždrala svjetlost i zemlju, i koja bi iščeznula tek kad bi baka upalila petrolejsku svjetiljku, odlazeći staklo na voštano platno, pridržeći se malo na prste, bedara oslonjenih o rub stola, tijela nagnuta naprijed, nakri-vivši glavu kako bi bolje vidjela plamenik pod sje-nilom, jednom rukom držeći bakreni kotačić s pomoću kojeg se podešavao fitilj, a drugom stružući upaljenom šibicom po fitilju sve dok se ovaj ne bi prestao dimiti i dao lijep jasan plamen, tada bi baka vratila na svjetiljku staklo koje je škripalo u dodiru sa zupcima bakrenog žlijeba u koji ga je valjalo umetnuti, zatim se ponovno uspravila pored stola i samo jednom podignutom rukom podešavala fitilj sve dok se toplo žuto svjetlo ne bi ravnomjerno razlilo po stolu u savršenom širokom krugu, osvjetljavajući blagom svjetlošću, koja kao da se odbijala od voštanog platna, lica žene i djeteta koje je s druge strane stola prisustvovalo cijelom obredu, a njegova je tjeskoba polako nestajala kako je svjetlost rasla.

Istu bi tu tjeskobu osjećao ponekad dok bi pokušavao svladati u sebi oholost ili taštinu kad bi mu baka zapovijedila da u određenim okolnostima ode po kokoš u dvorište. To bi uvijek bilo navečer, uoči nekog važnog blagdana, Uskrsa ili Božića, ili pak kad bi im u pohode dolazili oni bolje stojeći rođaci,

185

koje je trebalo istovremeno počastiti i zavarati što se tiče stvarnog materijalnog stanja u obitelji. Za vrijeme prvih godina liceja, naime, baka je dogovorila s ujakom Josephinom da joj sa svojih nedjeljnih trgovačkih izleta donosi arapske piliće, zamolila ujaka Ernesta da joj u dnu dvorišta, na samom podu ljepljivom od vlage, sagradi jednostavni kokošinjac u kojem je uzgajala pet do šest kokoši koje su joj davale jaja, a povremeno i svoju krv. Kad se baka odlučila na prvo smaknuće, obitelj je bila za stolom i ona je starijem dječaku rekla da ode po žrtvu. No Louis1 je odbio, on je jasno i glasno izjavio da ga je strah. Baka se podrugljivo nasmijala i ukorila tu razmaženu djecu koja su toliko drukčija od one iz njezina vremena, iz zabiti u unutrašnjosti, koja se nisu ničega bojala. »Sigurna sam da je Jacques hrabriji. Hajde, idi ti.« Iskreno govoreći, Jacques se nije osjećao

nimalo hrabrijim. Ali kad su ga već takvim proglasili nije mogao ustuknuti, i te je prve večeri otišao. Trebalo se spustiti stubištem tapkajući u mraku, skrenuti lijevo u isto tako mračan hodnik, pronaći dvorišna vrata i otvoriti ih. Noć je bila manje mračna od hodnika. Mogle su se nazrijeti četiri skliske i pozelenjele stube koje su se spuštale u dvorište. S desne strane, kroz rebrenice kućice u kojoj su živjeli frizer s obitelji i arapska obitelj, dopirala je škrta svjetlost. Nasuprot vratima mogao je primijetiti bjeličastea mrlje životinja usnulih na zemlji ili na posranim prečkama. Kad bi se približio i dotaknuo klimavi kokošinjac, sagnut, s prstima iznad glave uvučenim u rupice čelične mreže, iz njega bi se podiglo prigušeno kokodakanje pomiješano s odvratnim mlakim smradom izmetina. Otvorio bi žičana vratašca pri samoj zemlji, nagnuo se da Jacquesov brat zove se ponekad Henri, ponekad Louis. a izobličene

186

bi mogao zavući unutra ruku, s gađenjem dotaknuo tlo ili ukaljanu prečku te brzo izvukao ruku, a dah bi mu zastao od straha kad bi začuo mlataranje krila i nogu i kad bi životinje stale letjeti i trčati na sve strane. Te uskomešane životinje u tami, taj kutak mraka i prljavštine, ispunjali su ga tjeskobom od koje mu se grčio želudac. Unatoč tome, morao je smoći odlučnosti jer su ga odredili za taj zadatak kao najhrabrijeg. čekao je, promatrao jasnu noć iznad sebe, nebo obasuto sjajnim i spokojnim zvijezdama, pa posegnuvši rukom još dublje dohvatio prvu nogu koja mu se našla nadohvat, izvukao prestrašenu raskokodakalu životinju iz kokošinjca, počupavši joj pritom dio perja 0 žičana vrata, dok je kokošinjac odjekivao prodornim

1 obezumljenim kokodakanjem, a stari Arapin oprezno izašao u pravokutnik svjetlosti što je iznenada zasjao. »Ja sam, gospodine Tahar«, reklo je dijete bezbojnim glasom, »došao sam po kokoš za baku.« »Ah, ti si. Dobro je. Mislio sam da su lopovi«, i vratio se u kuću, ostavljajući dvorište u potpunom mraku. Jacques bi tada počeo trčati, kokoš se luđački otimala, udarao je njome o zidove hodnika i o rešetke stubišne ograde, bilo mu je mučno od gađenja i od straha dok je osjećao u ruci debelu, hladnu i hrapavu kožu kokošnjih nogu, trčao sve brže odmorištem i hodnikom na katu, te napokon uletio u blagovaonicu kao pobjednik. Pobjednikov se lik ocrtavao na kućnom pragu, raščupan, koljena zelenih od dvorišne mahovine, držeći kokoš što dalje od sebe, lica blijeda od straha. »Vidiš?«, rekla je baka starijem bratu. »Mlađi je od tebe, a postidio te.« Jacques se prepustio uživanju u zasluženoj slavi tek pošto je baka odlučnom kretnjom dohvatila noge kokoši koja se istog trenutka primirila kao da je osjetila da je došla u neumoljive ruke. Njegov je brat jeo desert i osvrnuo se na njega samo da bi mu dobacio pogled pun prezira, što je

187

pridonijelo Jacquesovu samozadovoljstvu. Ono je međutim kratko trajalo. Sretna što joj je unuk tako muževan, baka ga je za nagradu pozvala u kuhinju da joj pomaže pri klanju kokoši. Već je bila opasala veliku plavu pregaču pa je, ne ispuštajući kokošje noge iz ruku, postavila na pod veliki duboki bijeli tanjur od porculana i dugi kuhinjski nož koji je ujak Ernest redovito brusio s pomoću dugog crnog kamena tako da je, istanjen uporabom, bio nalik na sjajnu čeličnu nit. »Stani tu.« Jacques bi stao gdje bi mu pokazala, u dno kuhinje, dok bi baka stala na vrata, preprečujući tako izlaz i kokoši i djetetu. Križa naslonjenih na sudoper, (lijevog) ramena na zid, gledao je, užasnut, precizne kretnje prinositeljice žrtve. Baka bi povukla tanjur pod svjetlost male petrolejske svjetiljke na drvenom stolu lijevo od ulaza. Položila bi životinju na tlo, te kleknuvši desnom nogom na pod uklještila kokoši noge, pritiščući je rukama kako bi joj onemogućila da se otme, pa joj lijevom rukom zgrabila glavu koju je povukla unatrag do tanjura. Nožem ostrim poput britve polako joj je rezala grkljan na mjestu gdje je kod čovjeka Adamova jabučica, produbljujući rez i zavrćući joj sve više glavom kako se nož uz grozan zvuk usjecao u hrskavicu, te pridržavala životinju koja je stravično podrhtavala cijelim tijelom, nepomična, dok joj je u bijeli tanjur otjecala purpurna krv u koju je Jacques gledao drhtavih nogu kao da je to njegova krv iz njega istjecala. »Uzmi tanjur«, rekla je baka poslije beskrajno mnogo vremena. Životinja je prestala krvariti. Jacques je oprezno položio na stol tanjur s krvlju koja je već bila potam-njela. Kokoš, čije je perje izgubilo sjaj i na čije staklaste oči su se već spustili smežurani kapci, baka je bacila pored tanjura. Jacques je promatrao to nepomično tijelo, noge na kojima su prsti sad bili spojeni i koje su mlitavo visjele, spljoštenu krijestu bez sjaja, jednom

riječju, smrt, te otišao u blagovaonicu. »Ja to ne mogu gledati«, rekao mu je brat te prve večeri, obuzdavajući bijes. »To je odvratno.« »Ma nije«, odgovorio mu je Jacques nesigurnim glasom. Louis ga je promatrao istovremeno neprijateljski i ispitivački. Jacques se trgnuo. Odjednom se suočio sa svojom tjeskobom, s tim paničnim strahom od noći i od smrti, te u ponosu, i samo u ponosu, pronašao volje da bude hrabar što mu je na kraju dalo hrabrosti. »Bojiš se, to je sve«, rekao mu je napokon. »Da«, rekla je baka koja je tog trenutka ušla, »ubuduće će Jacques ići u kokošinjac«. »Dobro, dobro«, rekao je ujak Ernest sav ozaren, »hrabar je on.« Jacques je sav ukočen gledao u majku, koja je, malo dalje, krpala čarape na velikom drvenom jajetu. »Da, reče, to je dobro, ti si hrabar.« I ponovno se okrenula prema ulici dok je Jacques, ne skidajući pogleda s nje, osjećao kako mu se nesreća uvlači u dušu. »Pođi spavati«, rekla je baka. Ne paleći malu petrolejsku svjetiljku, Jacques bi se svlačio u sobi pri svjetlu što je dopiralo iz blagovaonice. Legao bi na rub kreveta za dvije osobe kako ne bi morao doticati brata, ni smetati mu. Odmah bi zaspao, malaksao od umora i uzbuđenja, samo bi ga ponekad probudio brat, opkoračujući ga da bi legao uza zid, on je naime kasnije ustajao, ili majka koja bi svlačeći se u tami udarila u ormar, tiho se popela na svoj krevet i spavala tako tiho da se činilo da je budna, Jacques je to ponekad i pomislio, pa je poželio zazvati je, ali je znao da ga ionako ne bi čula, zato se trudio ostati budnim koliko i ona, isto tako tihim, nepomičnim i nečujnim, sve dok ga san ne bi svladao kao što je svladao njegovu majku poslije naporna dana provedena u pranju i spremanju. a sutradan miris svježeg kokošjeg mesa osmuđenog na plamenu.

četvrci i praznici

Samo su se četvrtkom i nedjeljom Jacques i Pierre vraćali svome svijetu, s iznimkom pojedinih četvrtaka kad bi Jacques ostao u pritvoru, to jest bio zadržan u kazni (kako je pisalo u pismu razrednika koje je Jacques morao dati majci na potpis pošto joj je njezin sadržaj sazeo u jednu riječ »kazna«) te morao ostati dva sata, od 8 do 10 (u težim slučajevima i četiri) u liceju i u posebnoj učionici s ostalim krivcima, te pod nadzorom repetitora, koji bi uglavnom bio bijesan što su mu upropastili slobodan dan, rješavati izrazito dosadnu zadaću za kaznu. Pierre međutim, u svih osam godina liceja, nije nikad ostao u kazni. Jacques je pak, izrazito nemiran i tako tašt da je izvodio bilo kakve gluposti ne bi li privukao na sebe pažnju, samo nizao kazne. Uzalud je objašnjavao baki da se kazne odnose na ponašanje, ona nije razlikovala glupost od lošeg ponašanja. Za nju je dobar učenik bio nizbježno krepostan i pametan, kao što je krepost vodila ravno u znanost. Tako su, barem prvih godina, kazne četvrtkom bile pojačane ukorima srijedom.

četvrci bez kazne i nedjeljna jutra bili su posvećeni odlasku u trgovinu i kućanskim poslovima. A poslije podne su Pierre i Jean1 mogli izaći zajedno. Za ljetna vremena išli su na plažu Sablettes ili na vojno vježbalište, veliku ledinu na kojoj je bilo nogometno igralište i mnoštvo staza za boćanje. Tu su mogli igrati

a u liceju, ne donnade nego castagne 1 Riječ je o Jacquesu

nogomet, najčešće s krpenom loptom i s momčadima sastavljenim na licu mjesta od arapske i francuske djece. No, preostali je dio godine dvoje djece odlazilo u Dom Invalida Koubaa gdje je Pierreova majka, koja je bila napustila poštansku službu, radila kao šefica praonice rublja. Kouba je bilo ime brežuljka istočno od Alžira gdje je završavala jedna tramvajska linijab. Tu je zapravo prestajao grad, a počinjali su blagi krajolici Sahela sa skladnim vinogradima, relativno mnogo voda, s gotovo sočnim livadama i poljima plodne crvenice, presjecanim mjestimice drvoredima visokih čempresa ili trstikom. Vinova loza, voćke, kukuruz rasli su tu u izobilju i bez mnogo uložena truda. Onome tko bi došao iz grada i njegovih vrućih i vlažnih donjogradskih četvrti, zrak se ovdje činio oštrim i smatrao se ljekovitim. Alžircima koji su, čim bi stekli nešto imovine ili novca, odlazili ljeti iz Alžira u Francusku gdje je klima blaža, bilo je dovoljno da zrak koji negdje udišu bude samo malo svježiji pa da ga krste »francuskim«. Tako se i na Koubi udisao francuski zrak. Dom invalida, koji je bio otvoren odmah poslije rata za umirovljene ratne invalide, bio je udaljen pet minuta od krajnje tramvajske postaje. Bio je to bivši samostan, prostrano zdanje složene arhitekture s nekoliko

krila, debelih zidova obijeljenih vapnom, s natkrivenim trijemovima i velikim, svježim dvoranama sa svodovima u kojima su bile smještene blagovaonice i sve prateće službe. Praonica rublja, koju je vodila gospoda Marlon, Pierreova majka, nalazila se u jednoj od tih velikih dvorana. Tu bi dočekala djecu, u mirisu vrućih glačala i vlažnog rublja, u prisutnosti dviju radnica, jedne Arapkinje i jedne Francuskinje, koje su radile pod njezinim nadzorom. Dala bi im svakom komad kruha i čokolade pa, zavrćući rukave

a Je li mu to ime? b požar

192

na svojim svježim i čvrstim rukama, rekla: »spremite to u džep za četiri sata i idite u vrt, imam posla.«

Djeca bi najprije lutala trijemovima i unutrašnjim dvorištima i najčešće bi odmah pojela užinu da se otarase kruha koji im je smetao i čokolade koja im se topila među prstima. Susretali bi invalide kojima je nedostajala jedna ruka ili noga, ili pak one u kolicima s kotačima od bicikla. Nije bilo unakaženih lica ili slijepaca, samo invalidi bez ruku i nogu, uredno odjeveni, poneki s odličjem, s rukavom košulje, kaputa ili nogavicom od hlača brižno svrnutima i pričvršćenim sigurnosnom iglom oko nevidljiva batrljka, i to nije bilo strašno, bilo ih je mnogo. Djeca su se, pošto se stišalo iznenađenje koje su doživjela prvi dan, prema njima odnosila kao prema svemu novom što bi otkrila i odmah potom uklopila u prirodni red svih stvari. Gospoda Marlon objasnila im je da su ti ljudi izgubili ruku ili nogu u ratu, a rat je ionako bio dio njihova svijeta, samo su o njemu i slušali oko sebe, on je ostavio toliko traga na njihovu okolinu da im nije bilo teško shvatiti da se u njemu moglo izgubiti ruku ili nogu, pa čak ni da ga se moglo opisati upravo kao razdoblje u životu u kojem se gube ruke i noge. Stoga taj svijet hromih ljudi za dvoje djece nije bio tužan. Istina je da su neki bili šutljivi i smrknuti, ali većinom su to bili mladi, nasmijani ljudi, koji su se dapače šalili na račun svoje hromosti. »Imam samo jednu nogu«, govorio bi jedan, plavokos, muževna četvrtasta lica i zdrav kao dren, a često ga se moglo zateći u praonici rublja, »ali ti još uvijek mogu dati nogom u guzicu.« Pa bi se, oslanjajući se desnom rukom o štap, a lijevom o ogradu trijema, uspravio i svojom jedinom nogom zamahnuo prema njima. Djeca bi se s njim šalila, pa odjurila glavom bez obzira. činilo im se posve normalnim da oni jedini mogu trčati i služiti se svojim dvjema rukama. Jedan jedini put je Jacquesu, pošto je istegnuo

193

gležanj na nogometu pa je nekoliko dana vukao nogu, proletjela glavom misao da invalidi koje viđa četvrtkom više nikad u životu neće moći, kao što on može, potrčati za jurećim tramvajem ili udariti nogom loptu. Odjednom shvati svu čudesnost ljudskog mehanizma, i neka ga nejasna zebnja obuzme na pomisao da bi i on mogao postati bogalj, ali ubrzo na to zaboravi.

Prolazili su* pokraj blagovaonica s prtvorenim rebrenicama u kojima su se veliki pocinčani stolovi jedva primjetno sjali u sjeni, zatim uz kuhinje s golemim posudama, kotlovima i loncima odakle se dizao jak miris zagorjele masti. U zadnjem krilu primijetili su spavaonice s dva ili tri kreveta prekrivena sivim prekrivačima i s ormarima od svijetla drva. Zatim bi se vanjskim stubištem spustili u vrt.

Dom invalida bio je okružen velikim, gotovo posve zapuštenim perivojem. Nekoliko invalida prihvatilo se održavanja velikih ružičnjaka i cvjetnjaka oko kuće te malog povrtnjaka opasanog ogradom od suhe trstike. Ostali dio perivoja, nekoć veličanstvenog, bio je posve zarastao u korov. Ogromni eukaliptusi, kraljevske palme, kokosove palme, kaučukov-cia golemih debala, čije su se najniže grane svijale do poda i ondje opet uhvatile korijen, tvoreći tako biljni labirint pun sjene i tajnovitosti, gusti i snažni čempresi, žilava stabla naranači, šumarci neobično velikih, ružičastih i bijelih oleandara, gospodarili su izbrisanim drvoredima na kojima je glina pojela šljunak, zaraslama u mirisni gustiš jasmína, pavitine, Kristova cvijeta, grmove kozje krvi i same utonule u debeo sag djeteline, kiselice i korova. Šetati tom mirisnom džunglom, penjati se po drveću, zabiti nos u travu, krčiti nožem zarasle puteljke iz kojih izlaziš izgrebenih nogu i lica puna vode, bilo je pravo pijanstvo.

* djeca

a drugo veliko drveće.

No, proizvodnja opasnih otrova zauzimala je također dobar dio poslijepodneva. Ispod stare kamene klupe naslonjene na komad zida obraslog u divlju lozu, djeca bi nagomilala svu silu tuba od aspirina, bočica od lijekova ili starih tintarnica, krhotina od posuđa i razbijenih šalica koje su činile njihov laboratorij. Tu bi, izgubljeni u dnu perivoja, daleko od znatijelnih pogleda, spravljali svoje tajanstvene napitke. Temelj svakog napitka bio je ružičasti oleander, i to stoga što su oko sebe često slušali o tome da je njegova sjena štetna i da se neopreznik koji usne ispod njega više nikad ne probudi. Lišće od oleandra, i cvijet kad mu je bilo vrijeme, dugo su gnječili između dva kamena dok se ne bi pretvorili u opasnu (pogibeljnu) kašu koja je obećavala strašnu smrt. Tu bi kašu ostavljali izloženu zraku i ona bi se začas počela prelijevati svim duginim bojama, što joj je davalo posebno prijeteći izgled. Za to vrijeme, jedno od djece otrčalo bi napuniti bocu vodom. Zatim bi na red došlo drobljenje češera. Djeca su bila sigurna u njihovu zloćudnu moć s nesigurnog razloga što to drveće raste na grobljima. češere su brali, nisu ih skupljali po tlu gdje su onako suhi i tvrdi djelovali nepodnošljivo zdravo. Dvije su kaše zatim pomiješali u staroj zdjelici i razri-jedili vodom, pa cijedili kroz prljavu maramicu. Tako dobivenim sokom, zastrašujuće zelene boje, djeca su rukovala oprezno kao što se rukuje ubojitim otrovom. Pažljivo su ga nalijevali u tube od aspirina ili ljekarničke bočice koje bi potom začepili, pazeci da čep ne dodirne tekućinu. Ono što bi preostalo pomiješali bi s drugim kašama od svakojakih bobica koje su mogli naći, pa su tako proizvodili cijele serije sve jačih otrova, brižljivo ih obilježavali i slagali pod klupu do narednog tjedna kako bi se vrenjem pretvorili u neprijeporno kobne otrove. Kad bi taj mračan posao bio uspostaviti kronološki red.

završen, Jacques i Pierre oduševljeno su gledali zbirku zastrašujućih bočica i sa zadovoljstvom udisali gorak i kiselkast miris što se dizao s kamena umrljanog zelenom kašom. Ti otrovi nisu, uostalom, bili nikom namijenjeni. Ovi su kemičari doduše pokušavali izračunati koliki bi broj ljudi mogli ubiti, pa su u svom optimizmu išli tako daleko da su smatrali da im je proizvedena količina dostatna da isprazne grad. Nije im međutim nikad palo napamet da bi ih ta čudotvorna droga mogla osloboditi nekog druga ili morskog profesora. Jer, oni ustvari nikoga nisu mrzili, što će im zadavati neprilike kasnije u životu i u društvu u kojem će morati živjeti.

No, najuzbudljiviji dani bili su dani s vjetrom. Jedan bok kuće koji je gledao na perivoj završavao se nečim što je nekad bila terasa, kamena ograda koje je počivala u travi pokraj cementnog podnožja obloženog crvenim pločicama. S terase koja je bila otvorena s triju strana otvarao se pogled na perivoj, a iza perivoja zjapila je provalija koja je dijelila brežuljak Kouba od jedne od visoravni Sahela. Terasa je bila okrenuta tako da je istočni vjetar, uvijek žestok u Alžiru, kad bi zapuhao, šibao njome poprijeko iz sve snage. Tih bi dana djeca otrčala do prvih palmi u čijem podnožju je uvijek bilo listova. Ostrugali bi donji dio stabljike da odstrane bodlje kako bi ih mogli uhvatiti s obje ruke. Zatim bi, vukući palmino lišće za sobom, otrčali do terase; vjetar je puhao svom snagom, zviždao u velikim eukalptusima, suludo vitlajući njegovim najvišim granama, kuštrao palme, gužvao široke i sjajne listove kaučukovaca koji su šuštili poput papira. Trebalo se popeti na terasu, visoko podići palmin list i stati leđima prema vjetru. Djeca bi rukama čvrsto uhvatila suho i šuštavo palmino lišće, zaklanjajući ga djelomice svojim tijelom, pa se naglo okrenula. U taj čas bi se list priljubio uz njih, udisali bi njegov miris

po prašini i po slami. Igra se sastojala u tome da se napreduje protiv vjetra podižući palmin list sve više. Pobjednik je bio onaj tko bi prvi stigao do kraja terase ne dopustivši da mu vjetar istragne list iz ruku, stao ondje s listom u ispruženim rukama, tijela oslonjena na jednu nogu izbačenu prema naprijed, i izdržao tako, pobjednički i što je dulje moguće prkoseći podivljaloj snazi vjetra. Tu, iznad perivoja i visoravni što je vrvjela drvećem, pod nebom kojim su jurili golemi oblaci, Jacques je osjećao kako vjetar, što je dolazio iz dalekih krajeva, klizi niz palmin list u njegove ruke i ispunjava ga takvom snagom i radošću da nije prestajao klicati od oduševljenja sve dok, ruku i ramena iznemoglih od napora, ne bi ispustio palmin list koji bi odmah odnio vjetar zajedno s njegovim poklicima. Navečer, ležeći u krevetu shrvan umorom, u tišini sobe gdje je njegova majka

spavala svojim laganim snom, još je uvijek čuo u sebi hućanje pobiješnjelog vjetra koji će voljeti cijeloga života.

četvrtaka je osim toga bio i dan kad su Jacques i Pierre odlazili u gradsku knjižnicu. Jacques je oduvijek gutao sve knjige koje bi mu se našle pod rukom i to s istom onom pohlepom s kojom je živio, igrao se ili sanjario. Čitanje mu je omogućavalo da pobjegne u bezazlen svijet gdje su bogatstvo i siromaštvo bili podjednako zanimljivi, budući posve nestvarni. L'intrepide, veliki ilustrirani albumi koje su on i njegovi drugovi razmjenjivali sve dok im korice od lje-penke ne bi postale sive i hrapave, a stranice poderane i pune uha, odnosili su ga u svijet šale i junaštva koji je zadovoljavao njegove dvije bitne potrebe, potrebu za radošću i potrebu za hrabrošću. Sklonost prema junaštvu i blještavilu kod dva je dječaka bila zacijelo veoma izražena, ako je suditi po njihovoj nevjerojatnoj izdvojitosti ih iz njihove sredine.

197

potrošnji pustolovnih romana i po lakoći kojom su povezivali junake iz Pardaillana sa svojim svakodnevnim životom. Njihov omiljeni pisac bio je ustvari Michel Zevaco, a renesansa, poglavito talijanska, s okusom mača i otrova, rimskih i firentinskih palača te raskoši kraljevskog i papinskog dvora, bila je omiljeno carstvo tih dvaju aristokrata koje se moglo zateći kako, u žutoj prašnjavoj ulici u kojoj je živio Pierre, jedan drugog izazivaju na dvoboj, potežu duga lakirana ravnala iz [f i medu kantama za otpatke upuštaju se u žestoke dvoboje od kojih su im još dugo ostajali ožiljci na prstima³. U to se vrijeme nisu ni mogli susresti s nekim drugim knjigama jer je u njihovoj četvrti malo tko čitao, a sami su mogli kupiti, i to samo s vremena na vrijeme, samo popularne knjige koje su se povlačile po tezgama prodavača novina.

No, otprilike u vrijeme kad su počeli pohađati licej, otvorena je u četvrti gradska knjižnica, na pola puta između ulice u kojoj je živio Jacques i brežuljka gdje su počinjale otmjenije četvrti s vilama okruženim malim vrtovima, punim miomirisnih biljaka koje su bujale na tim vlažnim i vrućim padinama Alžira. Te su vile okruživale perivoj zavoda Saint-Odile, crkvenog internata za djevojke. Upravo su u toj četvrti, tako blizu i tako daleko od njihove, Jacques i Pierre otkrili svoje najdublje emocije (još nije vrijeme da se o njima govori, ali će o njima biti govora itd.) Granica između dvaju svjetova (jednog prašnjavog i bez drveća, u kojem su sav prostor zauzimali njegovi stanovnici i kamen u kojem su živjeli, drugi u kojem su cvijeće i drveće nudili svu ovozemaljsku raskoš) bio je prilično široko šetalište s veličanstvenim platanama na oba

1 Jedna nečitka riječ.

a Ustvari su se tukli da odluče tko će biti d'Artagnan ili Passepoil. Nitko nije htio biti Aramis, Athos ili u krajnjem slučaju Porthos.

198

pločnika. S jedne njegove strane nizale su se vile, a s druge male jeftine stambene zgrade. Gradska knjižnica nalazila se na toj drugoj strani.

Bila je otvorena tri dana u tjednu, od kojih četvrtkom, navečer poslije radnog vremena i cijelo jutro. Jedna mlada nastavnica, prilično nezahvalne vanjštine, koja je dobrovoljno poklanjala nekoliko sati svog vremena knjižnici, sjedila je za prilično širokim stolom od svijetla drva i izdavala knjige.

Prostorija je bila pravokutna, zidovi potpuno prekriveni policama od svijetla drva i knjigama uvezanim u crno platno. Tu je bio i stolić s nekoliko stolica za one koji su htjeli na brzinu pogledati nešto u rječniku, jer tu su se knjige samo posuđivale, i abecedna kartoteka kojom se ni Jacques ni Pierre nisu nikad služili, njihova se metoda sastojala u tome da šeću uz police, izaberu knjigu prema njezinu naslovu, rjeđe prema autoru, da zapamte njezin broj i upišu ga na plavi karton koji je trebalo ispuniti da bi se dobila željena knjiga. Da bi se steklo pravo na posuđivanje knjiga trebalo je predočiti uplatnicu od stanarine i uplatiti minimalnu članarinu. Nakon toga biste dobili člansku iskaznicu, a posuđene knjige upisivale su se istovremeno u iskaznicu i u knjigu koju je držala mlada knjižničarka.

U knjižnici je bilo ponajviše romana, no mnogi su bili zabranjeni mlađima od petnaest godina i stajali su posebno. Stoga isključivo intuitivna metoda dvoje djece nije dostajala da se izaberu najbolje od preostalih knjiga. No, slučaj ipak ne šteti uvijek kulturi, pa su tako dva halapljivca,

proždirući sve na što su naišli, uz ono najgore gutali i ono najbolje, ne trudeći se, uostalom, da bilo što zapamte, i pamtila su doista samo ono neobično i jako uzbuđenje koje je tjednima, mjesecima i godinama poticalo i pothranjivalo u njima cijeli jedan svijet slika i uspomena, nespojiv sa stvarnošću u kojoj su svakodnevno živjeli, ali ništa manje stvaran za tu

199

strastvenu djecu koja su živjela svoje snove s istom onom žestinom s kojom su živjela život*.

Sadržaj tih knjiga bio je ustvari prilično nevažan. Važno je bilo ono što bi osjetili ulazeći u knjižnicu, gdje nisu vidjeli zidove s crnim knjigama nego prostor s mnogim obzorjima koji ih je, već na samom pragu oteo skučenom životu njihove četvrti. Onda bi došao trenutak kada bi, svaki s dvije knjige na koje su imali pravo, čvrsto pritisnute laktovima o bok, hodali u taj sat već mračnim šetalištem, drobeći pod nogama plodove velikih platana i zamišljali užitke koje će im donijeti njihove knjige, već ih unaprijed uspoređivali s onima od prethodnog tjedna, sve dok ne bi stigli do glavne ulice gdje bi ih pod slabim svjetlom ulične svjetiljke otvorili ne bi li uhvatili koju rečenicu (na primjer: »bio je neobično snažan«) koja bi potakla njihovu radosnu i nezasitnu nadu. Brzo bi se rastali i pohitali prema blagovaonici da polože knjigu na voštano platno, pod svjetlost petrolejske svjetiljke. Jaki miris ljepila dizao se iz grubog uveza koji im je grebao prste.

Sam način na koji je bila tiskana knjiga govorio je čitatelju kakav će užitak iz nje izvući. R i J. nisu voljeli veliki slog sa širokim marginama u kojima su uživali istančani pisci i čitači, nego stranice pune sitnih slova što su tekle u zbijenim redovima, do vrha ispunjene riječima i rečenicama, poput onih ogromnih seljačkih tanjura iz kojih možete jesti mnogo i dugo a da ih nikad ne ispraznite i koji jedini mogu namiriti neke velike apetite. Nisu marili za istančanost, oni nisu znali ništa, a htjeli su saznati sve. Bilo je nevažno je li knjiga loše napisana, a kompozicija romana nezgrapna, ako je bila razumljiva i puna uzbudljivog života; te su knjige, i samo one, bile građa za njihove snove, nad kojima su onda snivali dubokim snom.

a Stranice iz riječnika Quillet, miris tabli. b Gospođice, je li dobar Jack London?

200

Svaka je knjiga, osim toga, imala poseban miris, ovisno o papiru na kojem je bila tiskana, blag i nenametljiv miris u svakom slučaju, no tako osobit da je J. zatvorenih očiju mogao razlikovati biblioteku Nel-son od tekućih izdanja koja je tiskao Fasquelle. Svaki od tih mirisa, još prije negoli je započeo s čitanjem, prenosio je Jacquesa u jedan drugi svijet pun već [ispunjenih] obećanja koji je začas zasjenio prostoriju u kojoj je sjedio, izbrisao i samu četvrt i njezine zvuke, grad i cijeli svijet koji će posve iščeznuti čim se s pohlepom i žarom baci na čitanje koje će ga dovesti u stanje takva pijanstva iz kojeg ga neće moći trgnuti ni opetovane naredbe. »Jacques, po treći put ti kažem, postavi stol.« Napokon bi postavio stol, prazna i odsutna, pomalo smetena pogleda, kao opijena štivom, pa se vratio knjizi kao da se od nje ni odvajao. »Jacques, jedi«, i on bi jeo posluženu hranu koja mu se unatoč svojoj gustoći činila manje stvarnom i manje čvrstom od one koju je nalazio u knjigama, potom bi raspremio stol i ponovno uzeo knjigu. Ponekad bi mu prišla majka prije nego što bi sjela u svoj kut. »To je biblioteka«, rekla bi. Loše je izgovarala tu riječ koju je čula samo iz sinovih usta i koja joj nije ništa značila, ali raspoznavala je korice knjigab. »Da«, rekao bi Jacques ne podižući glavu. Catherine Cormerv tada bi se nagnula preko njegova ramena. Promatrala bi taj dvostruki pravokutnik pod svjetlom, pravilne redove crta; i ona je udisala njihov miris, ponekad čak prelazila stranicom svojim prstima ukočenim i smežuranim od pranja rublja, kao da je htjela bolje shvatiti što je to knjiga, približiti se malo tim tajanstvenim, za nju nerazumljivim znakovima, u kojima je njezin sin tako često, i to satima, nalazio život koji joj je bio nepoznat i iz kojeg se vraćao gledajući je kao da gleda neznanku.

a proširiti.

b dali su mu napraviti (ujak Ernest) mali pisaći stol od bijela drva.

201

Izobličena je ruka nježno milovala dječakovu glavu, no on nije uzvraćao, a ona bi samo uzdahnula i otišla sjesti daleko od njega. »Jacques, idi spavati.« Baka bi ponovila svoju naredbu. »Sutra ćeš zakasnuti.« Jacques bi ustao, s knjigom pod pazuhom spremio torbu za sutradan, te stavivši knjigu pod jastuk, usnuo teškim snom, poput pijanca.

Tako je godinama Jacquesov život bio neravnomjerno podijeljen između dva života koja nije nikako mogao spojiti. Dvanaest sati, uz zvuke bubnja, u društvu djece i profesora, zaokupljen igrama i učenjem. Dva do tri sata svakodnevnog života u svojem domu u staroj četvrti, uz majku kojoj je bio doista blizak samo u snu. Iako je njegov prvi život bila zapravo ta četvrt, njegov sadašnji život i još više njegova budućnost bio je licej. Tako se njegova četvrt na kraju na neki način svela na večer, spavanje i snove. I je li ta četvrt, uostalom, uopće postojala ili je bila samo pustinja u koju se pretvorila jedne večeri kad je dječak izgubio svijest? Pad na beton... Ma kako bilo, ni s kim u liceju nije mogao govoriti o majci ni o svojoj obitelji. Jednako tako ni s kim kod kuće nije mogao govoriti o liceju. Nijedan školski drug, nijedan profesor, za svih tih godina koje su ga dijelile od mature, nije nikad došao k njemu kući. Što se pak majke i bake tiče, one nisu dolazile u licej, osim jednom godišnje na dodjelu nagrada, početkom srpnja. I tog bi dana, istina, ušle na velika vrata, okružene mnoštvom svečano odjevenih roditelja i učenika. Baka bi stavila svoju haljinu i crni rubac za svečane izlaske, Catherine Cormerv stavila bi šešir ukrašen smeđim tilom i crnim grozdom od voska, smeđu ljetnu haljinu, i jedine cipele s malom potpeticom koje je imala. Jacques je nosio bijelu košulju s ovratnikom poput Dantonova i s kratkim rukavima, ispočetka kratke, kasnije duge hlače, koje bi majka večer uoči brižljivo izglacala, pa bi

202

koračao između dviju žena, vodio ih prema crvenom tramvaju, oko jedan sat u podne, smjestio ih na klupu u prvim kolima, a sam stao sprijeđa promatrajući kroz staklo majku koja bi mu se s vremena na vrijeme osmjehivala, i koja bi za cijelo vrijeme vožnje provjeravala je li joj šešir dobro namješten, kako joj stoje natovi na čarapama ili je li na svom mjestu mala zlatna medalja s Bogorodicom što joj je na tankom lančiću visila o vratu. Od trga Gouvernement slijedio je komad svakodnevnog puta kojim je dijete samo jednom godišnje prolazilo u društvu dviju žena, ulicom Bab--Azoun. Jacques je udisao majčin losion (Lampero) kojim se majka obilno zalila za tu priliku, baka je koračala uspravno i ponosno, koreći kćer kad se ova žalila na noge («Tako ti i treba kad u svojim godinama kupuješ premale cipele.») dok im je Jacques neumorno pokazivao dućane i trgovce koji su postali važnim dijelom njegova života. Svečana vrata liceja već su bila otvorena, zelenilo u loncima ukrašavalo je od vrha do dna monumentalno stubište kojim su se već počeli uspinjati prvi roditelji i učenici, kao i Cormervevi koji su, razumije se, došli puno prerano, kao što to uvijek čini sirotinja koja ima malo društvenih obveza i malo zadovoljstava, i koja se uvijek boji da neće stići na vrijeme. Potom bi stigli do dvorišta za starije đake, prekrivenog redovima stolaca iznajmljenih iz agencije za plesove i koncerte, gdje je u dnu, ispod velikog sata, po cijeloj širini bio podignut podij prekriven stolcima i naslonjačima, i on ukrašen svom silom lončanica. Dvorište se malo-pomalo ispunjavalo svijetlim haljinama, žene su naime bile u većini. Oni koji su stigli prvi zauzeli su mjesta u sjeni, ispod drveća. Ostali su se hladili arapskim lepezama od tanke pletene

l^fc

a a oni koje je sudbina zakinula ne mogu a da se ne osjećaju na neki način odgovornima za to pa im se čini da tu sveopću krivicu ne treba još povećavati malim propustima...

203

slame obrubljenima crvenim vunenim jabučicama. Iznad prisutnih, plavetnilo neba se zgušnjavalo i od vrućine što ga je pržila postajalo sve tvrđim.

U dva sata, vojna glazba, nevidljiva na gornjoj galeriji, zasvirala je Marseljezu, svi bi prisutni ustali, a u dvorište bi ušli profesori s četvrerouglatim tokama i dugim togama od etamina koji je mijenjao boje ovisno o njihovim specijalnostima, predvođeni ravnateljem i jednim predstavnikom vlasti (uglavnom visokim vladinim dužnosnikom). Zvuči naredne vojničke koračnice popratili bi smještanje profesora, i odmah potom riječ bi uzeo predstavnik vlasti i iznio svoje mišljenje o Francuskoj općenito i o obrazovanju napose. Catherine Cormerv je slušala iako nije ništa čula, ali nikad nije pokazivala nestrpljenje ili dosadu. Baka je čula, ali nije baš mnogo razumjela. »Dobro govori«, rekla bi kćeri, koja bi kimala s odobravanjem. To bi ohrabrilo baku da se okrene svom susjedu ili susjedi s lijeve strane, nasmiješi se i kimanjem glave potvrdi što je upravo izrekla. Prve je godine Jacques primijetio da jedino njegova baka nosi rubac kakav su nosile stare Španjolke, i bi mu neugodno. Taj ga ustvari lažni sram nije nikad napustio; pokušao je sramežljivo baki govoriti o

šeširu, a kad mu je odgovorila da nema novaca na bacanje i da je uostalom rubac grije za uha, shvatio je da se tu ne da ništa učiniti. No, kad bi se baka počela obraćati svojim susjedima za vrijeme dodjele nagrada, osjetio je kako se vraški crveni. Nakon predstavnika vlasti, ustao bi najmlađi profesor, uglavnom tek stigao te godine iz metropole, koji je po tradiciji morao održati svečani govor. Govor je obično trajao između pola i jednog sata, a mladi sveučilištarac ne bi propustio priliku da ga načička aluzijama iz kulture i humanističkim finesama potpuno nerazumljivima tom alžirskom općinstvu. Kako je osim toga bilo veoma vruće, pozornost bi opadala, a lepeze mahale

204

sve brže. čak bi i baka pokazivala da joj je dosta, gledajući uokolo. Jedino je Catherine Cormerv, pažljiva, podnosila, ne trepnuvši, tu kišu učenosti i mudrosti što je padala* po njoj bez prestanka. Jacques se pak gnje-zdio na stolici, tražio pogledom Pierrea i ostale drugove, slao im kojekakve znakove i upuštao se u dugi razgovor grimasama. Dugi pljesak na kraju bi zahvalio govorniku što je završio, i tada je počelo prozivanje nagrađenih. Počinjalo se s višim razredima, pa je tako prvih godina dvjema ženama prijepodne prošlo u čekanju na dođe na red Jacquesov razred. Samo su najviše nagrade pozdravljane fanfarama nevidljive glazbe. Nagrađeni učenici, sve mlađi i mlađi, ustajali bi, prošli dvorištem, popeli se na podij, prihvatili stisak ruke, ukrašen lijepim riječima, predstavnika vlasti, zatim ravnatelja, koji bi im predao svežanj knjiga (što ga je ovome prethodno dodao sveučilišni pod-vornik popevši se prije nagrađenog učenika s mjesta ispod podija gdje su stajale kutije na kotačićima pune knjiga). Zatim bi nagrađeni učenik sišao s podija praćen glazbom i pljeskom, s knjigama pod rukom, ozaren, tražeći pogledom sretne roditelje koji su brisali suze. Nebo je sad već bilo manje plavo, ponešto od njegove vrućine isparilo je kroz nevidljivu pukotinu negdje iznad mora. Nagrađeni učenici penjali su se i silazili, fanfare su se smjenjivale, dvorište se malo--pomalo praznilo, nebo se već počinjalo zelenjeti, i došao je red na Jacquesov razred. čim je izgovoreno ime njegova razreda, prestao bi se kreveljiti i uozbiljio se. Kad bi prozvali njegovo ime, ustao bi, a u glavi bi mu zujalo. Jedva bi čuo iza sebe majku, koja nije ništa čula, kako kaže baki: »Rekao je Cormerv?« »Da«, odvrtila bi baka rumena od uzbuđenja. Betonirano dvorište kojim je trebao proći, podij, prsluk predstavnika

klizila

205

vlasti s lancem od džepnog sata, dobroćudan osmijeh ravnateljev, poneki prijateljski pogled nekog od njegovih profesora izgubljenog u mnoštvu na podiju, zatim povrtatak, uz glazbu, dvjema ženama koje su već stajale u prolazu, majka koja ga je gledala s nekom začuđenom radošću, a on joj je dao na čuvanje debeli popis nagrađenih, baka koja je pogledom pozivala susjede za svjedoke, sve se odvijalo prebrzo nakon beskrajnog poslijepodneva i Jacques je jedva čekao da se nađe kod kuće i pogleda knjige koje je dobioa.

Vraćali bi se obično s Pierreom i njegovom majkom¹³, dok bi baka u tišini uspoređivala visinu dviju hrpa knjiga. Kod kuće bi Jacques najprije uzeo popis nagrađenih i na majčin zahtjev napravio uha stranicama na kojima se spominjalo njegovo ime, kako bi ih mogla pokazati susjedima i rodbini. Onda bi napravio inventuru svog blaga. I ne bi još ni završio, a majka je već svučena, u papučama, zakopčavala svoju platnenu kutu i povukavši svoj stolac sjela do prozora. Smješkala mu se: »Dobro si radio«, govorila bi mu i gledajući ga kimala glavom. I on je nju gledao, čekao je, nije znao što, a ona se okrenula prema ulici, i zauzela svoj uobičajeni položaj, daleko od gimnazije, koju će ponovno vidjeti tek za godinu dana, dok je tama preplavljivala sobu i već se palile prve svjetiljke na ulici* kojom su sad prolazili samo šetači bez lica.

I majka bi se u tom trenutku zauvijek oprostila od liceja koji je jedva i vidjela, a Jacques se iznenada ponovno našao u obitelji i četvrti iz koje nije izlazio.

a Les travailleurs de la mer

b Ona nije vdjela licej i nije znala ništa o njegovu životu u njemu. Prisustvovala je jednoj priredbi za roditelje. Ali licej nije bilo to, licej to je bilo...

* pločnicima

206

Školski praznici također su Jacquesa vraćali obitelji, barem prvih godina. Nitko od njih nije išao na dopust, muškarci su radili bez odmora, tijekom cijele godine. Samo bi im nesreće na radu, kad su bili zaposleni u poduzeću koje ih je osiguralo od takve vrste rizika, donijelo malo slobodna vremena, koje bi proveli u bolnici ili pod liječničkim nadzorom. Ujak Ernest, na primjer, u jednom se trenutku kad se osjećao sasvim iscrpljenim, »stavio na teret osiguranja«, namjerno si otrgnuvši strugom komad mesa s dlana. Sto se pak žena tiče, i Catherine Cormery, one se radile bez prestanka, jednostavno stoga što je odmor za sve njih značio skromnije obroke. Nezaposlenost, za koju nije postojalo nikakvo osiguranje, bila je zlo kojega su se najviše bojali. To objašnjava zašto su ti radnici, u Pierreovoj i u Jacquesovoj obitelji, koji su u svakodnevnom životu bili najtolerantniji ljudi na svijetu, bili tako ksenofobični kad se radilo o poslu, i optuživali naizmjenice Talijane, Španjolce, Židove, Arape i na kraju cijeli svijet da im krađu posao - stajalište zacijelo zbunjujuće za one intelektualce koji zastupaju teoriju o proletarijatu, a ipak tako ljudsko i razumljivo. Ti neočekivani nacionalisti nisu onim drugim nacionalistima osporavali pravo da vladaju svijetom, imaju novaca ili slobodna vremena, nego pravo da služe. Rad u toj četvrti nije bio vrlina, nego nužnost, koja vas je, omogućujući vam da preživite, vodila u smrt.

U svakom slučaju, ma kako vruće bilo alžirsko ljeto, dok su pretrpani brodovi odvozili državne službenike i dobro stojeće ljude na oporavak na dobar »francuski zrak« (a oni koji su se vraćali bili su puni bajoslovnih i nevjerojatnih priča o plodnim poljima bogatima vodom usred kolovoza), siromašne četvrti nastavljale su živjeti nepromijenjenim životom, i

207

umjesto da se napola isprazne, poput četvrti u središtu grada, činilo se da su još napućenije jer se na ulice slilo mnoštvo dječurlijea.

Za Pierrea i Jacquesa, koji su lutali suhim ulicama u probušenim špagicama, istrošenim hlačama i pamučnoj majici s okruglim izrezom oko vrata, praznici su značili prije svega vrućinu. Posljednje su kiše pale još u travnju ili najkasnije svibnju. Tijekom tjedana i mjeseci, sve stalnije i sve jače sunce, posušilo je, isušilo i napokon spržilo zidove, smrvilo žbuku, kamenje i crijepove u sitnu prašinu koju su vjetrovi raznosili uokolo, prekrivajući njome ulice, izloge dućana i lišće sveg drveća. Cijela bi se četvrt tada, u srpnju, pretvorila u svojevrsni sivo-žuti*3 labirint, danju posve pust i sa svim rebrenicama svih kuća brižno zatvorenima, nad kojim je vladalo okrutno sunce, obarajući pse i mačke na pragovima kuća, prisiljavajući živa bića da se šuljaju uz zidove kako bi mu umak-la. U kolovozu bi sunce nestalo iza debele kućine neba sivog od sparine, teškog i vlažnog, s kojeg se spuštala difuzna bjelkasta svjetlost, zamorna za oči, koja bi na ulicama izbrisala i posljednje tragove boja. U bač-varskoj radionici, čekići su odjekivali mlitavije, a radnici povremeno prekidali posao da bi glavu i gole grudi oblivene znojem stavili pod mlaz svježje vode iz pumpec. U stanovima su boce s vodom, i one, malo-brojnije, s vinom, bile omotane vlažnim krpama. Jacquesova baka hodala je zamračenim sobama bosonoga, odjevena samo u laganu košulju, mašući mehanički slamnatom lepezom, radila ujutro, u vrijeme podnevna počinka odvlačila Jacquesa sa sobom u krevet, i čekala prvu večernju svježinu da nastavi s

a prije toga igračke vrtuljak korisni darovi.

b ride

c Sablettes? i druge ljetne zabave.

208

poslom. Tjednima su se ljeto i njegovi sužnjevi tako povlačili pod teškim, vlažnim i žarkim nebom, sve dok ne bi zaboravili i samo sjećanje na zimske svježine i zimske vode*, kao da svijet nije nikad upoznao vjetar, ni snijeg, ni ugodne kiše, i kao da je od stvaranja svijeta pa sve do ovoga rujanskog dana postojao samo taj golemi suhi mineral s izdubljenim pregrijanim hodnicima kojima su se sporo, smeteno i ukočena pogleda kretala prašnjava i znojna bića. A onda bi se odjednom, zgrčeno nad samim sobom do krajnje napetosti, nebo otvorilo. Prva rujanska kiša, jaka i obilna, preplavila bi grad. Sve bi ulice u četvrti zablistale, zajedno sa sjajnim fikusovim lišćem, električnim žicama i tramvajskim tračnicama. Preko brežuljaka koji su nadvisivali grad, miris mokre zemlje dolazio je s udaljenih polja, donoseći zatočenicima ljeta poruku o prostoru i slobodi. Djeca bi pohitala na ulice, trčala pod kišom u svojoj laganoj odjeći i sretno gacala po nabujalim potocima na ulici, hvatala se u

kolo u velikim lokvama vode, držeći se za ramena, ozarenih lica, podignutih prema kiši koja nije prestajala, gazila u ritmu blatnu kašu da bi iz nje iscijedila prljavu vodu opojniju od vina. Oh da, vrućina je bila nesnosna, i često je izluđavila ljude koji su postajali iz dana u dan sve nervoznijima, ali nisu imali snage reagirati, vikati, psovati ili udarati, a nervoza se nagomilavala poput vrućine, sve dok ne bi, u riđoj i tužnoj četvrti, ovdje-ondje, iznenada eksplodirala - kao onog dana, u ulici Lyon, gotovo na rubu arapske četvrti nazvane Marabout, oko groblja isklesanog u crvenoj glini brežuljka, kad je Jacques vidio kako iz prašnjava lokala maurskog frizera izlazi Arapin, odjeven u plavo i obrijane glave, koji je učinio nekoliko koraka pločnikom ispred djeteta, čudno se držeći, tijela nagnuta prema naprijed, a glave zabačene

kiše

i

209

unatrag mnogo više nego što se činilo mogućim. Frizer, koji je brijući ga poludio, jednim je potezom svoje dugačke britve prezeo ponuđeni mu vrat, a ovaj je pod nečujnom oštricom osjetio samo krv koja ga je gušila, i izašao je, trčeći poput napola zaklane patke, dok je frizer, koga su mušterije odmah svladale, mahnitao - baš kao i sama vrućina tih beskrajnih dana.

Voda što se izlijevala iz nebeskih vodopada, nemilosrdno je prala drveće, krovove i ulice od ljetne prašine. Tako blatnjava, brzo bi napunila odvodne kanale, divljački glogotala u otvorima kanalizacije, a kanalizaciju gotovo svake godine začepila i razlila se kolnikom, pa šikljala pred prolaskom automobila i tramvaja, pretvarajući se u dva žućkasta široka krila. I samo je more na plaži i u luci postajalo blatnjavo. A onda bi se pod prvim suncem stale pušiti kuće i ulice, cio grad. Postojala je mogućnost da se vrućine vrate, ali ne više tako teške, nebo bi postalo otvorenije, disanje olakšano, a iza debelog sloja sunca, treperenje zraka, obećanje kiše, nagovještali su dolazak jeseni i početak školske godine. »Ljeto je predugo«, govorila je baka koja bi s istim uzdahom olakšanja dočekivala jesenske kiše i }acquesov odlazak u školu, jer je njegovo lijeno razvlačenje za tih dana žege po sobama sa zatvorenim rebrenicama, samo povećavalo njezinu nervozu.

Ona uostalom nije nikako mogla razumjeti zašto je jedno razdoblje u godini posebno određeno za besposličarenje. »Ja nisam nikad imala praznike«, govorila je, i to je bila istina, ona nije upoznala ni školu ni trenutke dokolice, radila je od djetinjstva i to bez prestanka. Pristala je da radi nekog višeg cilja njezin unuk nekoliko godina ne donosi novac u kuću. Ali, već je od prvog dana gundala zbog ta tri izgubljena mjeseca, te

a u liceju - pretplatnička karta - obnavljanje svakog mjeseca - zadovoljstvo da može odgovoriti:

»Pretplaćen«, i slavodobitna provjera.

210

I

kad je Jacques upisao treći razred zaključila je da je red da mu za vrijeme praznika nade neki posao. »Ovog ćeš ljeta raditi«, rekla mu je kad je završila školska godina, »i donijeti nešto novca u kuću. Ne možeš tako baš ništa ne raditi. }acques je, doduše, smatrao da ima sasvim dovoljno posla, između kupanja, izleta na Koubu, sporta, tumaranja ulicama Belcourta, čitanja ilustriranih albuma, popularnih romana, Almanaha Vermont ili neiscrpnog kataloga tvornice oružja u Saint-Etienneub. Ne računajući odlazak u kupovinu za obitelj i male kućanske poslove koje bi mu baka namijenila. Ali upravo je sve to za nju značilo ništa ne raditi, jer dječak niti je donosio novac u kuću niti je radio kao za vrijeme školske godine, ta je situacija bez pokrića zna nju sjala sjajem svih ognjeva pakla. Najjednostavnije je dakle bilo naći mu posao.

To, međutim, i nije bilo tako jednostavno. U malim oglasima po novinama tražili su, istina, trgovačke pomoćnike ili trgovačke putnike. A gospođa Bertaut, mljekarica čiji je dućan, što je mirisao po maslacu (neobičan miris za nosnice i nepce naviklo na ulje), bio odmah pored firizeraja, davala ih je baki na čitanje. No, poslodavci su uvijek zahtijevali da kandidat ima najmanje petnaest godina, a bilo je teško bezočno ne lagati govoreći o Jacquesovim godinama jer on ni za svojih trinaest godina nije bio visok. S druge strane, oni su uvijek sanjali o službenicima koji će kod njih graditi karijeru. Prvi kojima ga je baka (uparadena kao i uvijek u važnim prilikama) predstavila Jacquesa smatrali su da je premlad ili pak jednostavno nisu htjeli zaposliti nekoga na dva mjeseca.

»Ne preostaje drugo nego reći da ćeš ostati«, rekla je baka. »Ali to nije istina.« »Nije važno. Povjerovat će.« No Jacques nije to htio reći, i ustvari nije ga uopće zabrinjavalo a upletanje majke - Umorit će se. b čitanje prije? gronjogradske četvrti?

211

hoće li mu povjerovati ili neće. Jednostavno je osjećao da će mu ta laž zapeti u grlu. Razumije se da je kod kuće često lagao, da bi izbjegao kazni, domogao se 2 franka, i mnogo češće iz zadovoljstva da govori i da se hvali. No, dok mu se laganje kod kuće činilo posve malim grijehom, laganje stranim ljudima shvaćao je kao smrtni grijeh. Nejasno je osjećao da ljudima koje volimo ne lažemo u bitnim stvarima, jednostavno stoga što ne bismo više mogli živjeti uz njih ni voljeti ih. Poslodavci su o njemu mogli znati samo ono što im se reklo, to će reći da o njemu ne bi znali zapravo ništa, laž bi dakle bila potpuna. »Hajdemo«, rekla je baka vežući maramu, jednog dana kad ju je gospoda Bertaut upozorila da velika željeznarija u Aghi traži mlada trgovačkog pomoćnika. Željeznarija se nalazila na jednom od uspona koji vode prema središtu grada; srpanjsko sunce palilo ga je i izvlačilo iz kolnika miris urina i katrana. U prizemlju je bio uzak i veoma dubok dućan, po dužini podijeljen na dva dijela tezgom prekrivenom uzorcima željezne robe i lokota, dok su zidovi bili većim dijelom obloženi ladicama s tajanstvenim naljepnicama. Desno od ulaza, nad tezgom se dizala rešetka od kovana željeza i tu je bila smještena blagajna. Prezrela gospoda zamišljena lica koja je stajala iza rešetke pozvala je baku da se popne do kancelarija na prvom katu. Drvene stube, u dnu dućana, doista su vodile do kancelarije raspoređene i usmjerene kao i dućan, u kojem je pet ili šest činovnika, muškaraca i žena, sjedilo oko stola na sredini. Sa strane su jedna vrata vodila u direktorovu sobu.

Gazda je bio samo u košulji i raskopčana okovrat-nika, u svom pregrijanom ureda. Mali prozor, iza njegovih leđa, gledao je na dvorište do kojeg nije dopiralo sunce, iako su bila dva sata poslije podne. Bio je nizak i debeo, držao je palce zadjenute u široke gornje dugme na košulji, ovratnik koji se skida.

212

svijetlo-plave naramenice i teško disao. Nije se dobro razaznavalo lice iz kojeg je izlazio dubok i zadihan glas koji je baki ponudio da sjedne. Jacques je udisao miris željeza koji se osjećao u cijeloj kući. Gazdina nepomičnost slutila mu je na nepovjerljivost, pa su mu se noge stale tresti pri pomisli na laži koje će morati izgovoriti pred tim moćnim i strašnim čovjekom. Baka se, međutim, nije nimalo tresla. Jacques će uskoro navršiti patnaest godina, vrijeme mu je da se zaposli i to bez odlaganja. Gazdi baš nije izgledao kao da mu je petnaest godina, ali ako je inteligentan... i kad smo već kod toga, ima li svjedodžbu o završenoj srednjoj školi? Ne, ali ima stipendiju. Kakvu stipendiju? Za licej. U liceju je, znači? U kojem razredu? Trećem. I odlučio je napustiti licej? Gazda je postao još nepomičniji, njegovo se lice sad moglo bolje vidjeti, njegove su okrugle i mliječne oči šetale od bake do djeteta. Jacques je od tog pogledao zadržtao. »Da«, rekla je baka. »Presiromašni smo.« Gazda je postao nešto opušteniji. »Šteta«, rekao je, »budući da je darovit. Ali čovjek može dobro zaraditi i u trgovini.« Ta dobra zarada počinjala je, istina, skromno. Jacques će zarađivati 150 franaka mjesečno za osam-satno radno vrijeme. Može početi već sutra. »Vidiš«, rekla mu je baka. »Povjerovao nam je.« »Ali kad odem, kako ću mu objasniti?« »Prepusti to meni.« »Dobro«, odgovorilo je dijete predajući se. Gledao je nebo iznad njihovih glava i mislio na miris željeza, na kancelariju punu sjena, na to kako će morati rano ustajati i kako su praznici, tek što su počeli, već bili završeni.

Dvije godine zaredom Jacques je preko ljeta radio. Najprije u željeznariji, zatim kod nekog pomorskog posrednika. Svaki je put sa strahovanjem dočekivao 15. kolovoza, datum kad je trebalo dati otkaz1.

Autor je ovaj odlomak zaokružio perom

213

Praznici su doista bili gotovi, iako je ljeto bilo isto kao i prije, sa svojom žegom i svojom dosadom. No izgubilo je ono što ga je nekad činilo drukčijim, svoje nebo, prostore, graju. Jacques nije više provodio dane u užarenoj četvrti siromaštva, nego u središtu grada, gdje je sirotinjsku žbuku zamijenio bogati cement od kojeg su kuće poprimale sivu boju, otmjeniju, ali i tužniju. Od osam

sati, kad bi Jacques ušao u dućan koji je mirisao po željezu i po hladovini, u njemu bi se ugasila neko svjetlo, nebo bi nestalo. Pozdravio bi blagajnicu i popeo se do prostranog i loše osvijetljenog ureda na prvom katu. Za njega nije bilo mjesta za stolom u sredini. Stari knjigovođa, s brkovima žutim od cigareta koje je savijao i pušio po cijeli dan, pomoćni knjigovođa, čovjek od tridesetak godina napola ćelav, bikovska trupa i lica, dva mlađa trgovačka pomoćnika, od kojih je jedan, mršav, tamnokos, mišićav, lijepa i pravilna profila dolazio uvijek u mokroj košulji priljubljenoj uz tijelo, šireći oko sebe ugodan miris po moru jer bi se svakog jutra prije nego što bi se na cijeli dan zakopao u uredske prostorije okupao u luci, a drugi, debeli šaljivdija koji nije mogao obuzdati svoju veselu ćud, i na kraju, gospoda Raslin, glavna tajnica, malo konjasta izgleda, ali ugodna za oči u svojim uvijek ružičastim haljinama od fina ili gruba platna, koja je svima upućivala svoj strogi pogled, bili su dostatni da sa svojim dosjeima, računskim knjigama i pisaćim strojem zauzmu cijeli stol. Jacques je stoga sjedio na stolcu desno od vrata što su vodila u direktorovu sobu i čekao da mu daju posla, a najčešće se radilo o razvrstavanju računa ili trgovačkih pisama u kartoteku koja je uokvirivala prozor, i iz koje je u početku volio izvlačiti separatore na poteg, prevrtati ih i udisati njihov miris, sve dok se taj miris na papir i ljepilo, ispočetka tako ugodan, nije na kraju pretvorio u miris same dosade, ili bi mu pak dali da još jednom

214

provjeri neki dugi zbroj, što bi radio na koljenima sjedeći na stolcu, ili bi ga pomoćni knjigovođa pozvao da s njim »kolacionira« niz brojke te bi, stojeći, marljivo označavao brojke koje bi ovaj nabrajao sumornim i prigušenim glasom da ne bi ometao kolege. Kroz prozor se mogla vidjeti ulica i zgrade preko puta, ali nikad nebo. Ponekad bi, ali to nije bilo baš često, poslali Jacquesa po uredski pribor u papirnicu odmah do dućana ili na poštu s nekom hitnom pošiljkom. Glavna pošta nalazila se dvjesto metara dalje na širokom šetalištu koje se penjalo od luke prema vrhu brežuljka na kojem je sagrađen grad. Na tom je šetalištu Jacques opet našao prostranstvo i svjetlost. Sama pošta, smještena u golemoj okrugloj građevini s kupolom dobivala je dnevnu svjetlost kroz troja velika vrata i kroz prostranu kupolua. No, Jacquesa su, nažalost, slali s pismima na poštu najčešće iza radnog vremena, i to je onda bila još jedna muka više jer je trebalo trčati, dan je u taj sat već počinjao blijedjeti, prema pošti krcatoj ljudima, čekati u redu pred šalterima, a čekanje bi samo produljilo njegovo radno vrijeme. Dugo ljetovanje za Jacquesa se ustvari svodilo na tmurne dane bez sjaja provedene u beznačajnim obavezama. »Ne možeš ništa ne raditi«, govorila je baka. No, upravo je u tom uredu Jacques imao dojam da ništa ne radi. Nije odbijao rad, iako mu ništa nije moglo zamijeniti more i igre na Khoubi. Ali pravi rad za njega je bio, na primjer, onaj u bačvariji, dugotrajan napor mišića, niz spretnih i preciznih kretnji čvrstih i okretnih ruku, i na kraju bi se pojavio rezultat tvog truda: nova bačva, pomno izrađena, bez ijedne pukotine, koju je radnik mogao promatrati.

No taj uredski posao niti je odakle dolazio niti je nečemu vodio. Prodavati i kupovati, sve se vrtilo oko

poštanski poslovi?

215

tih neznatnih i neopipljivih radnji. Iako je do tada živio u siromaštvu, Jacques je tek u tom uredu otkrio pravu bijedu i plakao za izgubljenom svjetlošću. Njegovi kolege nisu bili krivi za taj osjećaj gušenja. Bili su s njim ljubazni, nisu mu ništa grubo naređivali, čak bi mu se i stroga gospođa Raslin ponekad nasmiješila. Malo su međusobno govorili, i to s onom mješavinom vesele srdačnosti i ravnodušnosti svojstvene Alžirci-ma. Kad bi gazda stigao ujutro, četvrt sata poslije njih, ili kad bi izašao iz svog ureda da izda neku zapovijed ili da provjeri neki račun, (kod ozbiljnih stvari, pozvao bi starog knjigovođu ili odgovornog službenika u svoj ured), njihovi bi karakteri više došli do izražaja, kao da su se ti muškarci i te žene mogli odrediti samo u odnosu prema moći, stari računovođa neljubazan i samosvojan, gospođa Raslin izgubljena u svom strogom snu, a pomoćni knjigovođa naprotiv savršeno ponizan. No, ostali dio dana, zatvorili bi se u svoju ljusku, i Jacques bi na svom stolcu čekao zapovijed koja će mu pružiti priliku za to smiješno trošenje koje je njegova baka nazivala radoma.

Kad više ne bi mogao izdržati, kipeći doslovce na stolcu, sišao bi u dvorište iza dućana i osamio se

u zahodima-čučavcima betonskih zidova, škrto osvijetljenima, u kojima je vladao opor zadah mokraće. Tu bi u tami zatvorio oči i, udišući dobro poznat miris, sanjario. Nešto se mračno, nešto slijepo pokrenulo u njemu, na razini krvi i vrste. Pred oči su mu dolazile noge gospođe Raslin kao onog dana kad se, ispus-tivši kutiju s gumbašnicama tik pred njom, sagnuo da ih pokupi, pa podigavši glavu ugledao njezina razmaknuta koljena ispod suknje i bedra u čipkastom rublju. Nikad do tada nije vidio što žena nosi ispod suknje, i od tog iznenadnog prizora posušila su mu se a Ljeto, satovi poslije male mature - tupo lice pred njim.

216

usta i uhvatila ga je neka gotovo luđačka drhtavica. Pred njim se otvorila tajna, koju, unatoč svim svojim iskustvima, neće nikad do kraja proniknuti.

Dva puta dnevno, u podne i u šest sati, Jacques bi izjurio van, spustio se u trku strmom ulicom i uskakao u prepune tramvaje s grozdovima putnika na nogostupima koji su vozili radnike [u] njihovu četvrt. Stisnuti jedni uz druge u sparini, stajali su nijemi, i odrasli i djeca, okrenuti prema kućama koje su ih čekale, mirno se znojeći, prepuštajući se životu podijeljenom između posla bez duše, dugotrajnih odlazaka i dolazaka u neudobnim tramvajima i, konačno, sna u koji bi za tren potonuli. Jacquesu se, dok ih je ponekad navečer promatrao, stezalo srce. Do tada je poznavao samo raskoš i radosti siromaštva. No ta vrućina, dosada i umor otkrivali su mu njegovo prokletstvo, prokletstvo očajnički zaglupljujućeg i beskrajno monotonog posla od kojeg dani izgledaju predugi, a život prekratak.

Kod pomorskog posrednika ljeta je bilo ugodnije jer su uredi gledali na šetalište Front-de-mer, i nadasve stoga što se dio posla odvijao u luci. Jacques se naime morao penjati na brodove svih mogućih nacionalnosti koji su pristajali u Alžirsku luku i koje je posrednik, lijep starac ružičaste puti i kovrčave kose, morao zastupati kod raznih administrativnih tijela. Brodske bi isprave Jacques odnio u ured gdje bi ih preveli, i poslije tjedan dana on je sam morao prevesti popis robe i ponekad brodski tovarni list ako je bio napisan na engleskom i upućen carinskoj upravi ili velikim uvoznim kućama koje bi preuzimale robu. Jacques je dakle morao redovito odlaziti u tgovačku luku u Agbi po te dokumente. Žega je pustošila ulice što su se spuštale prema luci. Teške ograde od lijevana željeza s jedne i druge strane bile su usijane, bilo je nemoguće na njih položiti ruku. Na prostranim

217

dokovima sunce je ispraznilo sve osim prostora oko brodova što su upravo pristali, bokom uz dok, i oko kojih su se uskomešali dokeri u plavim radnim hlačama s nogavicama zavinutim do lista, golog i preplanulog poprsja, i s vrećom na glavi koja bi im prekrivala ramena sve do križa, na koju bi onda tovarili vreće cementa, ugljena ili pakete oštrih bridova. Odlazili su i dolazili mostićem koji se spuštao s broda na dok, ili bi pak ulazili izravno u trbuh teretnog broda kroz širom otvorena vrata spremišta, žurno koračajući preko debele daske prebačene između spremišta i doka. Iza mirisa sunca i prašine što se dizao s dokova ili mirisa pregrijanih paluba na kojima se katran topio, a sav okov gorio, Jacques je prepoznavao osobit miris svakoga teretnog broda. Oni iz Norveške mirisali su na drvo, oni što su dolazili iz Dakara ili oni brazilski donosili su sa sobom miris kave i mirodija, njemački su mirisali po ulju, engleski po željezu. Jacques bi se popeo mostićem na brod, pokazao mornaru, koji ga nije razumio, posrednikovu iskaznicu. Zatim bi ga povelu uskim brodskim hodnicima gdje je i hladovina bila vruća, do kabine časnika ili pak zapovjednika broda. U prolazu je sa zavišću gledao te male uske i gole kabine koje su sadržavale bit cijeloga jednog života muškarca, i koje su mu tada postale dražima od najraskošnijih odaja. Ljubazno su ga primali jer se i sam ljubazno smješkao i zato što je volio ta lica grubih muževa, taj pogled koji su svi poprimili uslijed samotničkog života, i to im pokazivao. Poneki bi od njih govorio ponešto francuski i postavljao mu pitanja. Zatim bi se zadovoljan vraćao prema užarenom doku, usijanim željeznim ogradama i uredskom poslu. Ta jurnjava po suncu naprosto ga je iscrpljivala, spavao je teškim snom, i mjesec kolovoz zatekao ga je mršavog i nervoznog.

Nesretni slučaj s dokerom? Pogledati novine.

218

S olakšanjem je vidio kako se približavaju dvana-estsatni dani provedeni u liceju, ali je istovremeno rasla u njemu nelagoda pri pomisli da će u uredu morati obznaniti da napušta posao. Najteže je bilo

sa željeznarijom. Bio bi najviše volio kukavički ne otići na posao i poslati baku da kaže bilo što. No baka je smatrala da je najjednostavnije preskočiti sve formalnosti, bilo je dosta da ode po plaću i više se ne vrati, bez ikakva objašnjenja. Jacques, koji je smatrao sasvim prirodnim da pošalje baku da gazda na nju sruči svoj bijes, i na neki način, istina je da je ona bila odgovorna za cijelu situaciju i za laž u koju ga je uvukla, negodovao je međutim, ne znajući objasniti zašto, pred tim rješenjem; iznenada pronađe uvjerljiv argument: »Ali gazda će poslati nekoga ovamo.« »Istina«, rekla je baka. »A ti ćeš mu lijepo reći da ćeš raditi kod ujaka.« Jacques je upravo kretao, sa zebnjom u duši, kad mu baka reče: »Svakako najprije uzmi plaću. Govorit ćeš poslije.« Kad je došla ta večer, gazda ga je pozvao u svoju jazbinu da mu preda plaću. »Evo, mali«, reče mu pružajući mu omotnicu. Jacques je već neodlučno pružao ruku, kad mu se ovaj nasmiješi. »Dobro ti ide, znaš. Možeš reći roditeljima.« I Jacques je već progovorio i objašnjavao kako više neće dolaziti. Gazda gaje gledao sa zaprepaštenjem, ruke još uvijek ispružene prema njemu. »Zašto?« Sad je trebalo lagati, no laž mu je zapela u grlu. Jacques je ostao nijem, ali s takvim izrazom očaja na licu da je ovaj shvatio. »Vraćáš se u licej?« »Da«, reče Jacques i unatoč svemu strahu i očaju odjednom mu laknu i suze mu navru na oči. Gazda bijesno ustane. »Znao si to kad si došao ovamo. I tvoja baka je znala.« Jacques nije mogao ne potvrditi glavom. Povišeni glasovi odjednom su ispunili prostoriju; ponijeli su se nepošteno, a on, gazda, mrzi nepoštenje. Zar ne zna da ima pravo ne isplatiti ga, i bio bi lud kad to ne bi učinio,

219

tako je, neće mu platiti, neka dođe baka k njemu, bit će primljena kako zaslužuje, uostalom, da su mu rekli istinu možda bi ga bio zaposlio, ali ta laž, ah! »ne može više pohađati licej, presiromašni smo«, a on je nasjeo. »Upravo zbog toga«, reče odjednom Jacques, zbunjeno. »Kako zbog toga?« »Zato što smo siromašni«, reče i zašuti, a ovaj drugi, pogledavši ga, dometnu polako: »...zato ste to učinili, zato ste izmislili cijelu priču?« Jacques je, stisnutih zuba, zurio u pod. Nastade tišina, beskrajna. Zatim gazda dohvati sa stola omotnicu i pruži mu je: »Uzmi svoj novac. I odlazi«, reče grubo. »Neću«, reče Jacques. No gazda mu gurnu omotnicu u džep: »Odlazi.« Jacques je trčao ulicom i plakao, rukama se uhvativši za revere kaputića kako ne bi doticao novac koji ga je pekao u džepu.

Lagati da bi stekao pravo na to da nemaš praznike, raditi daleko od ljetnog neba i mora koje je toliko volio, i ponovno lagati da bi se mogao vratiti napornom radu u liceju, ta ga je nepravda nasmrtno pogadala. Jer ono najstrašnije nisu bile te laži koje na kraju nije uspio izgovoriti, on, uvijek spreman lagati iz zadovoljstva, ali nesposoban za laži iz nužde, nego prije svega sve one izgubljene radosti, ona prepuštanja godišnjem doba i svjetlosti koja su mu bila oduzeta, pa se godina pretvorila u niz žurnih ustajanja i sumornih dana koji bi prohujali u trenu. Morao se odreći onog najljepšeg u svom životu siromaha, onog nezamjenjivog bogatstva u kojem je tako obilato i tako pohlepno uživao, da bi zaradio koji novčić s kojim se nije mogao kupiti ni milijunti dio tog blaga. Unatoč tome, znao je da to mora učiniti, čak je jedan dio njega, u trenutku najvećeg otpora, bio ponosan što je to učinio. Jer jedinu nagradu za ta ljeta žrtvovana bijednom laganju, dobio je na dan svoje prve plaće, kad je, ušavši u blagovaonicu gdje je baka gulila

220

krumpir koji je bacala u zdjelu s vodom, gdje je ujak Ernest, sjedeći, trijebio buhe strpljivom Brillantu stišćući ga među koljenima, a majka koja je upravo stigla razvezivala je na jednom kraju ormara za posuđe mali zavežljaj prljavog rublja koji su joj dali za pranje, Jacques je prišao i bez riječi položio na stol novčanicu od 100 franaka i kovanice koje je cijelim putem kući čvrsto stiskao u ruci. Baka je, također bez riječi, gurnula prema njemu kovanicu od 20 franaka i pokupila ostatak. Rukom je lagano udarila Catherine Cormerv po boku kako bi privukla njezinu pažnju i pokazala joj novac: »To je tvoj sin«. »Da«, rekla je ova, i svojim tužnim pogledom pomilovala dijete. Ujak je kimao glavom, zadržavajući Brillanta koji je pomislio da je njegovim mukama došao kraj. »Dobro, dobro«, rekao je. »Ti, čovjek.«

Da, postao je čovjek, plaćao je svoj dio duga, i pomisao da je barem malo umanjio siromaštvo te kuće ispunjavala ga je onim gotovo drskim ponosom koji osjećaju ljudi kad se počnu osjećati slobodnima i ničemu podložnima. I doista, s početkom nove školske godine, kad je ušao u dvorište

drugog razreda, nije više bio ono izgubljeno dijete koje je, četiri godine ranije, u svitanje napustilo Belcourt, posrćući u svojim potkovanim cipelama, s tjeskobom u duši pri pomisli na nepoznat svijet koji ga je očekivao, a pogled kojim je gledao svoje drugove izgubio je ponešto od svoje nevinosti. Mnogo ga je toga, uostalo, od tog trenutka počelo odvajati od djeteta kakvo je do tada bio. I kad je jednog dana, on, koji je uvijek strpljivo podnosio bakine batine kao da su one bile neizbježan dio života svakog djeteta, baki istrgnuo iz ruku volujsku žilu, lud od žestine i bijesa i spreman udariti tu sijedu glavu čije su ga svijetle i hladne oči izbezumljivale, tako da je baka shvatila, ustuknula i zatvorila se u svoju sobu, očajavajući, zacijelo, što je odgojila tako

221

izopačenu djecu, ali sasvim uvjerena da više nikad neće udariti Jacquesa, kojeg doista više nikad nije udarila, bilo je to stoga što je dijete doista umrlo u tom mršavom i mišićavom adolescentu razbarušene kose i divljeg pogleda, koji je radio cijelog ljeta da bi donio plaću u kuću, koji je izabran za golmana školskog tima, i koji je, tri dana ranije, gotovo se onesvjestivši, prvi put okusio djevojačke usne.

222

Zagonetan satnom sebi

Da, da, tako je to bilo, takav je bio život tog djeteta, takav je bio život na siromašnom otoku te četvrti, određen golom nuždom, u obitelji bogalja i neznalica, s mladom i uzburkanom krvlju u žilama, nezasićenom glađu za životom, neobuzdanom i lakomom inteligencijom, a sve to u bunilu radosti koju bi povremeno narušili prodori nepoznatog svijeta, ostavljajući ga nekako praznog, iako bi se od njih brzo oporavljao, nastojeći razumjeti, upoznati, usvojiti taj svijet koji nije poznao, i napokon ga usvojivši jer mu je prilazio pohlepno, ne pokušavajući se uvući u njega, nego dobronamjerno, ali ne ponizujući se, i ne gubeći nikad onu svoju mirnu sigurnost, da, onu svoju samouvjerenost, zahvaljujući kojoj je osjećao da će uvijek postići sve što želi i da ništa, nikada, za njega neće biti nedostižno na ovom svijetu i samo na ovom, pripremajući se (i pripremljen već ogoljelošću svog djetinjstva) na to da njegovo mjesto bude svugdje, jer nije želio nijedno mjesto, nego jedino radost, slobodna bića, snagu i sve ono dobro i tajanstveno što nudi život, a što nije moguće niti će ikad biti moguće kupiti. Pripremajući se čak kroz neimaštinu da bude sposoban jednog dana primiti novac, ali ga nikad ne tražiti i nikad mu ne robovati, takav kakav je bio sada, on, Jacques, četrdesetogodišnjak, gospodar tolikim stvarima, a ipak tako siguran da je nevredniji od naj-bezvrednijeg stvora, i da je u svakom slučaju ništavan u usporedbi sa svojom majkom. Da, živio je u igrama

223

na moru, na vjetru, na ulici, pod teretom ljeta i jakih kiša kratkotrajnih zima, bez oca, bez ikakve naslijeđene tradicije, pronašavši oca samo na godinu dana i to u pravom trenutku, napredujući kroz bića i stvari [ ], i spoznaje do kojih je dolazio i na temelju kojih je mogao izgraditi nekakvo svoje ponašanje (posve dostatno u onom trenutku s obzirom na okolnosti koje su mu se nudile, nedostatno kasnije pred zloćudnim tumorom svijeta) i stvoriti svoju osobnu tradiciju.

No, je li to bilo sve, te kretnje, te igre, ta smjelost, taj zanos, obitelj, petrolejska svjetiljka i mračno stubište, palmino lišće na vjetru, rođenje i krštenje u moru, i konačno ta tmurna i mukotrpnost ljeta? Bilo je sve to, oh, da, bilo je upravo tako, no bila je tu i ona mračna strana bića, ono što se u njemu svih tih godina potajno komešalo poput podzemnih voda u dnu stjenovitih labirinata koje nisu nikad vidjele danje svjetlo, a ipak odražavaju neku prigušenu svjetlost koja dolazi tko zna odakle, isisana možda kamenim kapilarama iz užarenog središta zemlje prema crnom zraku skrivenih pećina, gdje ljepljiva i (stlačena) flora još uvijek pronalazi hrane da preživi tamo gdje se svaki život čini nemogućim. I to slijepo gibanje u njemu, koje nije nikad prestalo, koje još i sad osjeća, taj crni oganj pritajen duboko u njemu poput vatre treseta ugašene na površini no sa žarom koji unutra i dalje tinja, premiještajući vanjske napukline treseta i te nezgrapne vrtloge vegetacije, tako da gibanja kaljave površine odgovaraju onima močvarnog treseta, a iz tog tromog i neprimjetnog talasanja još se i danas, dan za danom, rađaju njegove najžešće i najstrašnije žudnje kao i njegove pustinjske tjeskobe, njegove najplodnije čežnje, njegove iznenadne potrebe za ogoljelošću i umjerenošću, kao i njegova težnja da ne bude ništa, da, to tajanstveno gibanje svih tih godina bilo je

Jedna nečitka riječ.

224

usklađeno s tom nepreglednom zemljom oko njega, čiji je pritisak osjetio već kao dijete, s beskrajnim morem pred sobom, a iza sebe s nepreglednim prostranstvom planina, visoravni i pustinje koje se naziva unutrašnjošću, a između jednog i drugog stalna opasnost o kojoj nitko nikada nije govorio jer se činila posve prirodnom, ali koju je Jacques naslućivao kad bi, na malom imanju Birmandreis s prostorijama vapnom obijeljenih svodova i zidova, teta prije spavanja obilazila sobe i provjeravala jesu li posvuda navučeni golemi zasuni na teškim kopcima od punog drva, s krajolikom u koji se osjećao bačenim poput njegova prvog stanovnika, ili prvog osvajača, onamo gdje je još uvijek vladao zakon sile i gdje je pravda postojala samo zato da bi nemilosrdno kažnjavala ono što običaji nisu mogli spriječiti, okružen tim istovremeno privlačnim i uznemirujućim narodom, bliskim, a odvojenim, s kojim se svakodnevno družio, rađala su se i prijateljstva, ili drugarstva, ali kad bi se spustila večer, svi bi se, međutim, povlačili u svoje tajnovite kuće u koje nitko nije imao pristupa, zabarikadirane zajedno s njihovim ženama koje se nije moglo nikad vidjeti, ili, ako ste ih i susreli na ulici, sa žarom do pola lica i onim lijepim toplim i blagim očima iznad bijele tkanine, niste znali tko su, a bilo ih je toliko u četvrtima u kojima su živjeli, bilo ih je tako mnogo da su, mada umorni i rezignirani, samim svojim brojem predstavljali neku nevidljivu prijetnju koja se ponekih večeri osjećala u zraku po ulicama kad bi izbila tuča između Francuza i Arapina, isto tako kao što je mogla izbiti između dva Francuza ili dva Arapina, no ta tuča nije bila primljena na isti način, Arapi u četvrti, u ispranim radničkim odijelima ili svojim bijednim galabijama, polako bi prilazili, sa svih strana, ne zastajući, sve dok malo po malo sve zbijenija gomila ne bi iz sebe izbacila, bez nasilja, samim svojim sjedinjavanjem, onih nekoliko

225

Francuza privučenih tučom, i dok se Francuz koji se tukao, uzmičući, ne bi iznenada našao suočen sa svojim protivnikom i s mnoštvom smrknutih i zagonetnih lica koja bi mu oduzela svu hrabrost da nije odrastao u toj zemlji i da nije znao da samo hrabrost omogućuje da se u njoj živi, tada bi, dakle, suočio s tim prijetećim mnoštvom koje i nije prijeto, osim svojom nazočnošću i kretanjem koje se nije moglo obuzdati, a najčešće bi oni sami zaustavili Arapina koji se tukao ponesen bijesom kako bi ga odveli prije negoli se pojave redari, koji bi stigli brže nego što bi bili obaviješteni, i bez pogovora pokupili protivnike i prolaznike, zlostavljajući ih ispod Jacquesovih prozora i odvođeci ih u policijsku postaju. »Jadnici«, rekla bi baka gledajući dva čovjeka što su ih čvrsto zgrabili i gurali pred sobom, a iza njihova bi odlaska dijete osjećalo kako prijetnja, nasilje i strah vrebaju ulicom, dok bi mu neka nepoznata tjeskoba stezala grlo. Ta noć u njemu, da, to mračno i isprepletano korijenje koje ga je vezivalo za tu veličanstvenu zemlju, za njezine vrele dane i večeri tako kratke da svisneš od tuge, a koji su bili neki njegov drugi život, možda čak i stvarniji po svojem svakidašnjem prividu od prvog života i čija je povijest bila sačinjena od niza mračnih želja i snažnih i neopisivih dojmova, mirisa škole, staja u njegovoj četvrti, luga na majčinim rukama, jasmina i kozje krvi u gornjogradskim četvrtima, stranica iz rječnika i progutanih knjiga, ustajalog mirisa zahoda kod kuće i u željeznariji, mirisa velikih hladnih učionica u koje bi ulazio posve sam prije ili poslije nastave, topline najdražih školskih drugova, vonja tople vune ili vode za ispiranje usta što se vukla za Didierom, ili pak mirisa kolonjske vode kojom bi majka zalijevala velikog Marconia i zbog kojeg bi se Jacques u klupi najradije bio još više primaknuo svom prijatelju, mirisa rumenila za usne što ga je Pierre uzeo jednoj svojoj teti i koji su njih nekoliko zajedno

226

mirisali, zbunjeni i uznemireni poput pasa kad uđu u kuću kojom je prošla kuja koja se tjera, zamišljajući da je žena taj komad slatkastog mirisa bergamote i kreme, koji je u njihovom okrutnom svijetu galame, znoja i prašine bio kao objava nekog profinjenog i nježnog i neizrecivo privlačnog svijeta od kojeg ih čak ni prostote, koje su usput izgovarali oko tog štapića rumenila, nisu mogle zaštititi, pa onda ljubav prema tijelima od njegova najranijeg djetinjstva, prema njihovoj ljepoti zbog koje je plakao od sreće na plažama, prema njihovoj toplini koja ga je neprestano privlačila, bez nekog jasnog razloga, životinjski, ne zato da bi ih posjedovao, što nije ni umio, nego naprosto zato da bi osjetio njihovo zračenje, naslonio se ramenom na rame najboljem drugu, s osjećajem

prepuštanja i povjerenja, gotovo se onesvijestio kad bi se ruka neke žene u prepunom tramvaju malo dulje zadržala na njegovoj, ta želja, da, želja da živi, da živi još više, da se pomiješa s onim najtoplijim što zemlja ima, s onim što je i ne znajući očekivao od svoje majke, ali nije nikad dobio ili se nije usudio primiti, što je pronalazio uz psa Brillanta kad bi se opružio pored njega na suncu i udisao jak miris njegove dlake, ili u najjačim i naj-animalnijim mirisima u kojima je ona čudesna toplina života bila unatoč svemu sačuvana za njega koji nije mogao bez nje.

U tom mraku u njemu radala se ona nezasitna strast, ona luda žudnja za životom koja je uvijek bila u njemu i koja je do danas očuvala njegovo biće netaknutim, učinivši samo malo gorčim - u obitelji s kojom se ponovno našao i pred slikama svog djetinjstva -strašan i iznenadni osjećaj da je vrijeme mladosti otišlo, poput one žene koju je volio, oh, da, volio ju je silno svom dušom i tijelom, da, požuda je s njom bila tako uzvišena, a svijet se, kad bi se povukao s nje uz dodati popisu

227

nijemi krik u trenutku najvećeg užitka, ponovno vraćao u svoj užareni poredak, volio ju je zbog njezine ljepote i zbog te njezine žudnje za životom, nesebične i očajničke, koja ju je tjerala da ne prihvati, da ne prihvati činjenicu da vrijeme može proći, iako je znala da baš u tom trenutku prolazi, ne želeći da za nju jednog dana kažu kako je bila mlada, nego želeći ostati mladom, zauvijek mladom, koja je briznula u plač kad joj je jednog dana u šali rekao da mladost prolazi, a dani se primiču kraju: »oh, ne, oh, ne«, govorila je kroz suze, »ja tako volim ljubav«, i, budući da je bila inteligentna i superiorna u mnogo čemu, i možda baš zbog toga što je doista bila inteligentna i superiorna, nije prihvaćala svijet takav kakav je. Kao onda kad je otputovala nakratko u stranu zemlju u kojoj je bila rođena, oni turobni posjeti tetama za koje su joj govorili: »vidiš ih posljednji put«, i doista, ona njihova lica, ona njihova tijela, njihove olupine, htjela je otići vrišteći, ili pak one obiteljske večere na stolnjacima što ih je izvezla prabaka koja je odavna bila mrtva, i na koju nitko nije mislio, osim nje, koja je mislila na svoju mladu prabaku, na njezine radosti, na njezinu glad za životom, sličnu njoj, čudesno lijepoj u sjaju svoje mladosti, i svi su je za stolom obasipali komplimentima, za tim stolom oko kojeg su se na zidovima nizali portreti mladih i lijepih žena, tih istih koje su joj sad dijelile komplimente i koje su bile umorne i oronule. I krv joj je zakipjela, htjela je pobjeći, pobjeći u zemlju gdje nitko ne stari i ne umire, gdje je ljepota neprolazna, život uvijek neobuzdan i blještav, i koja nije postojala; kad se vratila, plakala je u njegovu zagrljaju, a on ju je očajnički volio.

I on, možda još više negoli ona, budući da se rodio u zemlji bez predaka i bez sjećanja, gdje je uništenje onih koji su mu prethodili bilo još potpunije, i gdje starost nije nalazila nikakve utjehe u čežnji kao što je

228

nalazi u civiliziranim zemljama [J1, i on, poput usamljene i uvijek titrave oštrice osuđene biti slomljenom odjednom i zauvijek, čista žudnja za životom suočena s potpunom smrću, osjeća danas da mu život, mladost i bića izmiču, da ništa ne može spasiti, i prepušta se samo slijepoj nadi da će mu ta mračna sila, koja ga je godinama uzdizala iznad života, prekomjerno ga hraneći, slična najokrutnijim okolnostima, s istom onom neumornom nesebičnošću s kojom mu je pružala razloge da živi, pružiti i razloge da ostari i da umre bez pobune.

Jedna nečitka riječ.

229

N

o

List I.

4) Na brodu. Poslijepodnevni odmor s djetetom + rat 1914.

5) Kod majke - atentat.

6) Putovanje u Mondovi - poslijepodnevni odmor | kolonizacija.

7) Kod majke. Nastavak djetinjstva - nalazi djetinjstvo, ali ne i oca. Spoznaje da je prvi čovjek.

Gospođa Luča.

8) »Kada ga je, poljubivši ga svom snagom dva ili tri puta, privijajući ga uza se, i oslobodivši ga

zagrljaja, pogledala i ponovno privukla k sebi da ga još jednom poljubi, kao da je ocijenila da je svoj njezinoj nježnosti (koju je upravo izrazila) nedostajalo još nešto i1. Odmah se zatim okrenula te se činilo da više ne misli na njega, da ne misli, uostalom, više ni na što, i s vremena na vrijeme pogledala bi ga s nekim čudnim izrazom u očima kao nekoga tko je odjednom suvišan, tko remeti taj prazan, zatvoren i skučen svijet u kojem se kretala.«

Rečenica se ovdje završava.

233

List II.

Jedan je kolon 1869. pisao odvjetniku: »Da bi Alžir izdržao postupke svojih liječnika, mora doista imati dušu prikovanu uz tijelo.«

Sela opasana jarcima ili zidinama (i kule na sva 4 ugla).

Od 600 kolona poslanih 1831. godine, 150 ih umire pod šatorima. Odatle veliki broj sirotišta u Alžiru.

U Boufariku obrađuju zemlju s puškom na ramenu i s kininom u džepu. »Izgleda kao Boufarik.« 19% mrtvih u 1839. Kinin se prodaje u gostionicama kao bilo koje drugo piće.

Bugeaud ženi svoje kolone, vojnike u Toulonu, pošto je pismeno zatražio od gradonačelnika Toulona da izabere 20 jedrih djevojaka. Bila su to »vjenčanja na zapovijed«. No, vidjevši mladenke, vojnici ih međusobno razmjenjuju kako znaju i umiju. Tu počinje Fouka.

»Regionalna« kolonizacija. Cheragas je koloniziralo 66 obitelji vrtlara iz Grassea.

235

Gradske uprave u Alžiru uglavnom nemaju arhiva.

*

Mahonci koji se iskrcavaju u malim grupama s kovčezima i s djecom. Njihova riječ ima vrijednost isprave. Nikad ne zaposli Španjolca. Njima alžirsko priobalje duguje svoje blagostanje.

Birmandreis i Bernardina kuća.

Povijest (Dr Tonnac) prvog kolona u Mitidji.

Cf. Bandicorn, Povijest kolonizacije u Alžiru, str. 21.

Priča o Piretteu, id., str. 50 i 51.

236

List III.

10 - Saint-Brieuc1

14 - Malan

22 - Igre iz djetinjstva

30 - Alžir. Otac i njegova smrt (+ atentat)

42 - Obitelj

69 - Gospodin Germain i Škola

91 - Mondovi - Kolonizacija i otac

Brojevi odgovaraju stranicama u rukopisu.

237

101 - Licej

140 - Zagonetan samom sebi

145 - Adolescent1

List IV.

Također važna tema glumljenja pred drugima. Ono što nam pomaže u trenucima najteže boli je osjećaj da smo sami i napušteni, ali ipak ne toliko sami da drugi ne bi »primijetili« našu nesreću. U tom su smislu naši trenuci sreće ponekad oni u kojima nas osjećaj napuštenosti ispunjava i uzdiže u beskrajnoj žalosti. U tom je smislu i sreća često samo osjećaj sažaljenja nad vlastitom nesrećom.

Kad je dijelio siromašnima - Bog je postavio ugodu pored očaja kao lijek pored bolia.

Kad sam bio mlad, tražio sam od bića više nego što su ona mogla dati: stalno prijateljstvo i stalne osjećaje.

Sada znam od njih tražiti manje nego što ona mogu dati: prisutnost bez riječi. A njihovi osjećaji, njihovo prijateljstvo, njihovi velikodušni postupci imaju za mene vrijednost čuda: učinak čiste

milosti.

Marie Viton: zrakoplov

Rukopis se prekida na strani 144.

a bakina smrt

239

List V.

Bio je kralj života, okrunjen izvanrednom darovi-tošću, željama, snagom, radošću i zato je došao da je moli za oprost, nju, koja je ponizno robovala danima i životu, koja nije ništa znala, ništa priželjkivala niti se štogod usudila poželjeti, ali je ipak sačuvala u sebi netaknutom istinu koju je on izgubio i koja jedina opravdava naše življenje.

četvrci u Koubi

Vježbanje, sport

Ujak

Matura

bolest

O majko, o nježna, obožavana djevojčice, veća od mog vijeka, veća od povijesti koja te sebi podčinila, istinskija od svega što sam na tom svijetu volio, o majko, oprosti svom sinu što je pobjegao od noći tvoje istine.

Baka, tiranin, no za stolom je posluživala stojeći.

Sin koji zahtijeva da se poštuje majka, ali udara ujaka.

241

Prvi čovjek

(Bilješke i skice)

»Ništa ne pomaže protiv jadtog neukog, tvrdokornog života...«

Claudel, U Echange (Razmjena)

Ili pak

Razgovor o terorizmu:

Ona je objektivno odgovorna (solidarna)

Promijeni priliku oznaku ili ću te udariti

Što?

Ne uzimaj od Zapada ono najgluplje. Nemoj više reći objektivno jer ću te udariti.

Zašto?

Da li je tvoja majka legla pred vlak Alžir-Oran? (trolejbus)

Ne razumijem.

Vlak je odletio u zrak, četvero djece je mrtvo. Tvoja se majka nije pomaknula. Ako je objektivno ipak odgovorna*, znači da odobravaš strijeljanje talaca.

Ona nije znala.

Niti ova. Ne reci više nikad objektivno.

Priznaj da ima nedužnih ili ću i tebe ubiti.

Znaš da bih to mogao učiniti.

Da, vidio sam te.

aJean je prvi čovjek.

Poslužiti se Pierreom kao odrednicom i dati mu prošlost, domovinu, obitelj, moral (?) - Pierre - Didier?

*

Mladenačke ljubavi na plaži - i večer koja se spušta nad morem - i zvjezdane noći.

Susret s Arapinom u Saint-Etienneu. I to bratstvo dvaju prognanika u Francuskoj.

* solidarna

a Ci. Povijest kolonizacije

245

Mobilizacija. Kad je moj otac pozvan u vojsku, nikad dotada nije vidio Francusku. Ugledao ju je i bio ubijen.

(Što je skromna obitelj, kao što je moja, dala za Francusku.)

Posljednji razgovor sa Saddokom kad je J. već protiv terorizma. No ipak prima kod sebe S. budući da je pravo na azil sveto. Kod majke. Njihov se razgovor odvija pred majkom. Na kraju, »Pogledaj«, kaže J. pokazujući na majku. Saddok ustaje, krene prema majci, s rukom na srcu, da bi je poljubio klanjajući se kako to čine Arapi. J. ga nikada nije vidio da to čini, jer je prihvatio francuske običaje. »Ona je moja majka«, rekao je. »Moja je umrla. Volim je i poštujem kao da je moja majka.«

(Pala je zbog atentata. Loše joj je.)

*

Ili pak:

Da, mrzim vas. Poštenje svijeta po mom mišljenju nalazi se kod potlačenih, ne kod moćnih. I samo kod njih ima nepoštenja. Kad jednom u povijesti svijeta jedan potlačeni čovjek bude znao...onda Dovidenja, reče Saddok.

Ostani, uhvatit će te.

Tako je bolje. Njih mogu mrziti, i pridružujem im se u mržnji. A ti si moj brat i mi smo razdvojeni.

Noć. J. je na balkonu... U daljini se čuju dva pucnja i trčanje...

- Što se događa? - pita majka.

- Ništa.

246

- Oh! Pobjerala sam se za tebe.

Baca se na nju...

Poslije uhapšen zato što je pružio utočište.

Nosili su peći k pekaru

Baka, njezin autoritet,

njezina energija

Krade novac

2 franka u jami

Osjećaj časti kod Alžiraca.

Naučiti što je pravda i što je moral znači suditi o dobru i zlu jedne strasti po njezinim posljedicama.

J. se može prepustiti ženama - no ako mu one zaokupe sve njegovo vrijeme...

»Dozlogrdilo mi je živjeti, djelovati i osjećati da bih jedne osuđivao, a drugima davao za pravo.

Dozlogrdilo mi je živjeti prema slici koju mi drugi daju o meni. Odlučujem se za autonomiju, zahtijevam neovisnost u međuovisnosti.«

Bi li Pierre mogao biti umjetnik? Jeanov otac kočijaš?

Nakon bolesne Marie, P. pada u krizu tipa Cla-mence (ne volim ništa...), tada J. (ili Grenier) odgovara na pad.

247

Suprotstaviti majci svijet (zrakoplov, najudaljenije zemlje međusobno povezane).

Pierre odvjetnik. I odvjetnik d' Yveton\

»Da smo tako hrabri, ponosni i snažni kakvi jesmo... imali neku vjeru, nekog Boga, ništa nas ne bi moglo povrijediti. Ali mi nismo imali ništa, trebalo je sve naučiti, i živjeti samo za čast koja ima svojih slabosti...«

To bi trebala biti istovremeno povijest kraja jednog svijeta - protkana tugom za godinama svjetlosti...

Philippe Coulombel i veliko imanje u Tipazi. Prijateljstvo sa Jeanom. Njegova smrt u zrakoplovu iznad imanja. Našli su ga s drškom metle u boku, lica smrskana na komandnoj ploči. Krvava kaša posuta komadićima stakla.

Naslov: Nomadi. Počinje selidbom i završava iseljavanjem s alžirskih posjeda.

2 egzaltacije: siromašna žena i svijet neznaboštva (inteligencija i sreća).

1 Militantni komunist koji je postavio eksploziv u jednu tvornicu. Giljotiniran za vrijeme alžirskog rata.

248

Svi vole Pierrea. J. svojim uspjesima i ohološću izaziva mnoga neprijateljstva.

Prizor linčovanja: 4 Arapina bačena s Kassoura.

*

Njegova majka jest Krist.

Pustiti druge da govore o }, uvesti ga, predstaviti ga preko drugih i preko njegova proturječnog portreta koji svi zajedno skiciraju.

Obrazovan, sportski tip, razvrtnik, usamljenik i najbolji mogući prijatelj, zao, odan do krajnosti itd, itd.

»On ne voli nikoga«, »nema nesebičnijeg stvorenja«, »hladan i suzdržan«, »srdačan i strastven«, svi ga smatraju energičnim osim njega samoga, koji se stalno izležava.

Razvijati lik na taj način.

Kad on govori: »Počeo sam vjerovati u svoju nevinost. Bio sam car. Vladao sam svime i svima, bilo mi je na raspolaganju (itd.). Onda sam saznao da nemam dovoljno srca da bih mogao istinski voljeti i mislio sam da ću umrijeti od prezira prema samom sebi. A onda sam se pomirio s tim da ni drugi ne vole istinski i da moram prihvatiti da sam više-manje kao svi drugi ljudi.

Onda sam ipak odlučio da ne i da jedino sebi moram prebaciti što nisam dovoljno velik i očajavati koliko me volja u očekivanju prilike da to postanem.

Drugim riječima, čekam trenutak kad ću postati carem i u tome ne uživati.«

249

Ili pak:

Ne možemo živjeti s istinom - »znajući« - onaj tko to čini odvaja se od drugih ljudi, ne može više dijeliti s njima njihove iluzije. On je čudovište - a ja sam upravo to.

Maxime Rasteil: Kalvarija kolona 1948. Mondovi | Umetnuti povijest Mondovia? Primjer 1) grob povratak i [ ]i Mondoviu. lb) Mondovi od 1848. do 1913.

Njegova španjolska strana

suzdržljivost i senzualnost energija i nada

J. : »Nitko ne može zamisliti što sam propatio... Cijenimo ljude koji su učinili velika djela. No trebalo bi učiniti još i više za neke ljude koji su se, unatoč tome što su bili, znali suzdržati od najvećih nedjela. Da, cijenite me«.

Razgovor s padobranskim poručnikom:

- Predobro govoriš. Vidjet ćemo prijeko hoćeš li biti isto tako blagolagoljiv. Idemo.

- U redu, ali želim vas najprije upozoriti, jer vi se zacijelo niste nikad sreli s ljudima. Slušajte dobro. Držim vas odgovornim za ono što će se dogoditi prijeko, kako vi kažete. Ako ne popustim, neće biti ništa. Jednostavno ću vam javno pljunuti u lice onog dana kad to bude moguće. No ako popustim i izvučem se, bilo to za godinu ili 20, ubit ću vas, vas osobno.

Nečitka riječ.

250

- Pazite na njega - reče poručnik - taj je tvrda glavaa.

J.-ov prijatelj se ubija »da bi Europa bila moguća«. Da bi se stvorila Europa potrebna je dobrovoljna žrtva.

J. ima četiri žene istovremeno i ima dakle prazan život.

C.S. : kad duša previše pati, u njoj se javi glad za nesrećom koja...

Cf. Povijest pokreta Combat.

Chatte umire u bolnici dok susjedov radio brblja gluposti.

- Bolest srca. Hodajući mrtvac. »Da se ubijem, to bi bar predstavljalo nekakvu inicijativu.«

»Samo ćeš ti znati da sam se ubio. Poznata su ti moja načela. Mrzio sam samoubojstva. Zbog onoga što ona čine drugima. Potrebno je, ako se za to odlučimo, zamaskirati stvar. Iz nesebičnosti. Zašto ti to kažem? zato što ti voliš nesreću. To je moj poklon tebi. Dobar tek!«

a (susreće ga razoružanog [izaziva] dvoboj).

251

T

J. : Dinamičan život, koji se obnavlja, mnogostrukost osoba i iskustava, sposobnost obnavljanja i

[prepuštanja nagonima] (Lope) -

Kraj. Ona podiže prema njemu svoje ruke kvrgavih zglobova i pomilova ga po licu. »Ti si najveći.« Bilo je toliko ljubavi i obožavanja u tim tamnim očima (pod pomalo uvelim vjeđama) da se onaj dio njega -onaj koji je znao - pobunio... Trenutak kasnije, on je zagrlji. Budući da ga je ona, tako pronicljiva, voljela, morao je to prihvatiti, a da bi prepoznao tu ljubav morao je i sam sebe malo voljeti...

Musilova tema: traženje spasa za duh u suvremenom svijetu - D: (Druženje) i rastanak u Demonima.

Mučenje. Krvnik iz solidarnosti. Nikad nisam mogao prići nijednom čovjeku - sad smo rame uz rame.

Kršćansko stanje: čisti osjećaj.

Knjiga mora biti nedovršena. Primjer: »Ana brodu koji ga je vraćao u Francusku...«

Ljubomorani je, a pretvara se da nije i izigrava svjetskog čovjeka. Nakon toga nije više ljubomorani. 252

X vidi terorista kako puca na... čuje ga kako trči mračnom ulicom iza njega, ne miče se, naglo se okreće, sruši ga podmetnuvši mu nogu, pištolj pada. Zgrabi oružje i drži čovjeka na nišanu, onda shvati da ga ne može predati, odvodi ga u udaljenu ulicu, natjera ga da trči i puca u njega.

Mlada glumica je u logoru: vlat trave, prve trave usred sedre i taj žestok osjećaj sreće. Bijedan i radostan. Kasnije ona voli Jeana - zato što je čist. Ja? Ali ja [ne zaslužujem] da me voliš. Upravo tako. Oni koji [pobuđuju] ljubav, čak i oni posrnuli, vladaju svijetom i opravdavaju njegovo postojanje.

28. studeni 1885: rođenje C. Luciena u Ouled-Faye-tu: sin C. Baptista (43 godine) i Cormerv Marie (33 godine). Oženio se 1909. (23. studenog) s gospođicom Sintes Catherine (rođenom 5. studenog 1882.). Umire u Saint-Brieucu 11. listopada 1914.

S 45 godina, uspoređujući datume, otkriva da je njegov brat rođen dva mjeseca prije vjenčanja? A ujak mu opisujući obred vjenčanja govori o dugoj uskoj haljini...

Liječnik joj pomaže pri porodu drugog sina u novoj kući pretrpanoj namještajem.

Ona odlazi u srpnju 14. s djetetom natečenim od uboda komaraca iz Sevbouze. Kolovoz, mobilizacija.

253

7

Muž se priključuje izravno svom [korpusu] u Alžiru. Jedne se večeri iskrade da bi izljubio svoje dvoje djece. Više ga nisu vidjeli do obavijesti o njegovoj smrti.

Jedan protjerani kolon uništava svoje vinograde i ponovno pušta slanu vodu... »Ako je to što smo ovdje učinili zločin, treba ga izbrisati...«

Mama (govoreći o N.): onog dana kad si bio »primljen« - »kad si dobio nagradu.«

Criklinški i asketski ljubav.

čudi se što se Marcelle, koja mu je upravo postala ljubavnicom, ne zanima za nedaće njegove zemlje. »Dođi«, kaže ona. Ona otvara jedna vrata: njezino devetogodišnje dijete - rođeno pomoću forcepsa koji mu je povrijedio motoričke živce - paralizirano, lijeva strana lica viša od desne, koje treba hraniti, prati itd. On zatvara vrata.

Zna da ima rak, ali ne kaže da zna. Ljudi oko njega uvjereni su da glume pred njim.

1. dio: Alžir, Mondovi. Sreće Arapina koji mu govori o njegovu ocu. Njegov odnos prema arapskim radnicima.

J. Douai: Ustava.

254

Beralova smrt u ratu.

Krik R koja brižne u plač kad saznaje za njegovu vezu s Y.: »I ja sam lijepa.« I krik Y.: »Ah! neka netko dođe i odvede me.«

Poslije, mnogo poslije drame, F. i M. se susreću. Krist se nije spustio u Alžir.

Prvo pismo koje od nje dobiva i njegov osjećaj dok gleda svoje ime ispisano njezinom rukom.

U idealnom slučaju, kad bi knjiga bila napisana majci, od početka do kraja - a tek bi na kraju saznali

da ona ne zna čitati - da to bi bilo toa.

Ono što je želio najviše na svijetu, da njegova majka pročita sve što je bilo njezin život i njezino meso, to je bilo nemoguće. Njegova ljubav, njegova jedina ljubav ostat će zauvijek nijemom.

Oteti tu siromašnu obitelj sudbini siromašnih, a ta je da iščeznu iz povijesti bez traga. Nijemi. Bili su i jesu veći od mene.

a T.I. podvučeno.

255

Početi s noći rođenja. Poglavlje I, zatim poglavlje II: 35 godina kasnije, jedan će se čovjek iskrcati iz vlaka u Saint-Brieucu.

Gr1, kojeg sam prihvatio kao oca, rodio se ondje gdje je moj pravi otac umro i gdje je pokopan.

Pierre i Marie. U početku je ne može imati: zato je počinje voljeti. Naprotiv, J. i Jessica, trenutačna sreća. Zato mu treba vremena da je istinski zavoli - njezino je tijelo skriva.

Mrtvačka kola na visoravnima (Figari).

Priča o njemačkom oficiru i djetetu: ništa nije vrijedno da se za to umre.

Stranice iz rječnika Quillet: njihov miris, table.

*

Miris bačvarske radionice: strugotina ima više [ ]2 miris nego piljevina.

*

Jean, njegovo stalno nezadovoljstvo.

*

Napušta kuću kao adolescent da bi spavao sam.

Grenier

Jedna nečitka riječ.

256

Otkriće religije u Italiji: kroz umjetnost.

Kraj I. poglavlja: za to vrijeme, Europa je podešavala svoje topove. Zapucali su šest mjeseci kasnije. Majka stiže u Alžir, vodeći jedno dijete od 4 godine za ruku i s drugim u naručju, onim natečenim od uboda komaraca iz Sevbouze. Pojavljuju se kod bake koja živi u trosobnom stanu jedne siromašne četvrti. »Majko, hvala nam što nas primate.« Baka, uspravna, svijetlih i strogih očiju gleda je: »Morat ćeš raditi, kćeri.«

Mama: poput neukog Miškina. Ona ne poznaje Kristov život, osim na križu. A ipak, tko mu je bliži? Jutro, u dvorištu jednog provincijskog hotela, čekajući M. Taj osjećaj sreće koji je mogao doživjeti samo u privremenom, u nedopuštenom - koji je samim time što je bio nedopušten onemogućavao toj sreći da potraje - najčešće mu je zagorčavao život, osim u rijetkim trenucima kad bi se nametnuo, kao sada, u svom čistom stanju, u blagoj jutarnjoj svjetlosti, među dalijama još sjajnim od rose...

Priča o XX.

Ona dolazi, navaljuje, »ja sam slobodna« itd, izigrava ženu bez predrasuda. Zatim liježe gola u krevet, čini sve da bi... konačno jedan loš [ ]l. Jadnik.

Napušta muža - očajnog itd. Muž piše onom drugom: »Vi ste odgovorni. Nastavite je viđati ili će se Jedna nečitka riječ

257

ubiti.« U stvari, neuspjeh je zajamčen: zaneseni smo apsolutnim, i zato želimo dostići nemoguće - ona se dakle ubija. Dolazi muž. »Znate li što me dovodi?« »Da.« »Dobro onda, imate izbor, ili ću vas ubiti ili ćete vi mene ubiti.« »Ne, vi morate preuzeti na sebe teret izbora.« »Ubijte.« U stvari, jedna od onih bezizlaznih situacija u kojima žrtva zapravo i nije odgovorna. Ali je [najvjerojatnije] odgovorna za nešto drugo za što nije nikad platila. Gluposti.

XX. Ona nosi u sebi duh razaranja i smrti. [Odana] je Bogu.

Naturist: neprestano nepovjerljiv prema hrani, zraku itd.

U okupiranoj Njemačkoj:

Dobra večer Herr offizier.

Dobra večer, kaže J. zatvarajući vrata. Iznenađen je tonom njegova glasa. I shvaća da mnogi

osvajači imaju taj ton jer im je neugodno što osvajaju i okupiraju.

J. želi ne biti. Ono što čini, gubi ime itd.

<|

Lik: Nicole Ladmiral.

*

Očeva »afrička tuga«.

258

Kraj. Vodi sina u Saint-Brieuc. Na malom trgu, stoje jedan nasuprot drugom. Kako živiš? pita sin. Što? Da, tko si ti itd. (Sretan) osjeti kako se oko njega zgušnjava sjena smrti.

V.V. Mi muškarci i žene ovog vremena, ovog grada, ove zemlje, grlili smo se, rastajali, ponovno sastajali i konačno se razišli. Ali sve to vrijeme nismo si prestajali uzajamno pomagati, s predivnom soli-darnošću onih koji se moraju boriti i patiti zajedno. Ah, to je ljubav - ljubav za sve.

S 40 godina, pošto je cijelog života po restoranima naručivao krvave bifteke, shvaća da zapravo više voli da su samo napola krvavi ili da uopće nisu krvavi.

Prestati se brinuti za umjetnost i za formu. Ponovno uspostaviti izravni dodir, bez posrednika, dakle nevinost. Zaboraviti umjetnost ovdje znači zaboraviti sebe. Odreći se sebe, ali ne iz vrline.

Naprotiv, prihvatiti svoj pakao. Onaj tko želi biti bolji drži do sebe, onaj tko želi uživati drži do sebe. Samo onaj tko prihvaća ono što dolazi sa svim posljedicama, odriče se onoga što jest, odriče se svoga ja. Taj je onda u izravnom dodiru.

Približiti se veličini Grka ili velikih Rusa preko te nevinosti 2. stupnja. Ne bojati se. Ničega se ne bojati... No tko će mi priteći u pomoć!

Tog poslijepodneva, na cesti između Grassea i Cannesa, u nevjerovatnom zanosu otkriva odjednom,

i

259

to nakon mnogo godina njihove veze, da voli Jessicu, da konačno voli, i cijeli mu se svijet učini poput neke sjene u usporedbi s njom.

Nije me bilo ni u čemu od onoga što sam rekao ili napisao. To se nisam ja oženio, niti sam to ja postao ocem, niti sam ja, itd...

Bezbroj napisanih radova da bi se nahočad dovela u vezu s kolonizacijom Alžira. Da. Svi mi ovdje. Jutarnji tramvaj, od Belcourta do trga du Gouver-nement. Sprijeda, vozač i njegove poluge.

Ispripovijedat će priču o čudovištu. Priča koju ću ispričati...

Majka i povijest: Govore joj o Sputniku: »Oh, ne bi mi se sviđjelo gore!«

Poglavlje natraške. Taoci, kabilsko selo. Uškopljeni vojnici - raščišćavanje terena itd., i tako malo po malo do prvog pucnja kolonizacije. Ali zašto stati na tome? Kain je ubio Abela. Tehnički problem: samo jedno poglavlje ili kao kontrapunkt?

Rasteil: kolon s gustim brkovima i prosijedim zaliscima.

Njegov otac: tesar iz Faubourga Saint-Denis; njegova majka: pralja finog rublja.

260

Svi koloni iz Pariza uostalom (od kojih mnogo revolucionara iz 1848.). U Parizu mnogo nezaposlenih. Ustavotvorna skupština je izglasala 50 milijuna da bi otpremila jednu »koloniju«: Za svakog kolona: jedna nastamba 2 do 10 hektara sjeme, razne kulture itd. obroci namirnica Nije bilo željeznice (pruga je išla samo do Lyona). Zbog toga kanali - na teglenicama koje su vukli tegleći konji. Marseljeza, Chant du depart, blagoslov svećenika, zastava koju dobivaju za Mondovi. 6 teglenica između svake 50 do 100 metara. Smješteni na slamaricama. Da bi presvukle donje rublje žene se skidaju iza plahti koje jedna drugoj pridržavaju.

Gotovo mjesec dana putovanja.

U Marseilleu, veliki Lazaret (1500 osoba), punih tjedan dana. Zatim ih ukrcavaju na staru fregatu na kotač: Labrador. Isplovljavanje po maestralu. Pet dana i pet noći - svi bolesni.

Bone - sve stanovništvo u pristaništu dočekuje kolone.

Stvari nagomilane u potpalublju, mnoge izgubljene.

Od Bonea do Mondovia (na kolima za streljivo, a muškarci pješice da bi ostavili mjesta i zraka ženama i djeci) nema ceste. U močvarnoj dolini ili u makiji pod neprijateljskim pogledima Arapa,

uz bijesan lavež kabilskih pasa - 8. XII. 18481. Mondovi nije postojao,

Autor zaokružio perom.

261

vojnički šatori. Noću su žene plakale - 8 dana alžirske kiše pod šatorima, a vadi se razlijevaju. Djeca obavljaju nuždu u šatorima. Tesar izrađuje lagane zaklone prekrivene plahnama da bi se zaštitio namještaj. Šuplja trska nasječena na obalama Sevbouze kako bi djeca mogla mokriti iz šatora van.

4 mjeseca pod šatorom zatim provizorne barake od dasaka; u svaku dvostruku baraku moralo je stati šest obitelji.

U proljeće 49: preuranjene vrućine. Kuhaju se u barakama. Močvarna groznica zatim kolera. 8 do 10 mrtvih dnevno. Umire tesareva kći Augustine, zatim njegova žena. I šurjak. (Pokapaju ih pod sloj sedre.)

Preporuka liječnika: Plešite da biste zagrijali krv.

I plešu po cijele noći između dva pogreba uz violinu.

Koncesije su se trebale davati tek 1851. Otac umire. Rosine i Eugene ostaju sami.

Kad odlaze prati rublje u pritoku Sevbouze, potrebna je vojnička pratnja.

Vojska gradi bedeme + opkope. Kućice i vrtovi, grade ih svojim rukama.

Pet ili šest lavova riče oko sela. (Numidski lav crne grive.) Šakali. Veprovi. Hijene. Pantere.

Napad na selo. Krađa stoke. Između Bonea i Mon-dovia, zagiibljuju se jedna kola. Putnici odlaze po pojačanje, osim mlade trudne žene. Pronalaze je raspo-renog trbuha i odsječenih grudi.

Prva crkva, četiri zida od slamnatog lijepa, bez stolaca, nekoliko klupa.

Prva škola: koliba od letava i granja. 3 sestre.

Zemlja: razbacane parcele, obrađuju ih s puškom na ramenu. U selo se vraćaju navečer.

Kolona od 3000 francuskih vojnika u prolazu noću opljačka selo.

262

Lipanj 1851: ustanak. Stotine konjanika u burnu-sima oko sela. Postavljaju željezne dimnjake od peći na niskim bedemima kako bi izgledali kao topovske cijevi.

Ustvari, Parižani na njivi; mnogi su odlazili u polje sa sklopivim cilindrom na glavi, a njihove žene u svilenim haljinama.

Zabranjeno je pušiti cigarete. Dopusštena je samo lula s poklopcem. (Zbog požara.)

Kuće sagrađene 1854.

U departmanu Constantine, 2/3 kolona umire prije negoli je i dotaklo motiku i plug.

Staro groblje kolona, beskrajni zaborav1.

Mama. Istina je da ja, unatoč svoj mojoj ljubavi, nisam mogao živjeti na razini tog slijepog strpljenja, bez riječi, bez planova. Nisam mogao živjeti njezinim neukim životom. Putovao sam svijetom, gradio, stvarao, ranjavao bića. Moji su dani bili ispunjeni preko mjere - ali ništa mi nije ispunilo srce kao...

Znao je da će opet otići, opet se prevariti, zaboraviti ono što je znao. No ono što je znao bilo je upravo to da je istina njegova života bila tu u toj sobi... Pobjeći će zacijelo od te istine. Tko može živjeti sa svojom

»Beskrajni zaborav« autor zaokružio.

263

T

istinom? No dovoljno je znati da je ona tu, ukratko, dovoljno ju je poznavati pa da samim time pothranjuje u nama skriveni i tihi [žar], nasuprot smrti.

Mamino kršćanstvo potkraj života. Siromašna žena, nesretna, neuka [ ]l pokazati joj sputnik? Neka joj križ bude na pomoći!

1872. kad se naseljava očeva loza, to je poslije:

- Komune

- arapskog ustanka 71. (prvi ubijeni u Mitidji bio je učitelj).

Alžašani okupiraju zemlje pobunjenika.

*

Dimenzije epohe.

Neukost majčina kao kontrapunkt svim [ ]2 povijesti i svijeta.

Bir Hakeim: »to je daleko« ili »tamo dolje«.

Njezina je religioznost vizualna. Ona zna što je vidjela, ali ne može to protumačiti. Isus je patnja, on pada itd.

Žena-borac.

Napisati svoj [ ]3 da bi se pronašla istina

1 Jedna nečitka riječ.

2 Dvije nečitke riječi.

3 Dvije nečitke riječi

264

1. Dio

Nomadi

1) Rođenje u selidbi. 6 mjeseci poslije rataa. Dijete. Alžir, otac kao zuav ide u napad sa slamnatim šeširovom na glavi.

2) 40 godina kasnije. Sin pred ocem na groblju u Saint-Brieucu. Vraća se u Alžir.

3) Stiže u Alžir u vrijeme »dogadaja«. Traženje. Putovanje u Mondovi. Pronalazi svoje djetinjstvo, ali ne i oca.

Spoznaje da je prvi čovjekb.

2. Dio Prvi čovjek

Adolescencija: Udarac šakom Sport i moral

čovjek: (Politička akcija (Alžir), Pokret otpora)

3. Dio Majka

Ljubavi

Kraljevstvo: stari prijatelj iz sporta, stari prijatelj, Pierre, stari učitelj i priča o njegova 2 zalaganja.

Majka1

U posljednjem dijelu, Jacques objašnjava majci arapsko pitanje, kreolsku civilizaciju, sudbinu Zapada. »Da«, kaže ona, »da«. Zatim potpuna ispovijest i kraj.

a Mondovi 1848.

b Mahonci 1850. - Alzašani između 72.-73. i 1914.

1 Cijeli taj odlomak je autor zaokružio.

265

Postojala je u tom čovjeku neka tajna, tajna koju je htio rasvijetliti.

Ali, na kraju krajeva, postoji samo tajna siromaštva koja stvara bića bez imena i bez prošlosti.

Mladost na morskim žalima. Poslije dana punih sunca, graje, isprpljujućeg skakanja, pritajenih ili razbuktalih želja. Večer se spušta na more. Visoko na nebu oglasi se lasta. I zebnja mu ispuni srce.

Napokon uzima kao uzor Empedokla. Filozof [f koji živi sam.

*

Želim ovdje napisati priču o paru vezanom istom krvlju i o svim njihovim različitostima. Ona slična onom najboljem što zemlja ima, a on smireno čudo-višan. On bačen u sve ludosti naše povijesti; ona koja živi stalno u istoj povijesti kao da pripada svim vremenima. Ona gotovo uvijek šutljiva i izražavajući se sa svega nekoliko riječi; on koji ne prestaje govoriti i nesposoban da s tisućama riječi iskaže ono što ona može izraziti samo jednom riječju svoje šutnje... Majka i sin.

*

Sloboda da progovori bilo kojim tonom.

Jacques, koji se sve do tada osjećao solidarnim sa svim žrtvama, sada otkrivada je solidaran i sa krvnicima. Njegova tuga. Definicija.

Jedna nečitka riječ.

266

Trebali bismo živjeti kao promatrači svoga života. Da bismo mu dodali san koji bi ga zaokružio.

No, mi živimo, a drugi sanjaju naš život.

Promatrao ju je. Sve je stalo, a vrijeme je teklo pucketajući. Kao kad na kino-predstavama uslijed

kvara nestane slika, u tami kino-dvorane čuje se samo odvijanje filmske trake... pred praznim ekranom.

Ogrlice od jasmina što su ih prodavali Arapi. Nizovi žutog i bijelog mirisnog cvijeća [f. Ogrlice brzo uvenu [ ]2 cvijeće požuti [ ]3 alimiris traje, u sirotinjskoj sobi.

Svibanjski dani u Parizu gdje posvuda zrakom lebde latice kestenova cvijeta.

Volio je svoju majku i svoje dijete, ono na što nije mogao utjecati svojim izborom. I napokon, on koji je sve osporavao, sve dovodio u pitanje, uvijek je volio samo ono što je bilo neizbježno. Bića koja mu je sudbina nametnula, svijet onakav kakvim mu se prikazivao, sve ono što u životu nije mogao zaobići, bolest, poziv, slavu ili siromaštvo, svoju zvijezdu jednom riječju. Sve ostalo, sve ono što je morao izabrati pokušao je i zavoljeti, ali to nije isto. Zacijelo je upoznao zanos, srast i trenutke nježnosti. No svaki ga je trenutak nosio prema drugim trenucima, svako biće šest nečitkih riječi. Dvije nečitke riječi. Dvije nečitke riječi.

267

prema drugim bićima, i na kraju nije volio ništa od svega što je izabrao, osim onoga što mu se stjecajem okolnosti s vremenom nametnulo, potrajalo zahvaljujući slučaju koliko i njegovoj volji, i na kraju postalo neizbježnim: Jessica. Prava ljubav nije ni sloboda ni izbor. Srce, pogotovu srce nije slobodno. Ono je neizbježnost i prihvaćanje neizbježnosti. A on je, doista, od sveg srca volio uvijek samo ono što je neizbježno. Sada mu je preostalo još jedino da voli vlastitu smrt.

aSutra, šest milijuna Žutih, milijarde Žutih, Crnih, mulata, zapljusnut će Europu... i u najboljem slučaju [preobratiti je]. Sve što su ga naučili, njega i njemu slične, sve što je sam naučio, od tog će dana, ljudi njegove rase, sve vrijednosti zbog kojih je živio, umrijeti od beskorisnosti. Što će onda još imati smisla?... Šutnja njegove majke. Pred njom je polagao oružje.

*

M. ima 19 godina. Njemu je tada bilo 30, i nisu se poznavali. Jasno mu je da ne možemo vratiti vrijeme, spriječiti voljeno biće da je postojalo, djelovalo, trpje-lo, ne posjedujemo ništa od onoga što izaberemo. Jer, trebalo bi izabrati s prvim krikom dok se rađamo, a rađamo se odvojeni - osim od majke. Posjedujemo samo ono što je neophodno, stoga se tome trebamo vratiti i (vidjeti prethodnu bilješku) i pokoriti se. Ipak, koje li nostalgije i kojeg žaljenja.

Treba odustati. Ne, naučiti voljeti ono što je nečisto.

Na kraju, moli majku za oprost - Zašto bio si dobar sin - Ali zbog svega ostalog što ona ne može znati ni zamisliti [ ]1 što jedino ona može oprostiti (?)

a Sanja o njoj za poslijepodnevna odmora. 1 Jedna nečitka riječ

268

Budući da sam obrnuo, pokazati Jessicu već u godinama prije nego što je pokažem mladu.

Ženi se s M. jer prije njega nije upoznala muškarca, a on je time opčinjen. Ženi se njome zbog svojih mana, zapravo. Kasnije će naučiti voljeti žene koje su već poslužile - to jest - voljeti strašnu neizbježnost života.

*

Poglavlje o ratu 1914. Inkubator našeg vremena. Kako ga vidi majka? Koja ne poznaje ni Francusku, ni Europu, ni svijet. Koja misli da se geleri granate pokreću sami.

Usporedna poglavlja koja bi dala glas majci. Komentari istih činjenica izraženi njezinim rječnikom od

400 riječi.

*

Ukratko, govorit ću o onima koje sam volio. I samo o tome. Neizmijerna radost.

aSaddok:

1) - Ali zašto se ženiš tako, Saddok?

- Moram li se ženiti po francuskom običaju?

- Francuskom ili nekom drugom! Zašto se pokoravati tradiciji koju smatraš glupom i okrutnom?

- Zato što se moj narod poistovjećuje s tom tradicijom, jer nema ništa drugo, jer se uz nju zauvijek a Sve to u lirskom [neproživljenom], točnije rečeno nimalo realističnom stilu.

b Francuzi imaju pravo, ali njihov nas razum tlači. Stoga izabirem arapsku ludost, ludost potlačenih.

vezao, i jer bi odvojiti se od te tradicije značilo odvojiti se od njega. Zato ću sutra ući u tu sobu, razodjenu-ti jednu neznanku, i silovati je uz prasak pušaka.

- Dobro. U međuvremenu, pođimo jesti.

2) - Onda?

- Kažu da za sada treba učvrstiti antifašističku frontu, da se Francuska i Rusija moraju braniti zajedno.

- Zar se ne mogu braniti provodeći pravdu kod sebe?

- Kažu da će to doći kasnije, da treba čekati.

- Pravda neće čekati ovdje i ti to dobro znaš.

- Kažu da ćete, ne budete li čekali, objektivno poslužiti fašizmu.

- I zato je zatvor dobar za vaše stare drugove.

- Kažu, kažu. A ti šutiš.

- Šutim.

Gledao ga je. Vrućina je počela rasti.

- Znači, izdaješ me?

Nije rekao: »Izdaješ nas« i imao je pravo jer izdaja se odnosi na meso, na pojedinca itd...

- Ne. Danas napuštam partiju...

3) - Sjeti se 1936.

- Ja nisam terorist za komuniste. Ja sam to protiv Francuza.

- Ja sam Francuz. I ona također.

- Znam. Žao mi je.

- Znači izdaješ me.

Saddokove oči sjale su se kao u groznici.

Ako se ipak odlučim za kronološki red, Gospođa Jacques ili liječnik bit će potomci prvih kolona u Mondoviu.

270

Ne žalimo se, kaže liječnik, zamislite tek naše pretke, ovdje... itd.

*

4) I Jacquesov otac ubijen na Marni. Što je preostalo od toga mračnog života? Ništa, neopipljiva uspomena - lagani pepeo leptirova krila izgorjelog u šumskom požaru.

Dva alžirska nacionalizma. Alžir između 39. i 54. (pobuna). U što su se pretvorile francuske vrijednosti u alžirskoj svijesti, svijesti prvog čovjeka. Ljetopis dviju generacija objašnjava današnju dramu.

Ljetna kolonija u Miliani, trube iz vojarnje ujutro i navečer.

Ljubavi: htio je da sve budu djevičanski čiste od prošlosti i od muškaraca. I jedinom biću koje je sreo i koje je to doista bilo, posvetio je svoj život, ali sam nije nikad mogao biti vjeran. Htio je dakle da žene budu ono što on nije mogao biti. A upravo to što je bio tjeralo ga je ženama koje su mu bile slične i koje je onda volio i uzimao pomamno i strasno.

Adolescencija. Životna snaga, vjera u život. Ali on pljuje krv. Zar je to dakle život, bolnica, smrt, samoća, apsurd. Odatle ta rastresenost. A duboko u njemu: ne, ne, život je nešto drugo.

Prosvjetljenje na cesti između Cannesa i Grassea...

271

I znao je da će, čak i ako se bude morao vratiti toj šturosti u kojoj je oduvijek živio, posvetiti svoj život, svoje srce, zahvalnost cijeloga svog bića koje mu je jedanput, možda samo jednom, ali ipak jedanput, omogućilo pristup...

Posljednji dio započeti ovom slikom: slijepi magarac koji godinama strpljivo kruži ukруг pokrećući dolap, trpi udarce, okrutnost prirode, sunce, muhe, unatoč svemu nastavlja trpjeti, a od njegova polaganog hoda ukруг, naizgled jalovog, monotonog, bolnog, neumorno teku vode...

1905. godina. Rat u Maroku i L.C.1. Ali na drugom kraju Europe, Kaljajev.

Život L.C.-a. Posve izvan njegova utjecaja, osim njegove odluke da živi i opstane. Sirotište.

Poljoprivredni radnik prisiljen oženiti se svojom ženom. Njegov se život tako gradi unatoč njemu -

a onda ga ubija rat.

Posjećuje Greniera: »Ljudi poput mene, to sam shvatio, moraju se pokoravati. Trebaju im nametnuta pravila itd. Vjera, ljubav itd.: za mene nemoguće. Stoga sam odlučio obećati vam poslušnost.« Ono što slijedi (vijest).

Na kraju, ne zna tko je njegov otac. A tko je uopće on sam? 2. dio.

Vjerojatno Lucien Camus, otac.

272

Nijemi film, čitanje potpisa baki.

Ne, ja nisam dobar sin: dobar sin je onaj koji ostaje. Ja sam otišao u svijet, iznevjerio sam je zbog taštine, zbog slave, zbog stotine žena.

- Ali, zar si samo nju volio?

- Ah! samo sam nju volio?

Kad stojeći pred očevim grobom osjeća da se vrijeme raspada - taj novi vremenski poredak odgovara onom u knjizi.

On je čovjek neumjerenosti: žene itd. U njemu je dakle ono [pretjerano] kažnjeno. Nakon toga zna. Tjeskoba u Africi, kad se večer naglo spušta na more ili na visoravni ili na zastrašujuće planine. To je tjeskoba pred svetim, užas pred vječnošću. Ista ona koja je u Delfima, gdje večer izaziva sličan osjećaj, potaknula gradnju svetišta. Ali na afričkom su tlu svetišta razorena, i ostaje samo taj golemi teret na duši. Kako samo umiru tada! Tihi i udaljeni od svega.

Ono što nisu voljeli, bio je Alžirac u njemu.

Njegov odnos prema novcu. Djelomično posljedica siromaštva (ništa nije kupovao), a djelomično njegova ponosa: nikad se nije cijenjao.

273

T

I za kraj, ispovijest majci.

»Ne razumiješ me, a ipak jedino mi ti možeš oprostiti. Mnogi se nude da to učine. Mnogi također uzvikuju na sva zvana da sam kriv, a ja nisam kriv kad mi to kažu. Drugi pak imaju pravo da mi to kažu i znam da imaju pravo, i da bih morao dobiti njihov oprost. No mi tražimo oprost od onih za koje znamo da nam mogu oprostiti. Samo to, oprostiti, i ne tražiti od nas da zaslužimo oprost, da čekamo. [Nego] jednostavno s njima razgovarati, sve im reći i primiti njihov oprost. Znam da oni i one od kojih sam to mogao zatražiti, negdje duboko u srcu, unatoč njihovoj dobroj volji, ne mogu i ne znaju oprostiti. Jedno jedino biće moglo mi je oprostiti, ali nisam mu nikad učinio ništa nažao i dao sam mu svoje srce, a ipak, mogao sam mu se obratiti, često sam to činio u mislima, ali ono je mrtvo i ja sam sam. Samo ti to možeš učiniti, no ti me ne razumiješ i ne možeš pročitati to što pišem. I ja ti tako govorim, pišem, tebi, samo tebi, a kad završim, bez ikakva ću te objašnjenja zamoliti da mi oprostiš i ti ćeš mi se nasmejati...«

Prilikom bijega iz tajnih prostorija redakcije, Jacques ubija jednog od progonitelja (kreveljio se, posrtao, nagnut prema naprijed. Tada Jacques osjeti kako u njemu raste strašan bijes: udari ga još jednom odozdo prema gore u [grlo], i ogromna rupa zijevnu tog časa u donjem dijelu vrata, a onda, lud od gađenja i od bijesa, udari ga još jednom [f ravno među oči i ne gledajući kamo udara...)

...zatim odlazi k Wandu.

četiri nečitke riječi.

274

Berberski seljak siromašan i neuk. Kolon. Vojnik. Bijelac bez zemlje. (Njih je volio, a ne one meleze sa šiljastim žutim cipelama i rupcem oko vrata koji su od Zapada uzeli samo ono najgore.)
Kraj.

Vratite zemlju, zemlju koja nije ničija. Vratite zemlju koja nije ni za kupnju ni za prodaju (da, i Krist se nije nikad spustio u Alžir jer su čak i redovnici ondje imali posjede i koncesije.)

I uzvikne, gledajući majku, zatim ostale:

»Vratite zemlju. Dajte svu zemlju siromasima, onima koji nemaju ništa i koji su tako siromašni da nisu nikad čak ni željeli nešto imati ili posjedovati, onima koji su poput nje u ovoj zemlji, golema vojska jadnika, većinom Arapi, i poneki Francuz, koji žive ili preživljavaju ovdje zahvaljujući

trvdoglavosti i izdržljivosti, s jedinom čašću koja vrijedi na svijetu, čašću siromašnih, dajte im zemlju kao što se daje nešto sveto onima koji su sveti, a ja ću se tada, ponovno siromašan i konačno osuđen na najgore izgnanstvo na kraj svijeta, smješkat i umrijeti zadovoljan, znajući da su napokon sjedinjeni pod suncem mog rođenja, zemlja koju sam toliko volio i oni i ona koje sam duboko poštovao.

(Tada će ta velika bezimenost postati plodnom - i prekrit će i mene - Vratit ću se u tu zemlju.)

Pobuna. Cf. Sutra u Alžiru, str. 48, Servier. Mladi politički povjerenici iz EN.O-a koji su uzeli ime Tarzana za ratno ime.

275

Da, ja zapovijedam, ubijam, živim u planinama, pod suncem i pod kišom. Što si mi ti bolje nudio: nadničar u Bethuni.

I Saddokova majka, cf. str. 115.

Suočen s... u najstarijoj povijesti svijeta mi smo prvi ljudi - ne ljudi na zalasku kako to uzvikuju u [ ]: novinama već ljudi jedne neodređene i drukčije zore.

Djeca bez Boga i bez oca, užasavali smo se učitelja koje su nam predlagali. Živjeli smo bez zakona -Oholost.

Ono što se naziva skepticizmom novih generacija -laž.

Otkad je pošten čovjek koji odbija vjerovati laž-ljivcu skeptik?

Plemenitost spisateljskog posla je u otporu prema tlačenju, dakle u pristajanju na osamljenost.

Ono što mi je pomoglo da podnesem zlu sudbinu pomoći će mi možda da dobijem premilostivu sudbinu - A ono što me podržalo prije svega je važnost, velika važnost koju pridajem umjetnosti.

Ne stoga što bi ona za mene bila iznad svega, nego zato što se ne odvaja ni od koga.

Jedna nečitka riječ.

276

Iznimka je (antika).

Pisci su započeli s ropstvom.

Izborili su se za slobodu - ne radi se f f

K.H.: Sve što je pretjerano, beznačajno je. No Gospodin K.H. bio je beznačajan prije nego što je počeo pretjerivati. Volio je nagomilavati.

četiri nečitke riječi

277

19. studenog 1957.

Dragi gospodine Germain,

Pričekao sam da se malo stiša galama koja me okruživala ovih dana da bih vam se javio i progovorio iz dna duše. Ukazana mi je velika čast koju niti sam tražio niti priželjkivao. No kad sam primio vijest, prva moja misao, nakon one upućene mojoj majci, bila je upućena vama. Bez vas, bez one tople ruke koju ste pružili malom siromašnom djetetu kakvo sam bio, bez vaše poduke i vašeg primjera, ništa se od svega ovoga ne bi dogodilo. Ne mislim da je ova vrsta priznanja nešto osobito. Ali to je barem prilika da vam kažem što ste mi značili i što mi još uvijek značite, te da vas uvjerim da su vaš uloženi trud, vaš rad i vaša velikodušnost još uvijek živi u jednom od vaših malih đaka koji, unatoč svojim godinama, nije prestao biti vašim zahvalnim učenikom. Grlim vas iz sveg srca.

281

Alžir, tog 30. travnja 1959.

Dragi moj dječaće,

Primio sam, adresiranu tvojom rukom, knjigu Camus koju mi je ljubazno posvetio njezin autor gospodin J.-Cl. Brisville.

Ne znam kako izraziti veselje koje si mi pričinio svojom plemenitom gestom niti znam kako bih ti zahvalio. Kad bi to bilo moguće, čvrsto bih zagrlio velikog dječaka kakvim si postao i koji će za mene uvijek biti »moj mali Camus«.

Nisam još pročitao knjigu, osim nekoliko prvih stranica. Tko je Camus? Imam osjećaj da oni koji pokušavaju proniknuti u tvoju ličnost ne uspijevaju baš najbolje. Ti si oduvijek pokazivao nagoni

stid prema otkrivanju svoje prirode, svojih osjećaja. I u tome izvrsno uspijevaš jer si jednostavan i neposredan. A uz to još i dobar. Taj sam utisak stekao o tebi u školi. Pedagog koji se želi savjesno baviti svojim pozivom, ne propušta nijednu priliku da bi upoznao svoje učenike, svoju djecu, a prilika za to ima bezbroj. Jedan odgovor, jedna kretnja, ponašanje, štošta otkrivaju. Mislim dakle da dobro poznajem dragoga malog čovječuljka kakav si bio, a dijete, veoma često, nosi u sebi klicu čovjeka kakvim će postati. Zadovoljstvo što možeš biti u školi izviralo je iz svih tvojih pora. Tvoje je lice zračilo optimizmom. Promatrajući te, nikad nisam mogao zamisliti kakve su stvarne prilike u tvojoj obitelji. To mi je postalo malo jasnije kad je tvoja majka došla k meni radi tvog upisa na popis kandidata za stipendiju. To je, uostalom, bilo u trenutku kad si trebao otići od mene. No, sve do tada izgledalo mi je da si u istom položaju kao i tvoji drugovi. Uvijek si imao sve što ti je trebalo. Baš kao i tvoj brat, bio si uredno odjeven. Mislim da ne mogu izreći ljepšu pohvalu tvojoj majci.

282

Da se vratim na knjigu gospodina Brisvillea, ona sadrži bogatu ikonografiju. Bio sam dirnut kad sam, preko slike, upoznao tvog jadnog Tatu kojeg sam uvijek smatrao »svojim drugom«. Gospodin Brisville bio je tako dobar da me citira: zahvalit ću mu se.

Vidio sam popis, stalno sve veći, djela posvećenih tebi ili onih koja govore o tebi. Veliko mi je zadovoljstvo ustanoviti da ti slava (a to je živa istina) nije udarila u glavu. Ostao si Camus: bravo. Sa zanimanjem sam pratio mnoštvo zapleta kazališnog komada koji si adaptirao i režirao: Demoni. Previše te volim a da ti ne bih poželio najveći mogući uspjeh: onaj koji zaslužuješ. Malraux ti, osim toga, želi dati jedno kazalište. Znam da je to kod tebe prava strast. Ali... hoćeš li se moći nositi kako valja s tolikim usporednim aktivnostima? Bojim se da prekomjerno trošiš svoju snagu. I, dopusti svom starom prijatelju da primijeti kako imaš ljupku suprugu i dvoje djece, a oni trebaju supruga i oca. Kad smo kod toga, ispričat ću ti što nam je znao reći naš direktor u Ecole Normale. Bio je veoma, veoma strog, i to nas je sprečavalo da vidimo, da osjetimo da nas stvarno voli. »Priroda drži veliku knjigu u koju zapisuje sva vaša pretjerivanja.« Priznajem da me je to mudro upozorenje obuzdalo u trenutku kad sam bio spreman zaboraviti ga. Pokušaj stoga i ti ostaviti praznom stranicu koja ti je namijenjena u Velikoj Knjizi prirode.

Andree me podsjetila da smo te vidjeli i slušali u jednoj televizijskoj emisiji posvećenoj književnosti, u povodu Demona. Bilo je dirljivo slušati te kako odgovaraš na postavljena pitanja. Nisam se mogao suzdržati da pomalo zlobno ne primijetim kako ni ne slutiš da ću te, napokon, vidjeti i čuti. To je unekoliko nadomjestilo tvoje izbivanje iz Alžira. Već te odavno nismo vidjeli...

283

Prije nego što završim, želio bih ti reći koliko me, kao svjetovnog učitelja, pogađaju prijeteći planovi upereni protiv naše škole. Vjerujem da sam u cijeloj svojoj karijeri poštivao ono što je u djetetu najsvetije: pravo da samo traži svoju istinu. Sve sam vas volio i vjerujem da sam činio sve što je bilo u mojoj moći kako ne bih izražavao svoje ideje i tako utjecao na vašu mladu inteligenciju. Kad se govorilo o Bogu (jer to je na programu), govorio sam vam da neki ljudi vjeruju u njega, drugi ne. I da u ponoći svojih prava, svatko čini što želi. Isto tako, kod poglavlja o religijama, ograničio sam se na to da navedem one koje postoje, i kojima pripadaju oni kojima se to sviđa. Istinu govoreći, dodavao bih da ima i takvih ljudi koji se nisu priklonili nijednoj religiji. Znam da se to ne sviđa onima koji bi od učitelja htjeli učiniti putujuće trgovce religijom, točnije rečeno, katoličkom religijom. Na Ecole Normale u Alžiru (koja se tada nalazila u perivoju Galland), moj je otac, kao i njegovi drugovi, morao ići na misu i svake se nedjelje pričešćivati. Jednog je dana, ljut zbog te prisile, posvećenu hostiju stavio umolitvenik i zatvorio ga! Direktor škole saznao je za to i bez oklijevanja izbacio mog oca iz škole. Eto što žele pristaše »Slobodne škole« (slobodni ste... da mislite kao oni). Uz sadašnji sastav Poslaničkog doma, bojim se da bi se taj mračni plan mogao ostvariti. Le Canard enchaîné objavio je da se u jednom departmanu u stotinjak razreda laičke škole nastava odvija uz raspelo na zidu. Ja u tome vidim odvratni napad na dječju svijest. U što će se to, možda, pretvoriti za neko vrijeme? Ta me razmišljanja iskreno rastužuju.

Mali moj, približavam se kraju 4. stranice: doista zlorabim tvoje vrijeme i molim te da mi oprostiš. Ovdje je sve u redu. Mojem zetu Christianu sutra počinje 27. mjesec službe!

284

Znaj da, iako ti ne pišem, često mislim na tebe. Gospođa Germain i ja grlimo vas sve četvero od sveg srca. Iskreno vaš.

Germain Louis

Sjećam se dana kad ste ti i tvoji drugovi s prve pričesti svratili k nama u razred. činilo se da si sretan i ponosan na odijelo koje si nosio i na blagdan koji si slavio. Iskreno, bio sam sretan zbog vašeg veselja, i smatrao sam da idete na pričest zato što vam se to sviđa? Dakle...